sobotna priloga

leto se je obletelo

foto Joco Žnidaršič

Leto se je obletelo, življenje, kot potrjuje izkušnja, pa teče dalje. Neustavljivo se pretaka čez prag novega leta, hkrati se poraja, dozoreva in zamira. Banalno? Pa še kako.

Kot bančna bilanca — in dosti bolj usodno. Odkar se je človek ovedel sebe in okolice, odkar si je nekega večera pred sto in tisoči leti zapomnil, kar so njegovi predniki zaznavali in upoštevali podzavestno, se je iz neznanskega števila majhnih bilanc — kot pravimo danes — izoblikoval sistem. Neki hip pred tisoči stoletij, trenutek prvega obračuna minulega dne, je tudi rojstvo čisto nove in samo človekove lastnosti — odgovornosti za vse, kar počne.

Od banalnega do veličastnega je na stičišču ekstremov neverjetno kratek skok. Tudi v nasprotno smer.

Človek si je lani — skoraj — utrgal prvo zvezdo z neba. Na Marsu je pristal »viking«. Čudovita ladjica, ki jo poganja v računalnikih zbrano in urejeno neznansko število izkušenj, drobnih spoznanj, povezanih v ogromne sisteme, je priplula do rdečega planeta in se mirno spustila nanj. Toda radovednost še ni potešena in ne bo, dokler tudi zadnja skrivnost ne bo dognana.

Čemu vse to razmetavanja duha in zlata, ko tu, med nami vsak dan umirajo, ki bi radi — ki bi morali! — živeti. Tudi v letu, ko je človek segel po svoji prvi zvezdi, se ni naučil, kako ozdraviti raka. Puhlica, locus commune, sejmarska modrost za lep spis. To tudi — samo da je resnična.

In res je tudi, da je le nekaj vesoljskih nadstropij niže nad Zemljo tak vrvež vsakršnih satelitov, a samo dveh zastav, da se baje čisto potihem pod temnim svodom brezmejnega prostora začenja bitka z laserskimi snopi. Medtem pa na Zemlji skoraj polmilijonska armada najboljših umov išče in snuje nova, nesluteno uničevalna orožja kljub dejstvu, da že razpoložljivi jedrski arzenal zadostuje za petkratno ali šestkratno smrt planeta.

Konca še ni videti — ali pa?

Morebiti bo novo leto tisto, ki bo potrdilo ali ovrglo takšna upanja. Dovolj bi že bilo, če bi jih vsaj ohrabrilo.

V letu, ki se je pravkar obletelo, se je sicer marsikaj spremenilo, nič pa se ni prelomilo, čeprav nikakor ni manjkalo vsakršnih premikov.

Ta sestavek naj bi ne bil gola kronologija, temveč vsaj časnikarski pregled, iz katerega bi radi sestavili bilanco leta 1976. Zaporedje dogodkov samo, tudi če bi bil vsak zase ocenjen še tako ostroumno natančno, ne pove dosti.

Denimo — januarska bitka v Angoli, ki se februarja konča z zmago naprednih sil dežele, je samo sprožilec pospešenega dialektičnega vplivanja staro ohranjujočih in novo oblikujočih sil, ki do konca leta zaostri stanje na jugu Afrike sploh do stopnje, ko se neodložljivo zastavi vprašanje bele nadvlade. Gre za zadevo, ki ne zamaje le »bremena belega človeka« nad črnimi ljudmi in njihovimi stvarmi, zemljo in njenimi bogastvi, temveč boleče v živo dregne nadnacionalni kapitalizem, ko hkrati zamami tudi ideologe nadnacionalnega socialističnega »taborа«.

Na drugem koncu sveta ima reorganizacija Indokine, predvsem naglo podiranje podedovanih pregrad v Vietnamu po zmagi leto poprej, ki je zametek novega vplivnega centra v jugovzhodni Aziji — čeprav vzdržuje dokaj očitno distanco tako od Pekinga kot od Moskve — kar hitro za posledico konec poskusa demokratizacije Tajske, vzpostavitev vojaške diktature in skorajšnjo vrnitev množic washingtonskih političnih in vojaških »svetovalcev«. Ob eni zmagi osvobodilne misli takoj branik starega — a vendar tudi prva kal novega nasprotja, ki poraja napetost, za katero pa se vendar nakazujejo nove, od dosedanjih drugačne rešitve: da za Tajsko ameriški model ni ustrezen, je na dlani — vprašanje pa je tudi, če je vietnamske izkušnje, drugačne od sovjetskih in kitajskih, mogoče shematično natakniti jugovzhodni Aziji.

Ponudba zgodovinskega kompromisa ne nakazuje poti samo Italiji, ki se vrti v začaranem krogu zastarelih družbenih struktur, korupcije in gospodarskega kaosa, iskanja vloge v zahodnoevropskem koncertu (pa tudi prek tega v Sredozemlju). Ponudba italijanskih komunistov odmeva, v ustreznih različicah »compromessa« (ki nikakor niso zgolj izposojenke) nagovarja množice v Španiji in v Franciji in še kje, naj poskusijo doseči več kot jim ponuja nasičeni dolgčas »države blaginje«. Zarisujejo se nove fronte z novimi programi zanimivejših ponudb, ki naj presežejo vladavine za ljudstvo — v imenu ljudstva.

Takih je precej (ali pa se za takšne vsaj razglašajo) — takšnih ki bi bile tudi vladavine ljudstva, je malo — če je sploh katera.

Odkrito rečeno — tudi naša ni — še ni, navkljub vsej izvirnosti poti, ki si jo je začrtala in uzakonila na trojnem temelju samoupravljanja, socializma in neuvrščenosti. Kdo tega ne čuti tako ali drugače, v vseh odtenkih, od navdušene zagledanosti v prihodnost do skepse ali kar visceralnega odpora?

Vendar, kar se je prebijalo od časov evforičnih zablod, recidivov hegemonizma in popadkov tehnokracije, je v teh letih izoblikovalo docela novo podobo mnogonacionalne skupnosti, še zmeraj polne različnosti vseh vrst, vendar skupnosti, ki raste iz ene korenine in poganja mnogotere veje.

Od ustave leta 1974 do zakona o združenem delu 1976 je bilo oranje globoko, vsejano seme pa šele kali. Toda njiva je pripravljena.

V trenutku bivanja vse to ni zmeraj očitno, zastrto s težavami tega dne, pogled na celoto pa omogoča bilanco opravljenega. Mogoče je bolj razvidna navzven — ker je čas takšen, da je treba s trdo lupino obdati plod, ki ga varuje.

Ni dvoma, da se je neuvrščenost, tolikanj podcenjevana, izpodkopavana, skoraj odpisana, odkar je bila pred dvajsetimi leti ponudena na Brionih revnim in šibkim tega sveta, v Colombu dokončno prebila do občega priznanja in upoštevanja. Poskusi vpreganja pred telege pri enih ali živčno-napadalno reagiranje pri drugih so zgolj potrdilo, da so po letu 1976 neuvrščeni — in med njimi ugledna Jugoslavija — najmanj (a to je skoraj podcenjevalno) zanimiv partner. Partner!

»V našem času«, je rekel Tito v Helsinkih, »lahko samo združeni narodi rešujejo tako skupne probleme človeštva, kakor tudi tiste, ki zadevajo delo, življenje in napredek posameznih narodov. Zato so narodi danes bolj kakor kdaj pripravljeni prevzeti tudi vzajemne odgovornosti, ki izvirajo iz takšne zgodovinske neizogibnosti integracije človeštva, vendar — **samo kot svobodni in enakopravni narodi v skupnem miru in varnosti in v aktivnem miroljubnem sožitju, ne pa v sistemih enostranske odvisnosti, podrejanja in negotovosti.***

Politika neuvrščenosti je ena od poti, po katerih sodobni rodovi iščejo nove in demokratične, hkrati pa tudi realne odgovore na obstoječe probleme.«

Colombo ni rešil problemov, ki pestijo svet, zahteval pa je in tudi dosegel razpravo o poglavitnih obstoječih vprašanjih: o novi gospodarski ureditvi sveta in o svetovni razorožitvi.

Colombo še ni razbil moči mogočnih in bogatih, vzel pa jim je monopol razsojanja, kaj je za svet dobro in kaj slabo.

Evropa — in z njo svet — v letu po Helsinkih, ki se je ravno obrnilo, ni doživela v zadevah miru in varnosti in drugem, kar je še zapisano v sklepni listini, skoraj nobenega tehtnega premika.

Peripetije po uspešni poravnavi med Jugoslavijo in Italijo v Osimu, ki je v svojih bogatih perspektivah seveda veliko več kot zgolj poravnava, so potrdilo, da je bilo to dejanje bolj izjema, ki potrjuje še zmeraj veljavno pravilo trdovratne obrambe obstoječega, razdvajajočega, le v dvojnosti blokov pojmovanega »prizadevanja« za varnost in sodelovanje. Ravno tako kot boj za pravice manjšin — tudi te imajo svoj prostorček v listini, a tudi obetaven — ki je v Avstriji dosegel vsaj polom neke čudno neevropske politike in do konca leta obstal na točki, kjer je mogoča odločitev v dobro žal tudi v slabše. Ali v Bolgariji, kjer se majhen velikonacionalni hegemonizem skriva pod plaščem velike zasnove »socialistične nacije«.

Krči največjega naroda sveta, ki je lani izgubil velikega voditelja, so po Maovi smrti še zmeraj zaprti v meje ogromne dežele in v svetovno dogajanje posegajo le kot bobnenje oddaljenega potresa, v katerem so se morebiti ravno lani tektonske plasti kitajske preureditve začele usedati v trajno lego.

Med veliko dvojico pa je nastal tesnoben molk, zastoj dvogovora, toliko bolj srhljiv, kolikor bolj nejasno je bilo, kako se bo obrnil, ko bo — kot je bilo pričakovati — spet stekel po menjavi straže v Washingtonu. Ali bodo ostale znane, navajene količine Forda in Kissingerja ali bodo prišli novi, drugačni — jastrebi ali golobi?

Jastrebi ali golobi seveda niso ptice, naseljene le na eni celini. Povsod pa negotovost zahteva ukrepanje za vsak primer, tudi če zahteva ogromne žrtve — za topove namesto za maslo.

Ta je v minulem letu — ko so zastali pogovori velikih in njunih zaveznikov v obeh vojaških povezavah vsaj za vzdržnost v kopičenju že tako zadostnega orožja — nezadržno rasla, tja do domnevnega tihega, nekrvavega boja v vesolju, a vendar — boja.

Svet je neločljivo povezan v svojem miru in svojih bitkah. Soodvisen v dobrem in v slabem; poteza tu sproži nasprotno potezo tam.

Morebiti je teorija drzna — vendar se zdi vsaj verjetna: procesi, ki so se razširili na vse dele sveta, ki so zajeli najpomembnejše mednarodne probleme, v katerih hočejo enakopravno sodelovati vse države, ne glede na svojo velikost, razvojno stopnjo in družbeno politično ureditev, so v vseh svojih pojavnih oblikah, od osvobodilnih gibanj do neuvrščenosti, teženj po politični, gospodarski in idejni emancipaciji (v skladu z vsakršnimi danostmi) globoko vznemirili obe supersili.

Posledica je bilo značilno utrjevanje pozicij ene in druge, z večjim ali manjšim uspehom. Tudi to je eno od dejstev leta, ki je ravnokar minilo.

Leto 1976 je bilo — če strnemo na kratko vse nakazano, tudi tisto, kar v zapisu, ki ni kronologija, ni posebej omenjeno — leto dozorevanja in priprav.

In če povzamemo le troje: dokončni prodor neuvrščenih na svetovno prizorišče, spremembo v Washingtonu (ki napoveduje novo dinamiko, upoštevajočo nova dejstva, čeprav nevšečna za neko staro, ustaljeno miselnost), na drugi strani pa po 25. kongresu sovjetske partije konsolidacijo neke ekipa, za katero tudi velja vse, kar je zapisano v zgornjem oklepaju. Če strnemo vse to, se zdi, da se obeta po letu dozorevanja in priprav morda naporno novo leto, vendar vsaj obet za nadaljevanje razreševanja ključnih zadev sveta — ne le dveh velikih. Najbrž — upamo — bo tudi »drugi Helsinki« v Beogradu močna spodbuda v to smer. Proces, ki se je začel na Finskem, se bo v Jugoslaviji letos gotovo nadaljeval, čeprav še dolgo ne končal. Toda zadeve so nujne in odlašanja ne dopuščajo.

Zgodovine konec koncev ne ustvarjajo vladarji, zgodovina niso bitke, zmage in porazi v vojskah, zgodovino ustvarja človek, ki se trudi, da bi si odprl pogled v prihodnost, ta pa ni življenja vredna, če človek ne ve, čemu se peha in trudi v sedanjosti, v tem in prihodnjem trenutku in v trenutkih, iz katerih se sedanjost preliva v prihodnost in trenutek v bivanje.

Današnji človek, ki je segel po svoji prvi zvezdi, pa ni več voljan, da bi mu kdorkoli ta obet neodgovorno izničil. Leto se je obletelo, življenje pa teče dalje — in terja svoje.

Jaka Štular

●

Poštni predal 29 16

Bogdan Novak
Turizem ni v postelji in krožniku 17

●

Štefan Barbarič
Praznik srbske kulture

Martin Žnideršič
Lakota po knjigi 18

Janez Mesesnel
Knjižna ilustracija je samosvoj svet 19

Jozo Puljizević
Tretja runda 20

Peter Krečič
Plečnikova dediščina

Predrag Matvejević
Beseda o polemiki 21

●

Jože Horvat
Ujetost in svoboda

Jug Grizelj
Beograjskih štirinajst dni 22

Markosov intervju
Partizanski poveljnik, potem »duševni bolnik«

Avgust Pudgar
Takeo Fukuda 23

Andrej Novak
Barve politične mavrice

Dragiša Bošković
Nad rešitvijo krize je senca 24

●

Okrogla miza
Znanstvenik je delavec med delavci 25

Silvestra Rogelj
Je dimnik rešil dolino?

Drago Hribar
Celjski zrak bo čistejši

Peter Starič
Zvočne pregrade 26

●

Slobodan Vukmirović
Korak stran od — pozabe

Boris Kutin
Zapis iz Izraela 27

●

Vladimir Solouhin
Skrivnostne celice

Zeljko Kozinc
Kancerozne osebnosti? 28

Slobodan Dukić
»Mary Jane« in njeni sužnji 29

●

Birado Diop
Tastov dan

Sergio Chaple
Brito 30

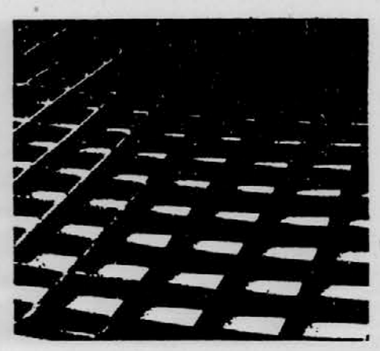

poštni predal 29

Odmevi na:

Štipendij je manj

Delo, 26. novembra lani

»Delo« je 26. novembra lani poročalo o sklepih skupne komisije podpisnic samoupravnega sporazuma o štipendiranju, ki je bila 25. novembra 1976. Komisija je ocenjevala uresničevanje štipendijske politike in na osnovi trenutne finančne situacije ugotovila, da sredstva zadoščajo le za dve tretjini evidentiranih štipendistov. Na osnovi te ugotovitve je skupna komisija sprejela tolikokrat omenjene sklepe. Čeprav so že mnogim znani, bom citiral prvi in drugi sklep, kajti ta sklepa prizadeneta največ študentov in dijakov.

Prvi sklep: Pri dodeljevanju štipendij za učence in študente upošteva cenzus 2000 din na družinskega člana s tem, da ta cenzus velja za prednostne stroke, ki so bile navedene v razpisu štipendij iz združenih sredstev. V kolikor v razpisu ni bilo navedenih prednostnih poklicev, veljajo za prednostne poklice tehniški, pedagoški in zdravstveni poklici (zadnji odstavek 11. člena družbenega dogovora o štipendiranju). Glede na svoje specifične občinske potrebe lahko občinske skupne komisije oziroma njihovi izvršni odbori občinskih skupnih komisij posamezne od teh poklicev izločijo iz prednostne liste, ne smejo pa dodajati novih. Pod cenzus 2000 din uvrščamo vse učence in študente s kadrovskimi štipendijami in vse odlične učence in študente ne glede na smer šolanja.

Drugi sklep: Pravico do prejemanja štipendij iz združenih sredstev tistih učencev in študentov, ki se šolajo na področju suficitarnih poklicev, se zoži na 1000 din na družinskega člana.

Brž po sprejetju teh sklepov je bilo slišati med študenti in vsemi zainteresiranimi mnogo negodovanja, a se je vse končalo le pri tarnanju. Vsi so po tihem upali, da se bodo stvari same uredile. Znano je, da stara štipendijska politika ni nikamor peljala. Štipendije so na primer v obalnih občinah prihajale z eno do štirimesečno zamudo, ne da bi štipendiste opozorili, da bo prišlo do zamud, čeprav pogodbe zagotavljajo izplačevanje do 10. v mesecu. Kolikor mi je znano, je bilo v drugih občinah podobno. Žal pa se nikoli ni zgodilo, da bi štipendija prišla pravočasno. Kakšna kvaliteta študija naj se v takem primeru zahteva od študentov? Proti koncu prejšnjega študijskega leta so sicer študente obvestili, da bodo štipendije izplačevali za mesec dni nazaj, toda resne zamude so se šele tokrat pojavile. Na vprašanja, zakaj ni štipendij, so bili odgovori enolični: »Ni denarja«. Lani poleti je prišlo celo do tega, da so vsem štipendistom odtrgali 650 din na mesec, tistim, ki so prejemali nižjo štipendijo, pa so jo začasno nehali izplačevati. Tako smo štipendije za avgust dobili šele konec oktobra. Študentje s takim načinom izplačevanja seveda niso bili zadovoljni, a so se že nekako znašli. Zadeva se je tako vlekla že v poldrugo leto. Naprej tako več ni šlo in do seje 25. 11. lani je moralo priti. Toda zakaj je do seje prišlo ravno 25. 11., ko se je situacija že dobro videla pred letom dni ali še prej. Sredi največjega dela na fakultetah in šolah je ostalo brez štipendij na stotine študentov. Vprašajmo se sedaj, kam pelje taka politika. Cenzus je mogoče prej res bil nerealen, toda tak cenzus, kot velja po novem za študente suficitarnih poklicev, je še bolj nerealen, ker mnogim pomeni ukinitev štipendije. Tako nas je že mnogo dobilo za novoletno darilo odločbo o izgubi pravice do štipendije iz združenih sredstev samo zato, ker smo pač študentje neprednostnih smeri in ker so pač starši tako dobro situirani, da prejemajo več kot 1000 din dohodkov na družinskega člana. Vseeno je, ali prejemajo 1000 din ali 5000 din na družinskega člana; štipendije ne bo. Mnogi so izgubili štipendije zato, ker je njihova smer študija suficitarna v njihovi občini in si lahko štipendijo poiščejo tam, kjer ta poklic potrebujejo. To seveda pomeni odhod iz domačega kraja. Tisti študentje, katerih bodoči poklic je neprednosten povsod v Sloveniji, pa naj se ali preusmerijo v študiju ali naj nehajo, dokler ne bodo zmogli sami vzdrževati svojega študija. Taka politika v nobenem primeru ni pravilno usmerjena, saj so študentje z malim in velikim dohodkom na družinskega člana popolnoma izenačeni. Kako se bo to pokazalo v socialni strukturi rednih študentov na naših univerzah? Kje je potemtakem svobodna izbira poklica in enake možnosti izobraževanja? Nepravilnost usmeritve take štipendijske politike se očitno kaže na študentih, ki so začeli študirati deficitaren poklic, zdaj pa so že skoraj na koncu.

Zakaj je sploh prišlo do take situacije? Enega izmed vzrokov je treba prav gotovo iskati v tem, ker se na študij največkrat prepozno misli. Bodoče bruce premalo seznanjajo s kadrovskimi potrebami družbe in možnostmi štipendiranja, kajti pravo situacijo občutijo šele, ko že začnejo študirati. Marsikdo bi krepko pomislil, če bi vedel, da štipendije za ta ali oni poklic ne bo dobil. Premalo poudarka je torej na usmerjenem izobraževanju. Ali torej v štipendiranju delamo dva koraka nazaj in enega naprej? Trenutna situacija bi se delno lahko rešila na primer tako, da sedanji študentje neprednostnih smeri še vedno prejemajo valorizirane štipendije po starem načinu, nove generacije pa naj se bolj usmerjeno štipendira. Verjetno se vsi občani zavedamo pomena usposabljanja novega kadra in da bo gospodarstvo zmoglo prispevati denar za manjkajočo tretjino štipendij, saj je to le mali odstotek deleža, ki gre v luksusne objekte. In še to le za čas, dokler se zadevi ne pride bolj na jasno.

Situacija je sedaj taka, kot je, ostati pa taka ne more dolgo, kajti študentje se s takim položajem v družbi, kot je naša, ne bomo strinjali in kvaliteta študija, ki je do sedaj v veliki meri trpela na račun nerednega izplačevanja štipendij, bo še slabša, saj so študentje že prej bili prisiljeni iskati honorarne zaposlitve, sedaj bi pa že morali skoraj redno delati. Na fakultetah in šolah pa se od študentov zahteva vedno več. Ali naj študentje živimo nekaj časa od »ugodnih« sestavin ljubljanskega zraka?

Stjepan Blažeka,
Ljubljana

☆

Pred dvema letoma smo v Sloveniji sprejeli družbeni dogovor o štipendiranju, ki naj bi poenotil štipendijsko politiko in omogočil nadarjeni mladini šolanje na višji stopnji, ne glede na premožnost staršev. Dogovor poskuša rešitve uskladiti s potrebami in z realnimi ekonomskimi zmogljivostmi združenega dela. Dvojnost v štipendiranju (kadrovske in socialne štipendije) izhaja iz želje, da po načelih socialistične solidarnosti izenačujemo materialne možnosti za izobraževanje (socialne štipendije), obenem pa zagotovimo tudi nagrajevanje doseženega delovnega uspeha mladih v šolah (kadrovske štipendije).

Kljub humano zastavljenim temeljnim načelom družbenega dogovora o štipendiranju je od podpisa dogovora pa vse doslej prihajajo med dajalci in porabniki sredstev do konfliktov. Danes smo v situaciji, ko zaradi pomanjkanja sredstev izplačujemo štipendije po kriterijih, ki so v praksi v nasprotju z družbenim dogovorom o štipendiranju. V tem trenutku imamo v Sloveniji na področju štipendiranja nezavidno stanje predvsem iz dveh razlogov:

1. Zaradi neizpolnjevanja temeljnih načel družbenega dogovora o štipendiranju v praksi, kar je pogojeno s slabo organizacijo in premajhno strokovno sposobnostjo večine strokovnih služb.

2. Zaradi neustreznih meril in kriterijev za podeljevanje štipendij. Ti kriteriji dopuščajo izplačevanje socialnih štipendij tudi relativno dobro situiranim študentom in takim, ki se iz različnih razlogov nočejo ali ne morejo kadrovsko vezati na delovno organizacijo ali samoupravno interesno skupnost.

Zaradi slabega nadzora nad zbranimi in potrošenimi sredstvi in zaradi nepoznavanja finančne možnosti sklada združenih sredstev smo se znašli v položaju, ko je ogrožen ves sistem solidarnostnega štipendiranja. Prej omenjena slaba organizacija nosi posledice nastalega izvrševega dejstva, ki je prisililo skupno komisijo na nivoju republike, da z administrativnimi ekonomskimi ukrepi porazdeli obstoječa sredstva po kriterijih, ki so v nasprotju z družbenim dogovorom o štipendiranju.

Lahko govorimo o nestrokovnosti strokovnih služb, ki niso bile sposobne pravočasno predvideti smeri zaostrovanja položaja in ob pravem času ukrepati oziroma planirati. Velik del odgovornosti nosi strokovna služba na nivoju republike, ki zaradi neustrezne kadrovske zasedbe in slabe organizacije ni sposobna nadzorovati štipendijske politike, izdelovati ustrezne analize in planirati. To pomanjkljivost so izkoristile nekatere komisije, izvršni odbori in strokovne službe po občinah, ki sklepov skupne republiške komisije niso izvrševale, ampak delale po svoje. Solidarnost je večkrat zatajila.

Najbolj preudarka vredni so naslednji sklepi:

1. Pri dodeljevanju štipendij za učence in študente se upošteva cenzus 2.000 din dohodka na družinskega člana s tem, da ta cenzus velja za prednostne stroke, ki jih določa skupna komisija na ravni občine, oziroma so določene z 11. členom družbenega dogovora. Pod cenzus 2.000 dinarjev uvrščamo tudi vse učence in študente s kadrovskimi štipendijami in vse odličnjake ne glede na smer šolanja.

2. Prav tako se zoži pravica za štipendije iz združenih sredstev tistim učencem in študentom, ki se šolajo v suficitarnih poklicih. Za te primere velja cenzus 1.000 din na družinskega člana (z možnostjo individualnih obravnav).

Oba navedena cenzusa izhajata iz strogo ekonomske logike in sta s socialnega aspekta ter v družbenem dogovoru uporabljene matematične logike nedosledna in nesprejemljiva. Uporabljena sta zgolj zato, ker sta »lepi« števili in je z uporabo navedenih ukrepov realno pričakovati delno sprostitev združenih sredstev za neko nepredvideno količino.

Omenjena sklepa omogočata šolanje na posameznih šolah in fakultetah dijakom in študentom glede na njihovo socialno stanje. Na posamezne šole se lahko vpiše le določena družbena kategorija, okarakterizirana z dohodkom na družinskega člana, kar je v nasprotju s temeljnimi načeli družbenega dogovora o štipendiranju, ki pravi, da bomo mladino izbirali glede na sposobnosti in nagnjenja za določen poklic in družbene potrebe.

Jutro (foto Miško Kranjec)

Oba cenzusa pogojujeta velike mejne probleme. Dva štipendista z minimalno razliko dohodka na družinskega člana, ki padeta na različni strani dohodkovnega cenzusa 2.000 din, imata razliko v štipendiji 1.000 din. Podobno se zgodi pri cenzusu 1.000 din. Mejne probleme bi morali premagati z nekajstopenjsko progresivno lestvico, ki bi omilila socialno razločevanje.

Enajsti člen družbenega dogovora o štipendiranju navaja kot deficitarne poklice tehniko, medicino in pedagoške usmeritve, vse druge poklice ima za suficitarne. Občinam je bila sicer dana možnost, da napravijo lastni seznam manjkajočih in neiskanih poklicev, in so to sporočile strokovni službi na ravni republike še pred zadnjo sejo skupne komisije. V teh občinah se dohodkovna cenzusa 1.000 in 2.000 din ravnata po občinskem razrezu suficitarnih in deficitarnih poklicev. Niso pa napravile vse občine pregleda kadrovskih potreb, in to iz najrazličnejših, največkrat subjektivnih razlogov. Te občine se morajo ravnati po 11. členu družbenega dogovora, tudi če se njihove kadrovske potrebe ne ujemajo s profili, navedenimi v 11. členu. Seveda so zaradi tega oškodovani ravno študenti in dijaki.

Ob proučevanju smiselnosti odvzema socialne štipendije dijakom z zadostnim uspehom pa se pojavi že vprašanje prenosa elementov stimulacije (uspeh, hitrost študija) iz kadrovskih na socialne štipendije, kar pa je v nasprotju s sprejetimi temeljnimi načeli družbenega dogovora.

Ostali sklepi skupne komisije ne bi bili sporni, če bi bilo v Sloveniji že uresničeno usmerjeno izobraževanje in dobro urejeno planiranje kadrov. Ker ti dve postavki nista uresničeni, zadenemo ob problem socialne in pravne varnosti dijakov in študentov, ki so se nenadoma znašli v nepredvidenem finančnem položaju. Predvidena je sicer revizija družbenega dogovora o štipendiranju, vendar je prehodna doba, ki bo trajala približno leto dni, za študente in dijake sila boleča, utegne pa imeti resne posledice za naš samoupravni sistem.

Novi družbeni dogovor o štipendiranju bi moral odpraviti pomanjkljivosti, ki so bile že prej navedene, in doseči, da visokošolski študij ne bi bil privilegij premožnejših in že izobraženih slojev ter prebivalstva izobraževalnih središč. Z ustreznimi kriteriji bi morali zaščititi in omogočiti nemoteno šolanje najnižjim socialnim slojem. Da bi zagotovili socialno varnost oziroma solidarnost študentu in njegovim staršem, ki s skupnimi družinskimi dohodki ne dosegajo niti veljavnega življenjskega minimuma, bi morali določiti mejo (višino dohodka na družinskega člana), pod katero se ne bi upošteval prispevek staršev k štipendiji. To se pravi, da bi tak študent dobival štipendijo iz združenih sredstev, od katere se ne bi odštevala ena polovica dohodka na družinskega člana.

Grešimo tudi pri otroškem dodatku. Otroški dodatek je neposredna denarna pomoč za otroke družinam zaposlenih delavcev, ki po skupnem družinskem dohodku ne presegajo določenega dohodkovnega cenzusa. Otroški dodatek ima izrazito socialno izravnalno funkcijo. Po veljavnem družbenem dogovoru o štipendiranju pa otroški dodatek od štipendije odštejemo. S tem mu je njegova osnovna funkcija socialne izravnave odvzeta in je vseeno, ali študent prejema otroški dodatek ali ne. Če ga prejema, se mu le-ta od štipendije odšteje, če ga pa ne prejema, ima socialno štipendijo višjo za višino otroškega dodatka. Množi se le administracija in končno birokracija, ki ni sposobna spoznati in odpraviti omenjenega nesmisla.

Deistvo je, da so kadrovske štipendije vremalo stimulativne. Od približno 40.000 vseh štipendistov, je okrog 18.000 kadrovsko nevezanih na delovno organizacijo ali samoupravno interesno skupnost, približno 2.000 razvisanih kadrovskih štipendij pa je nezasedenih, ker zanje med mladino ni interesa. Analiza je pokazala, da se veliko študentov noče kadrovsko vezati, ker si po končanem študiju želijo svobodno izbrati delovno mesto. Nekatere delovne organizacije pa zaradi slabih kadrovskih planov nimajo pregleda nad lastnimi potrebami in zato kadrovskih štipendij ne razpisujejo. Niti študent niti delovna organizacija ali samoupravna interesna skupnost se zaradi navedenih vzrokov nočejo pogodbeno vezati.

Veljavni družbeni dogovor o štipendiranju pa opisano situacijo celo stimulira s tem, da kadrovsko nevezanim štipendistom omogoča izplačevanje socialnih štipendij iz združenih sredstev v celoti. To pomeni, da dobi kadrovsko nevezani študent minimalno kadrovsko štipendijo iz združenih sredstev. Razlika med minimalno kadrovsko štipendijo in dejansko kadrovsko štpendijo določenega študenta pa je tako majhna, da se ji študent rade volje odpove na račun kasnejše proste izbire delovnega mesta. Zaradi tega imamo zelo velik pritisk na združena sredstva, razvojni trend pa celo kaže na povečanje števila štipendistov iz združenih sredstev. Vsem kadrovsko nevezanim štipendistom izplačamo iz združenih sredstev vsako leto skupno približno 130 milijonov dinarjev samo minimalnih kadrovskih štipendij. Ta naložba vsebuje marsikaj neraziskanega in nepredvidenega. Ne vemo, koliko štipendistov od omenjenih 18.000 bomo po končanem šolanju lahko zaposlili in koliksen je v tej številki delež suficitarnih profilov, ki jih bomo morali naknadno, zopet z družbenimi sredstvi, prekvalificirati v družbi potrebne strokovnjake. Tako velikega rizika si slovensko gospodarstvo na tej stopnji ekonomske razvitosti ne bi smelo privoščiti.

Dajalci in porabniki sredstev morajo oblikovati družbeni dogovor, ki bo uskladil želje štipendistov po urejenih življenjskih pogojih med šolanjem in potrebe združenega dela po ustreznih kadrih. Seveda mora družbeni dogovor upoštevati realne možnosti in splošne družbene interese. Če bi se dosedanja nepravilna dogajanja okrepila, bi lahko v celoti preusmerila tok družbene preobrazbe v nekaj povsem drugega, kot je samoupravni socializem.

Ostaja tudi odprto vprašanje, koliko so porabniki sredstev — študenti in dijaki — preko delegatov iz študentskih pokrajinskih klubov izpolnili delegatska razmerja in prispevali h konstruktivni kritiki.

Ne umišljam si, da sem navedel vse nepravilnosti, ki nastopajo pri uresničevanju družbenega dogovora o štipendiranju v praksi. Podan je samo en aspekt gledanja na problematiko, za katerega ne trdim, da je absoluten in edini. Upam pa, da bodo moja razmišljajanja pobuda za hitrejšo in učinkovito spremembo sedanjega nezavidnega položaja na področju štipendiranja.

Jožko Čuk,
Ljubljana

„Giselle" brez romantike

Delo, 16. decembra lani

Nedavno premiersko prenovljenega baleta »Giselle« ljubljanskega Baleta SNG v njegovi matični hiši niso oskrbeli z nobeno osnovno informativno spremnico, ki naj bi opozorila gledalce na družbenoestetsko vrednost baleta, ki brez svoje historične pogojenosti na našem odru pravzaprav ne bi imel bogvekaj iskati. Zamenjali so jo s slabo in mestoma netočno »vsebino«. Upravičeno smo pričakovali, da kulturne rubrike dnevnega časopisja dopolnijo pomanjkljivost, pri čemer smo računali v prvi vrsti na dnevnik z največjo naklado — Delo. Toda poročilo, ki so ga tam objavili po predstavi (Andreja Tauber: »Giselle« brez romantike — Delo, 16. decembra 1976, str. 8) ni informacije nikamor naprej premaknilo, ampak jo je zameglilo z romantično enodimenzijskimi pogledi na romantiko v baletu, pa z netočnostmi v tistih podatkih o nastajanju »Giselle«, ki so vzročno vezani na njegovo družbeno pogojenost.

Toda balet »Giselle« podobno kot balet »Labodje jezero« v svojem dogajanju in njegovih estetskih realizacijah vsebinske zasnove vsebuje vse komponente razvoja baletne kulture svoje dobe, v njeni polni zavisnosti od družbenih in razrednih premikov in trenj. Njegova vsebinska zasnova pa izhaja iz naše južnoslovanske mitologije in je v njej tudi delež ustvarjalnih odnosov naših prapraprednikov do prirode in njenih fenomenov Na ta način združuje »Giselle« ustvarjalne elemente slovanskega, germanskega in romanskega umetniškega prostora. Razlogov več kot zadosti za to, da se čutimo dolžni korigirati in dopolnjevati pomanjkljivosti.

Po poročilu v Delu naj bi torej romantika XIX. stoletja rodila »lahkotne akcijske balete« s pantomimo, ki da so jih »začeli delati koreografi« iz »odpora proti togosti gibov« in proti »plesom zgodovinske in pastoralne vsebine, ki so bili še v 18. stoletju namenjeni predvsem aristokraciji«. Formulacija je zelo nejasna in skrbno izolirana od razvojnih, družbenih in kulturnih postavk dobe, ki je po svoji zgodovinski vlogi vse prej kot neaktivna.

Formulacija tudi sicer ne pokriva dejstev.

Vzemimo samo primer tako imenovanega akcijskega baleta, ki naj bi ga po poročilu začeli v neki »lahkotni« varianti delati koreografi romantike XIX. stoletja. Toda akcijski balet, ki predstavlja nič manj kot resnično baletno dramo ali pravi začetek evropskega baleta v današnjem pomenu besede, nima z romantiko XIX. stoletja nobene razvojne zveze. Uvedel in utrdil ga je namreč celo stoletje poprej veliki koreograf in baletni teoretik Jean-Georges Noverre (1727—1810) in ga je tudi teoretsko opredelil že 1760. leta v svojem znamenitem delu »Pisma o plesu in o baletih«. Sedemdeset let pred začetkom baletne romantike v Parizu in osemdeset pred prapremiero baleta »Giselle«. V imenu klasičnega realizma je Noverre v svoj akcijski balet vgradil pantomimo po angleškem dramskem vzorcu; Anglija je, kot vemo, v tistem obdobju prehitevala ostalo Evropo tako s svojo meščansko revolucijo kot s kulturo. Res je nadalje, da akcijski balet v nobenem pogledu ni nasprotoval zgodovinskemu, ampak je bil nasprotno z njim funkcionalno povezan; in sicer v službi meščanenja baletne kulture, ki je začela sredi XVII. stoletja s selitvijo baletnega (in opernega) teatra iz versajskih kraljevih dvorov v sredo pariškega mesta. V Louvre. In če je torej zgodovinski in pastoralni balet pomenil prehajanje od aristokratskega baletnega divertissementa k meščanskemu akcijskemu baletu, je jasno, da ta zgodovinski in pastoralni balet ni mogel biti »namenjen predvsem aristokraciji«.

Sploh pa je težko razumeti, kako naj bi bil skozi XVIII. stoletje balet namenjen predvsem aristokraciji, če vemo, da je to stoletje izvedlo svojo francosko revolucijo (1789), ki je še kako vplivala na kulturo. Na balet kot sociološko izredno občutljivo zvrst tudi.

Isto velja za tako imenovan »lahkoten akcijski balet«; pomislimo npr. na pri nas znani in izvedeni balet »La Fille mal gardée — Navihanka«, ki ga je Noverrov učenec J. Dauberval koreografiral in postavil na oder natančno v letu revolucije; in ga je ta sprejela kot svoj simbol in ga potrdila. Gre za vedro in lahkotno predhodnico imenitne »Prodane neveste«, ki pa je vsebinsko v odnosu do bogatih čistejša in zato bolj satirična. Za petdeset let je »Navihanka« prehitela začetek baletne romantike in sploh romantike XIX. stoletja kot specifične reakcije na padec Napoleona in na depresijo porevolucionarnega razočaranja.

Lahko bi še naprej govorili na isti način. Npr. o odporu proti togosti gibov ali o pantomimi; vendar ne gre za to. Sploh ne gre za iskanje posameznih netočnosti v poročilu. Nasprotno. Vznemirja spoznanje, da je ob »Giselle« spet enkrat sociološko globoko pogojena baletna umetnost odtujena od razvojnega kompleksa svojega obdobja in njegove kulture, družbenih razrednih komponent, zgodovinsko ekonomskega dogajanja. Kot da je balet družbeno nedotaknjena tvorba, ki se razvija in raste sama zase in sama iz sebe — in da torej sploh ni umetnost.

Da take odtujitve odkrivajo balet v prostor manjvrednih in pejorativno obravnavanih kultur, je razumljivo in skrajno krivično.

Od splošnih postavk prehaja poročilo v Delu konkretno na balet »Giselle«, ki naj bi bil njihova aplikacija in demonstracija. Med navedbami iz tega dela beremo, da je balet sestavljen iz dveh dejanj, iz enega pripovednega z zgodbo in s pantomimo in drugega, ki v njem prevladuje čisti ples. Žal pa naj bi koreograf Danovski v svojem konceptu pantomimskemu delu prvega dejanja posvetil premalo pozornosti; zaradi česar naj bi se baletna zgodba v njem, ki je zanjo napisal libreto Theophile Gautier, inspiriran s temo, ki da jo je obdelal Heinrich Heine, zameglila.

Seveda v teh navedbah ni vznemirljivo to, da sploh ne držijo; ampak to, da skušajo skozi najbolj vsebinsko, estetsko in v družbenih odnosih nasprotujoči si dejanji baleta ustvariti podobo enosmerne, prijazno lahkotne in slikovite, dvignjene nad družbo in njene težave — romantiko.

In kako se je to v resnici godilo, kako je bila rojena »Giselle«?

Predvsem francoski romantik in privržnenec baletnega l'art pour l'artizma Theophile Gautier ni napisal nobene zgodbe za balet »Giselle«; in tudi nemški romantik Heinrich Heine je niti malo ni »obdeloval«. Pač pa je Vuk Stefanović Karadžić v svojih narodopisnih zvezkih iz let 1823—24 objavil slavonsko legendo o vilah — zaročenih deklicah, ki umro pred poroko, pa ne najdejo miru v grobu, ampak plešejo v luninih nočeh po močvirnih gozdovih; in gorje moškemu, ki ga srečajo na svojih vlažnih jasah. Heine je povzel legendo za svojo knjigo »O Nemčiji« (1835. l.), ki je bila objavljena v nemškem in francoskem jeziku hkrati. In Gautier, ki je tekst prebral, je sanjal o abstraktnem baletu, čigar edina vsebina naj bi bil ples vil. Zato je njegova zasnova baleta »Giselle« predvidevala samo in samo »čisti« ples; ki mu je dal za okvir bal v letnem dvorcu nekega plemiča, medtem ko naj bi vile iskale novinke; kraljica vil naj bi po tej ideji s palico očarala plesišču tla; in med plesalkami naj bi najbolj strastno in neprenehoma plesala ravno Giselle, ki ni hotela svojega zaročenca pustiti z nobeno drugo plesalko. Potem naj bi kraljica vil položila svojo mrtvo roko Giselli na srce in jo odvedla v kraljestvo svojega mrtvega plesa. In ples vil bi nadaljeval ples zdaj preplašenih in razbeglih gostov.

Gautier je svojo skico izročil glediališkemu verziranemu praktiku Verneyu de Saint Georgesu, ki je v treh dneh dodelal prvo dejanje z veliko dramsko tragedijo. Po njegovi zaslugi je torej »Giselle« dobila svojo današnjo dvojnost, ki je izraz razklanosti v baletu v tistem razklanem času — Seveda zasluga Verneya de Saint Georgesa ni absolutna, ker je zgodba baleta »Giselle« delana kar dosti točno po predlogi takrat še vedno modnega baleta »Nina, ou la Folle par Amour — Nina, deklica ki je zaradi ljubezni zblaznela« (1813. l. v Parizu prvič uprizorjena in do 1837 stalno na repertoarju). Z drugimi besedami bi lahko rekli, da je prvo dejanje baleta »Giselle« še zakoreninjeno v akcijski dramatiki predromantične baletne ere; medtem ko je drugo dejanje izraz romantike in njenega bega od realnosti v svet mistike, sanjskih prividov, vil in silfid.

To pa hkrati pomeni, da je balet »Giselle« kot predstavnik baleta in ilustracija njegovega razvoja dokaz, kako zelo je baletna umetnost reagirala na vsa gibanja, napetosti, spreminjevalne silnice svoje dobe in družbe.

Lahko bi analizirali vsebino baleta »Giselle« in v njem odnose med za-

stopniki nižjega in višjega sloja; in bi spet našli isto: v prvem dejanju obstaja krivda grofa Albrehta, ki vara deklico iz vasi in zakrivi njeno smrt. V drugem dejanju te krivde ni, ampak je samo ljubezen med živim fantom in mrtvo deklico proti svetu vil. Tudi v tem se razkriva dvojnost in diametralnost klasičnega in romantičnega odnosa do družbe.

Končno naj opozorim še na izhodišče poročila v Delu, ki naj bi določalo vrednost današnjim postavitvam baletov, kot je npr. »Giselle«. Po njegovo naj bi samo zelo natančna izdelanost in »vernost zgodovini« omogočala sprejemljivo kvaliteto.

Toda kaj je to vendar »vernost zgodovini« pri obnavljanju baleta iz časov, ko še ni bilo plesa na koncah prstov v današnjem pomenu besede; ampak so plesalke stopale na konice samo v toliko, v kolikor so razbremenile težo noge in se povzpele na nezavarovane prste stopal. O kakršnikoli »vernosti zgodovini« torej pri baletih romantike pred 1860 ne bi mogli govoriti.

Pač pa o baletnem stilu romantike. In težko bi našli nekoga, ki bi z večjim občutkom sledil romantiki z zvestobo in znanjem kot ravno romunski koreograf Oleg Danovski. Poznamo njegovo »Chopiniano« in »Giselle«. Poznamo njegovo drugo in četrto dejanje »Labodjega jezera«. In vemo, da je to koreograf, ki neprestano korigira medsebojne odnose znotraj baleta; nikoli pa ne menja in ne zanemarja stila baletne estetike.

Škoda samo, da mu vedno tako strašno primanjkuje časa.

Marija Vogelnikova,
Ljubljana

Izgubljena identiteta

Delo, 11. decembra lani

Članek upravičeno kritično ocenjuje razmere v arhitekturi in pomanjkanje identitete. Članek se nanaša v glavnem na stanovanjsko arhitekturo, ki obsega pretežni del prostorskega okolja — prav tu pa so problemi najbolj aktualni in pereči.

Ker sem arhitekt in avtor nekaterih stanovanjskih naselij (arhitekture in zazidave), se mi zdi potrebno bolj osvetliti dejansko problematiko in podati nekaj predlogov, ki po mojem lahko bistveno prispevajo k odpiranju poti za kvalitetnejša naselja.

Članek precej posplošeno obravnava celotno arhitekturo od poslovnih do stanovanjskih objektov in dopušča mnenje, če je možno ustvariti na primer dobro oblikovano poslovno stavbo ali šolo, zakaj potem ni možno tudi kvalitetno oblikovati stanovanjskega naselja. Ob tem pa se običajno ne navaja, da veljajo za stanovanjsko gradnjo popolnoma drugačna merila in kompleksnejši pogoji, ki vplivajo na oblikovanje kot pri drugih objektih. Stanovanja so produkt mnogih različnih družbenih dejavnikov.

Stanovanjska gradnja zahteva v normalnih pogojih urejen družbeni mehanizem osnovnih kriterijev za projektiranje in odločanje, in to v posameznih fazah razvoja projekta. To je šele pogoj za začetek normalnega projektiranja — če hočemo, da se tisto, kar je projektirano, tudi dejansko izvaja, ter izognemo kasnejšim pritiskom za enostransko »osiromašenje« objektov, kar je bila skoraj običajna praksa.

Oblikovanje naselja bi se normalno moralo pričeti z idejno enotnim arhitektonskim in zazidalnim pristopom ter mora potekati ob sprotnem preverjanju ekonomskih in drugih meril s strani nosilcev gradnje ter odločujočih družbenih dejavnikov.

Do nedavnega je namreč ta proces nastajanja naselja potekal običajno nepovezano. V proces niso bili pravočasno vključeni vsi partnerji. Zato tudi merila vrednotenja niso bila v vseh fazah oblikovanja naselja enaka. Sledile so pogoste spremembe projektov na škodo osnovnega koncepta. Priprave na gradnjo pa so bile časovno izredno raztegnjene, kar je še dodatno vplivalo na modifikacije glede na spremenjene družbene tendence in predpise. Naj navedem v ilustracijo razmer dva lastna primera oblikovanja naselij, kjer je tako stanje tudi v precejšnji meri vplivalo na končni izgled naselja:

Naselje terasasth blokov v Kosezah (Ljubljana). Tu je bila leta 1968 osnovna ideja doseči z enotnim arhitektonskim in zazidalnim oblikovanjem humanejši značaj bločnega naselja z izrabo pritličnih vrtov in teras, z ločitvijo pešcev od avtomobilov — seveda v okviru ekonomike razmeroma normalnih stanovanj. Vendar pa je bila že od osvojene idejne rešitve do izdelave zazidalnega načrta potrebna zagostitev. Po potrjenem zazidalnem načrtu z arhitekturo ter kasnejšo izbiro investitorjev pa je prišel načrt šele v roke dejanskih nosilcev gradnje. Razumljivo, da je prišlo do drugačnih interesov, do sprememb ter odlaganja gradnje. S kasnejšo zaostritvijo družbenih kriterijev pa ponovno do dodatne zagostitve stanovanj. Jasno je, da se posledica teh razmer, ki so terjale 7 let do vselitve prvih stanovanj, tudi negativno odražajo na končni kvaliteti.

Drug primer: naselje grupirane individualne gradnje Sneberje (Lj.-Moste). V letu 1969 osvojena tipična predmestna rešitev grupacije po 4 hiše v obliki »križa« kot minimalne enote »zaselka« s skupnim atrijem ter individualnimi vrtovi. Zaradi počasnosti priprav na izgradnjo do leta 1973, ko je bil dejansko vključen investitor — izvajalec, so se razmere že toliko spremenile, da je bilo potrebno tudi spremeniti osnovne grupe štirih hiš v osem stanovanj — seveda na škodo skupnih atrijev in oblikovanja.

Brez upoštevanja navedenih razmer, ki so bile tipične za nastanek mnogih naselij v zadnjih letih, ne moremo pravilno razumeti in ocenjevati današnje stanovanjske gradnje.

Vendar pa ugotavljamo, da se stvari v zadnjem času le premikajo na bolje. Stanovanjska problematika postaja vsestransko družbeno aktualna. Merila za racionalno gradnjo, ki so bila v zadnjih letih večkrat le politična parola ali celo predmet špekulacij za izsiljevanje na račun slabše kvalitete — se postopoma oblikujejo v poglobljene in družbeno verificirane kriterije za vrednotenje kvalitete stanovanj. Sistematično se prehaja na vrednotenje različnih ekonomskih pokazateljev in potrebnih funkcionalnih rešitev, kar je predpogoj za vsestransko uspešno arhitektonsko oblikovanje. V tem smislu je bil tudi organiziran nedavni posvet »O projektiranju standardnih stanovanj« v Portorožu s strani Gradbenega centra Slovenije in Centra za stanovanje IMS Beograd.

Postopoma, čeprav počasi, se tudi utrjuje praksa združevanja vseh dejavnikov nosilcev gradnje ter interesov uporabnikov z namenom, da se pravočasno usmerja projektiranje in pospeši začetek gradnje.

Šele od tod naprej lahko začnemo bolj razmišljati, kako odpirati poti humanejši stanovanjski arhitekturi z lastno identiteto. Pri tem pa se moramo zavedati, da razvojnega dela, ki je za to potrebno, skoraj ne poznamo. Kajti za humanejša merila nekega naselja namreč ni dovolj samo zamenjava stolpnic ali visokih blokov z nižjimi — z manj stanovanji. Potrebno je razviti take oblike objektov, ki bodo ustrezale določeni gostoti stanovanj, ekonomiki gradnje ter tehnologije in obenem kvalitetnejšim, nam tipičnim oblikam bivanja. V tem smislu bi med drugim pri bločni gradnji na primer lahko dajali večji poudarek specifično oblikovanim spodnjim etažam z atriji in »mansardnim« stanovanjem s karakteristično individualnostjo. Tudi na osnovi principa vrstnih hiš (ožjih) se je možno z določeno zasnovo in grupacijo v obliki »horizontalnega bloka« precej približati gostoti stanovanj nižje bločne gradnje. Ta oblika bi bila primerna za predmestne soseske. Seveda bi imele take »hiše« nedvomno prednost v individualnosti pred bločnim stanovanjem.

Prepričan sem, da se je možno z organizirano tako gradnjo (tunelsko ali drugo — širine 3,60 ali 4,20 m) zelo ali docela približati ceni bločnih stanovanj. Če pa upoštevamo še možnost postopnega dograjevanja znotraj »končane fasade«, postane tako stanovanje ne samo privlačno, ampak tudi zaradi manjših začetnih sredstev edina možnost in odločilna prednost pred bločnim stanovanjem.

V razmerah naših specifičnih pogojev in finančnih možnosti je še precej docela nedotaknjenih aktualnih nalog, ki bi morale biti predmet študijskega razvoja. Ena takih je nedvomno tudi problem organizirane »nadomestne gradnje« (z določeno tehnologijo) — za odpravo perečih barakarskih naselij.

Na koncu mislim, če hočemo doseči kvalitetnejšo stanovanjsko arhitekturo, ki bo bolj ustrezala aktualnim potrebam časa — po tehnološki, vsebinski in oblikovni strani — je po mojem potrebno storiti sledeče:

1. Dati večji poudarek razvoju stanovanjske arhitekture — novih oblik objektov in zazidave — glede na jasno zastavljene cilje ter ekonomske in tehnološke možnosti.

2. Razširiti profil arhitekta stanovanjske usmeritve, ki mora obsegati (za razliko od običajne prakse) enotni arhitektonski in zazidalni pristop k reševanju naselja.

3. Bolj ustvarjalno povezati urbaniste in arhitekte-projektante na skupnem razvojnem delu.

4. Fakulteto za arhitekturo, ki bi sicer morala biti nosilec razvoja, bi bilo treba bolj povezati z aktualno prakso na tem področju.

5. Zveza arhitektov in fakulteta za arhitekturo bi se morali aktivno vključevati v izdelavo strokovnih (družbeno verificiranih) kriterijev za vrednotenje in usmerjanje stanovanjske gradnje.

Naposled bi morala tudi sredstva obveščanja prevzeti določeno vlogo v smislu vsestranskega prikazovanja tovrstne problematike arhitekture ter osveščanja ljudi pri vrednotenju različnih oblik bivanja.

Prepričan sem, da lahko s prikazom dejanskih razmer in konkretnimi predlogi več koristimo odpiranju poti za humanejše stanovanjsko okolje kot s posplošenimi ocenami, ki večkrat negirajo dejansko problematiko ter dosedanje napore na tem področju.

Viktor Pust,
Ljubljana

Zapiski na pivniku

Delo, novoletna priloga

Glej ga šmenta,
si rekel je neuk naivnik,
zdaj vsaj vémo,
da literati pišejo na pivnik.
Hvala »Delu«,
da tiska nam Andreja,
saj edini
na Kranjskem je zelena veja.

Sicer pa naj bi vzel literarni izvedenec Andrej Inkret v roke slovensko bibliografijo, kjer piše, koliko revij je izhajalo na Slovenskem pred vojno (mimo Ljubljanskega zvona bo odkril morda tudi Sodobnost, Dom in svet, Modro ptico, Dejanje, Obzorja, Mladiko, Grudo pa še kaj) in koliko jih izhaja zdaj, povrh pa še literarne priloge krajevnih in tovarniških listov, literarni zborniki, literarni kotički, šolska literarna glasila — od Trsta in Celovca prek Jesenic, Kranja, Škofje Loke, Idrije (mimo Ljubljane, kjer bo mogoče odkril poleg Sodobnosti še kak literarni periodični tisk), Celja, Maribora (kjer menda izhajajo neki Dialogi) itd. tja do Murske Sobote. Ampak nikjer nobenega pivnika! Pa tudi ko je »beležil«, kot pravi, svoje Zapiske na pivniku, najbrž ni tako smrtno resno mislil, da piše na pivnik, čeprav bi bil za to rabo res še najprikladnejši prav pivnik.

Cvetko Zagorski,
Ljubljana

Izkušnje iz BiH so podobne vsem

Turizem ni v postelji in krožniku

Gradnja razkošnih hotelov se je že marsikje maščevala

Od našega sarajevskega dopisnika

Ko so bili še naši očetje v kratkih hlačah, je bil turizem drugačen, kot je danes. Gospod Koritnik, ki je imel tovarno past za čevlje, je enkrat na leto popeljal družino v kakšno zdravilišče. Enkrat so bili celo v Karlovih Varyh. Drugače so se ob nedeljah vozili na Bled z avtomobilom. Učitelj Kapcinar je s svojo družino med poletnimi počitnicami odpotoval z vlakom na podeželje, kjer je pomagal sorodnikom kositi, žeti in pospravati pšenico. Drugi večinoma sploh niso hodili na počitnice. Ob nedeljah so šli z vlakom na izlet, kam v hribe občudovat gorske višave. Vsem tem so ljudje rekli, da so letoviščarji.

Danes se nam zdijo malce neugledne počitnice strganega dohtarja iz Tavčarjevega »Cvetja v jeseni« — na kmetih in z grabljami v rokah Tudi Cankarjev spis, kako je prvič doživel morje, je zastarel. Kako naj se današnja mladina spomni, kdaj je videla prvič morje, če pa hodi tja na dopust s starši, odkar pomni in še prej. In zdaj si je nemogoče predstavljati dopust brez morja, kve čjemu še pustimo kakšen teden za zimske počitnice na smučeh. Da bi poleti šli za mesec dni na Gorjuše, da bi se potili na kmetih pri košnji ali pa da bi sredi vročine grizli kolena v hribih? Pha: pustimo kmetu njegovo delo, hribe hribovcem in planincem, Gorjuše pa pustimo za ob koncih tedna. Za vikend.

Večina letoviščarjev, ki jim pravimo zdaj čisto po nedolžnem turisti, se vali poleti na morje. V letalih, avtomobilih, vlakih, avtobusih ... čez celino samo drvijo, kajti ob jugoslovanskih privlačnostih je postal celinski turizem zanemarjen. Zakaj tako? To so se spraševali tudi nedavno na jugoslovanskem posvetu o pomenu razvoja celinskega turizma pri nas. Okoli 150 znanstvenih in strokovnih turističnih delavcev si je belilo glavo zaradi tega vprašanja v sarajevskem hotelu »Bristol«.

Trdijo, da sta vzroka za zaostajanje celinskega turizma dva. Predvsem je morje bolj privlačno. Dovolj, bi zavpil že Napoleon tistemu županu, ki se mu je opravičeval, da niso mogli streljati iz šestih vzrokov: prvič, ker ni smodnika ... No, nas pa ta trditev, da je morje preveč privlačno, ne prepriča, ker menimo, da je vzrok nasproten: celina je premalo privlačna. S tem se ujema tudi drugi vzrok za zaostajanje celinskega turizma — turistična operativa je premalo organizirana in brez pobud.

Vseeno preseneča ugotovitev, da je celinski turizem zaostal, saj zadnja leta prav tej plati turizma posvečajo v republikah in pokrajinah največjo pozornost. Da, a le nekaj zadnjih let, kar v turizmu zelo malo pomeni. Prej se ve, da je bila naša investicijska politika centralizirana in razumljivo je, da se je denar najprej vlagal tja, kjer je skotil nov denar, in to dragocene, še kako potrebne devize, torej na morje, kamor so prihajali tujci z devizami.

Šele združeno delo se bolj usmerja na celino (o tem nočemo reči, da nam zdaj zdomci pošljejo toliko deviz, da jih od tujcev na morju nočemo več). Nastale so prve samoupravne interesne skupnosti za počitek in rekreacijo. Toda za zdaj se še zapirajo vase, namesto da bi se povezovale s komercialnim turizmom. Še več, same se komercializirajo, gradijo prav tako drage in razkošne počitniške domove, kot so hoteli: nedostopne za povprečen žep.

Kakšne hotele pa potrebuje naš delovni človek? Domači človek bi moral biti pri nas v središču pozornosti. Po njem bi morali krojiti hotelske in druge počitniške zmogljivosti. A tega se zaradi majhne kupne moči domačega turista še nočemo ravnati. Domači gost porabi na dopustu vsega skupaj 150 do največ 180 din na dan. Kaj si lahko privoščiš s tem? V večini hotelov le pol postelje. V Bernardinu na primer. V večini hotelov je v sezoni penzion dražji, kot je globok žep domačega gosta. Kar lahko naš delovni človek dobi v hotelsko turističnih objektih, je navadno že zunaj kategorije.

Recept za dober in poceni hotel, ki bi bil dostopen tudi našemu domačemu gostu, bi bil lahko tudi takle. Namesto pristana za jahte lepo urejena peščena plaža. Namesto pročelja iz ploščic boljši gostinski kader. Namesto zlatih kljuk in stilnega pohištva 10 dkg mesa več pri kosilu. Namesto arhitektovega izživljanja boljši odnos do gosta. In tako naprej. Možnosti boste po naših hotelih našli nešteto.

Marsikje se jim je gradnja razkošnih hotelov že maščevala. Gradili so desetkrat prevelike hotele glede na potrebe. Mnogi so tudi drago, a na hitro in slabo zgrajeni. V BiH takšnih hotelov mrgoli. Vsak malce večji kraj je hotel svoj hotel. Zdaj ga imajo. In izgube z njim tudi, kajti povprečna zasedenost bosanskohercegovskih hotelov je trideset odstotkov. Gostov pa ni. In BiH ima še po hotelih izjemno slabe gostinske kadre, hotelsko turistične organizacije so majhne, nepovezane.

Bosna in Hercegovina skorajda nima morja, a ima zelo slabo razvit tudi celinski turizem. Zaradi praznih hotelskih postelj so lani izgubili 45 milijonov din manj, kot če bi bili povprečno zasedeni. Sarajevski hotel »Bristol«, v katerem je bil simpozij o celinskem turizmu, je na robu rentabilnosti. Tudi ta posvet je ne bo bistveno izboljšal. A kaj bi šele počeli naši hoteli, če ne bi bilo simpozijev, posvetov, posvetovanj, kongresov, poslovnih srečanj, seminarjev, zborovanj in podobnega.

K temu, da ni dovolj turistov na celini, se pridruži še davčni vijak, ki skrbi vestno za to, da akumulacija v gostinsko turističnem gospodarstvu ne bi naraščala. Zato je davčni vijak privit čisto do konca. »Ehos«, najmočnejše bosanskohercegovsko hotelsko turistično združenje, je imelo lani za blizu 10 odstotkov večji družbeni proizvod, a za 6 odstotkov manjši čisti dohodek kot predlanskim, ker so se tako zelo povečale dajatve in cene. Akumulacije in s tem tudi razvoja skorajda ni.

Skozi Bosno in Hercegovino se sicer vsako leto vali v pločevinasti reki avtomobilov na destine milijonov turistov. Eni trdijo, da jih je trideset drugi so za šestdeset milijonov turistov. Toda povprečno ostanejo v BiH zelo redki, pa še tisti le za 30 ur, torej da prenočijo, če jih noč na poti ujame ravno v Bosni in Hercegovini. Zato se v tej republiki največkrat vprašajo, kako naj bi ustavili vsaj del te reke turistov, da bi se razlila po njihovi deželi. To so edine povodnji, ki si jih v tej republiki želijo.

Poskušajo z vsem mogočim. Z bikoborbami, kmečkim turizmom, smučarskim središčem, splavarjenjem, z vožnjo s starim vlakcem itd. Vendar običajno ostanejo nekje na pol poti, predvsem pa brez sredstev. Nekoč smo že pisali o Gornji Sanici, vasi, kjer razvijajo kmečki turizem. Naredili so lepo turistično vas in reklamo zanjo. Potem so ugotovili, da imajo premalo zmogljivosti. Neki Nemec pa jih je spravil v zadrego, ker je v pismu spraševal, ali bo lahko gnal kravo na pašo in koliko to stane. Za tisto, koliko to stane, pri nas še nikoli nismo bili v zadregi, če drugače ne, bi ceno že oblikovali po posvetu s kakšno avtomobilsko tovarno. Težava je bila v tem, da v Sanici ni bilo več krav, ker so jih kmetje prodali in iz hlevov naredili garaže za turiste.

Celinski turizem ima pri nas najbolje, čeprav ne najboljše razvita Slovenija. Toda tudi v drugih republikah imajo naravne lepote, kot so Alpe, planine, jezera, smučišča, lov, zdravilišča, zgodovinske in narodopisne znamenitosti. Toda razen redkih izjem je v drugih republikah celinski turizem v povojih, iz katerih se ne more in ne more izkobacati.

Predvsem pravijo, da pri nas ne znamo celine ponuditi kot zaledja, dopolnila peščenim morskim plažam. Veliko bolje bi morali znati izkoristiti svoje kulturne in zgodovinske znamenitosti. S tem naša domovina mnogo izgublja. Mi smo »Evropa v malem«, svetovno križišče, na katerem so vsi puščali svoje zgodovinske in kulturne odtise: Grki, Rimljani, Kelti, Iliri, Turki, Huni, Židje. Bizanc, pravoslavni, kristjani, srednji vek itd. Imamo nekaj najlepših rimskih palač, mikenski grad, pravoslavne cerkvene bisere, stečke, čudovite džamije, srednjeveških ohranjenih utrdb na pretek, dragocene slike starih mojstrov. Toda pri nas še vedno prevladuje mnenje, da je za turista dovolj, če mu ponudimo posteljo in krožnik. Pa bi morali pogledati samo v sosednjo Italijo, ki je obkrožena z morjem, a njen turizem sloni na kulturno zgodovinski preteklosti in njenih spomenikih.

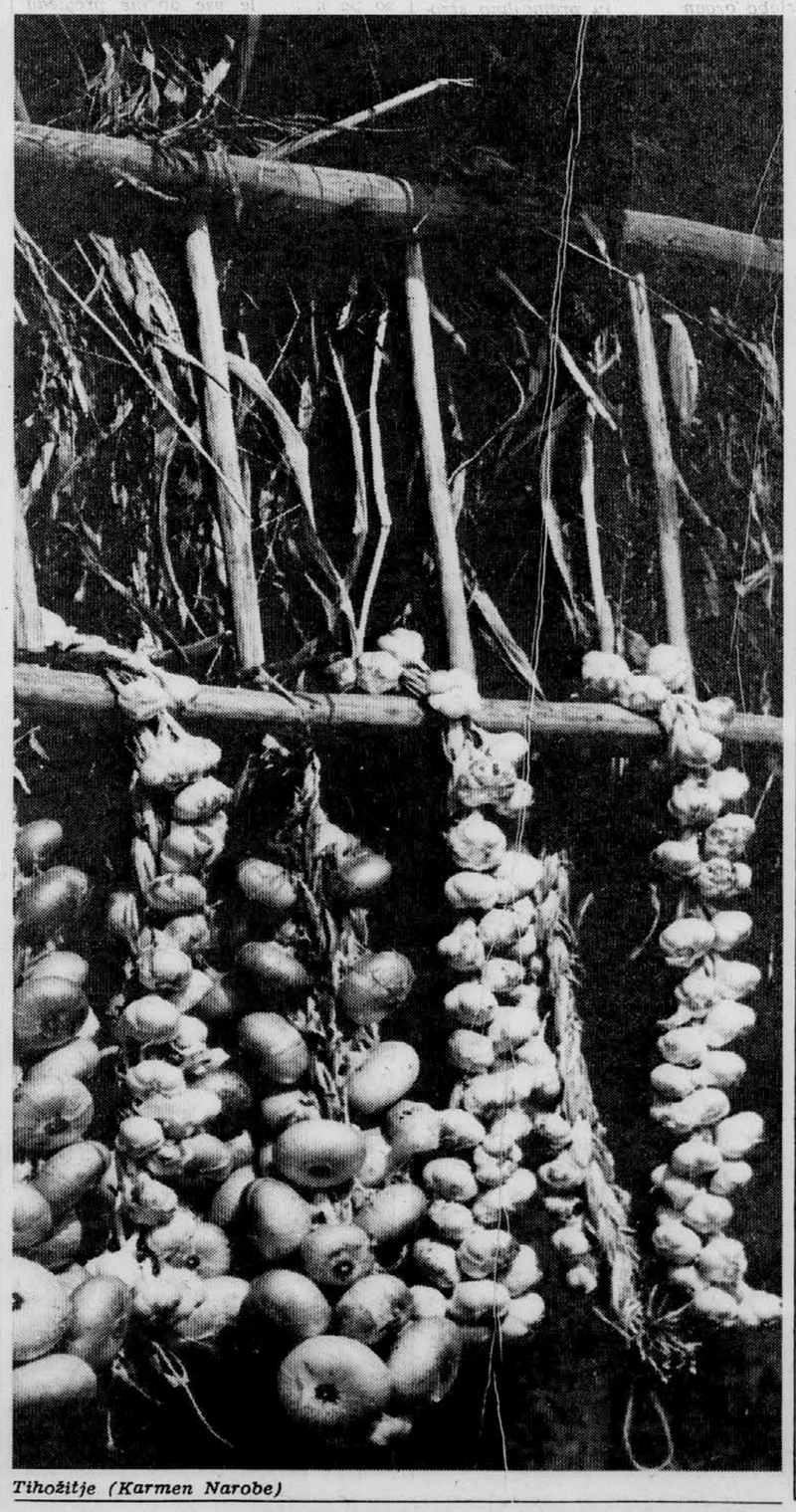

Tihožitje (Karmen Narobe)

Kaj pa naravne lepote? V Jugoslaviji je okoli 25 kraških jam, ki so urejene za turiste. Za zdaj je znala svoje jame izkoristiti le Slovenija. Koga od turistov vabimo v naše čudovite kanjone in soteske? Kanjoni Plive, Sutjeske, Tare in Neretve so evropska čudesa. V njih so stari mlini, čista voda, redke ribe, rastline in živali. Vse to pred turisti spretno skrivamo. Imamo na Donavi najlepšo evropsko sotesko. Kraške pojave pa še druge geološke posebnosti.

Dovolj zgovorno je, da geografskega središča poleg Sarajeva ne boste našli brez pomoči domačinov. Toda domačini vas lahko pošljejo na dva različna kraja in za oba prisegajo, da sta prava. V resnici središče Jugoslavije označuje le neugleden kamen brez napisa, zabit globoko v zemljo. Takšno je naše turistično srce, kot je ta kamen. Kaj vse bi se dalo narediti iz tega središča Jugoslavije.

Hribov v naši turistični ponudbi sploh ni, saj le 6 odstotkov turistov pri nas prenoči v hribih. To večinoma niso pravi turisti, temveč planinci in izletniki. Pa še ti večinoma pridejo najdlje do Slovenije. Drugod, na primer v Dečanih na Kosovu, zapirajo velike hotele v planinah zaradi nerentabilnosti. Smučarska središča na Jahorini, Šari, Prokletijah ne znajo in ne znajo oživeti. A za zimski turizem še bolj velja, da sta postelja in krožnik premalo.

A ko bi vsaj krožnik bil, kakor je treba. Povsod tam, kjer cenijo kuhinjo svojih mater in babic, na primer v Italiji, Franciji, na Madžarskem, bo turist dobil specialitete krajev, skozi katere potuje. Pri nas že Avseniki po svetu godejo, da je konec z žganci in s podobnim, zdaj so na vrsti ražnjiči, čevapčiči, ter seveda pariški in dunajski zrezki, milanski špageti, francoska omaka pa še kaj.

V Bosni in Hercegovini že turistični delavci sami presenečeno ugotavljajo, da narodnih jedi že skoraj ni več v bosansko-hercegovskih lokalih. Za Turki počasi odhajajo še tufahije, japrak, sogandolma in sploh druge imenitne dolme, hurmašice, bosanski lonac itd. V Sarajevu je le ena stalna restavracija s temi jedmi. V dveh dobite narodno kuhinjo ob določenih dnevih. Vrag vedi, kako to tujci odkrijejo, a ob teh narodnih dneh so te restavracije nabite polne. Kaže torej, da gredo tujci na domačo hrano kot muhe na med.

Turistične organizacije dajejo domačemu celinskemu turizmu le mal prispevek. Predvsem izvažajo naše turiste v tujino, doma jim nimajo kaj ponuditi. Zaman se boste v Sarajevu trudili dobiti prospekte Bleda ali Ohrida. Skadra ali Plitvic. Ja, Berlin imamo. Oui, Pariz tudi. Yes, New York in London, Kung Fu, Šanghaj tudi. Izvolite barvne prospekte, tole knjižico o zgodovini kraja, cenik, našo telefonsko številko, kreditne pogoje. A Bohinj? Ne vemo. Nimamo. Pravimo, da ne vemo.

Kako malo storimo za turistično propagando v tujini, da bi privabili vsaj tujega gosta, če že za domačega mislimo, da bo sam od sebe prišel, pove naslednji podatek: za turistično propagando na tujem damo pol odstotka deviznega priliva od turistov. Grdi Grki, Italijani, Španci in vsi tisti, ki nam kradejo turiste, pa še novinarji, ki jim dajejo potuho, so se lani jezili turistični delavci. Toda, tovariši, bodimo natančni: turistično razvite države po svetu dajejo za reklamo v tujini od 3 do 4 odstotke od svojega turističnega deviznega priliva. Torej šest do osemkrat več kot mi.

Tudi doma zelo malo vlagamo v turizem. Marsikatera regija na primer investira v turizem manj, kot stane majhna tovarna. A prav turizem ponuja nekajkrat večje zaposlovanje kot majhna tovarna. Toda pri nas spregledamo zelo pozno. Bogvekoliko posvetov na to temo bo še moralo biti, da se bo premaknilo malce na bolje.

Na tem posvetu smo slišali še marsikaj kritičnega, a to ni bilo jalovo kritiziranje. Skorajda ni bilo območja naše države, za katerega strokovnjaki niso ponudili zelo konkretnih načrtov za razvoj celinskega turizma. Toda te zamisli bo treba tudi prenesti v prakso še pred novo turistično sezono, če želimo, da ne bo ostala na mrtvi točki, kot se ji je to zgodilo že lani.

Bogdan Novak

Praznik srbske kulture

Zmeraj za nove ideje

K jubilejnemu slavju Matice Srpske

Prvo, kar se v človeku utrne ob pogledu na stoinpetdesetletno delovanje Matice Srpske, je občutek spoštovanja. Njena čudovita vitalnost, ki je premagala minljivost človeških življenj in menjavo cele vrste rodov in ki je v zadnjih dveh, treh desetletjih pognala svojo tvornost do presenetljivega razmaha. Njena vztrajna, v prežemanju z vodilnimi silnicami v času obogatena služba narodnemu in družbenemu napredku, njena vneta in neomajna prepričanost v moč oblikovalnega duha. In če tem oznakam dodamo še stavek iz govora predsednika Matice akademika Mladena Leskovca, izrečenega ob slavnostni akademiji: »Rodoljubna, toda brez nacionalističnega ekskluzivizma, z nagonskim odporom do sovraštva, s težnjo in potrebo, ki je bila v njej vseskoz na naraven način prisotna, namreč, da seznanja Srbe in jih zbližuje, prvenstveno preko književnosti, z narodi, med katerimi in s katerimi žive skupaj, s pogosto zavidno širino pogleda in z daljnovidnim predvidevanjem in posluhom za nove ideje . . .«

Novosadsko jubilejno slavje (9. do 10. dec. lani) je pomenilo kulturni dogodek prvega reda, tako rekoč dogodek vsedržavnega pomena. To smo občutili vsi, ki smo prišli na proslavo kot zastopniki ustanov, ki v določeni obliki sodelujejo z Matico Srpsko tako iz vseh naših republik kot iz sosednih držav in dežel slovanskega sveta. Iz Slovenije so bili npr zastopani naslednji naslovi: SAZU in njena biblioteka, univerza v Ljubljani, Slovenska matica, univerza v Mariboru in NUK (Mimogrede: SAZU in Slovenska matica sta bili med 20 ustanovami počaščeni za sodelovanje, da jima je bila podeljena posebna spomenica ‚povelja' s plaketo).

O programu praznovanja naj rečem vsaj toliko, da so ga prireditelji v srbski Matici preudarno in vešče pripravili, v njem so prišli do poudarka tako kulturnopolitični kot strokovnoznanstveni poudarki. Posebej poučna je bila razstava vseh Matičinih knjižnih izdaj od leta 1826 do danes (ne bo odveč navesti nekaj podatkov: v tim. peštanskem obdobju do l. 1864 je poleg Letopisa Matica izdala 35 knjig, med letoma 1866 in 1914 jih je bilo 207, med obema vojnama 60, po letu 1946 pa 1483, ne upoštevaje bogato znanstveno periodično publicistiko). V galeriji Matice Srpske je bila v počastitev jubileja odprta razstava srbskega slikarstva in grafike v dobi romantike, Biblioteka Matice Srpske pa je organizirala delovno in strokovno posvetovanje bibliotekarjev (z mednarodno udeležbo). Iz vsega tega je razvidno, da se proslavljanje jubileja ni izčrpalo v zunanji manifestaciji, kakor koli je že ta bila nadvse sijajna in reprezentativna, prireditelji so nekrati uspešno izkoristili srečanja, da so na različnih ravneh naravnali stike v perspektivo lastnega in povezanega izvajanja delovnih programov v bodoče.

V splošnem je dovolj znano, kako pomembno mesto pripada Matici v srbskem narodnem razvoju, tudi to, da je bila srbska Matica prva v celi vrsti Matic, ki so — sledeč njenemu primeru in prilagojene svojim pogojem — v XIX. stoletju in v mnogih primerih še nadalje do današnjega dne usmerjale svoje delovanje v narodno prebujo in izobraževanje, vse to od manj do bolj razvitih faz. Seveda je spričo splošnih podatkov mnogo zanimivih posameznosti ostalo premalo zapaženih, tudi neznanih, in vendar pogosto šele te in take posameznosti odkrijejo, kje tiče razlogi, da je delo Matice Srpske doživelo tolikšne uspehe. (Za zgodovinski pregled Matičine delovanja se da s pridom porabiti 300-stranska monografska obravnava Živana Milisavca Matica Srpska 1826 do 1964, izšla ob stoletnici preselitve v Novi Sad, z bibliografijo publikacij do leta izida).

Kje torej iskati vzvode Matičinih zagonov in vzponov (ne da bi si pri tem zakrivali občasne upade)? Brez velikega razglabljanja bi dejal, da so voditelji Matice Srpske od vsega začetka dalje bili sposobni združevati idejo književnega delovanja s praktično pametjo. Že tistih sedem mladih Srbov, ki so 16. febr. 1826 podpisali v Pešti ustanovni akt (»edno Družstvo, kako edno telo«), je izpričalo vero, požrtvovalnost in energičnost, tim. družbenih fondov takrat seveda ni bilo, denar je bilo treba nabirati in zbrati. In kar se namena tiče: »Povod k zavedeniju ovoga Družštva jesu jedino ljubov i revnost k opštemu blagu; a namjerenije jest rasprostranenije Književestva in prosveštenija naroda Srbskog, to jest da se Knjige Srbske rukopisne izdaju in rasprostranjavaju, i to sad in odsad bez prestanka za svagda.« Seveda so bile potrebe prosvetljevanja v okvirih habsburške monarhije nemalo drugačne, kot so nastopile po združitvi Srbov z ostalimi Jugoslovani v isti državi, ali kot so po stopnjevani usmeritvi v znanstveno dejavnost v socialistični državi. Današnja Matica Srpska je široko razvejano kulturno in znanstveno podjetje, v tem pogledu ji lahko postavimo ob stran samo še slovaško Matico v Martinu. Današnja Matica Srpska združuje več samostojnih delovnih (organizacijskih) enot z lastno upravo, te so si prirejene in med sabo tesno povezane. To so: Biblioteka Matice Srpske, Galerija M. S. in Izdavačko preduzeće M. S. Osrednja Matična organizacija je s svojimi oddelki (»odelenja«) najbližja znanstvenemu akademijskemu tipu in to ob osredotočitvi na literaturo in likovno umetnost, na literarne in filološke, na družbene in zgodovinske in na naravoslovne vede. Ustrezno po svojih disciplinah izdajajo njena »odelenja« sedem redno izhajajočih znanstvenih zbornikov, ki so si pridobili doma in po svetu lep ugled. Biblioteka M S. je danes osrednja vojvodinska knjižnica in je od ustanovitve univerze (1957) tudi vseučiliška knjižnica. S številom osebja dosega in začenja presegati našo NUK. Izdajateljski zavod vzdržuje nekaj trgovskih obratov, v notranji redakciji je zaposlenih (po poročilu za l. 1975) 117 delavcev. Ne bo odveč navesti nekaj vidnejših izdaj: 6 knjig slovarja srbskohrvatskega knjižnega jezika, Srpska književnost u 100 knjiga (skupaj z beograjsko Srpsko književno zadrugo, ponovna izdaja), obsežni Leksikon pisaca Jugoslavije (pred izidom II. del), serija Slovenačka književnost (o tem pozneje), seriji makedonskih literarnih del (v 10 knjigah), del vojvodinskih madžarskih piscev (v 5 knjigah) in — po Nolitovi izdaji srbske kritike v 12 knjigah — še Srpska književna kritika (v 25 knjigah) itd. Tudi Vojvodjanski muzej se je razvil iz nekdanjega Matičinega muzeja. (Podrobnejše informacije o Matičini organizaciji gl. v Milisavčevi knjižici Matica Srpska 1826—1976 ali v redni ediciji Rad Matice Srpske).

Na Vukovem zboru (foto Joco Žnidaršič)

V tej zvezi nas seveda posebej zanima, kakšne oblike sodelovanja so obstajale med srbsko in našo Matico v preteklosti, ali širše, koliko so slovenske snovi zastopane v njenih izdajah.

Poglavja o povezavah med novosadsko in našo Matico se doslej pravzaprav ni dotaknil nobeden zgodovinarjev Slovenske matice, niti Ivan Prijatelj niti Joka Žigon niti kdo drugi. Zato naj na tem mestu opozorimo, kako se je to sodelovanje v l. 1864 začelo in kaj so si entuziastični protagonisti takrat obetali.

Pet mesecev potem, ko so bila odobrena pravila Slovenske matice (4. febr. 1864) je v imenu osnovalnega odbora tajnik Levstik poslal vodstvom slovanskih matic vabilo k sodelovanju z željo, naj pristopijo v članstvo. Za Matico Srpsko, ki se je prav tega leta preselila iz Pešte v Novi Sad, sta odgovorila 8. sept. t. l. podpredsednik dr. Jovan Hadžić (eden izmed ustanoviteljev iz l. 1826, znan tudi kot Vukov nasprotnik psevdonimni Miloš Svetić) in dolgoletni tajnik in poznejši predsednik Antonije Hadžić. Pismo je zanimiv dokument tudi zavoljo tega, ker je eden zadnjih, ki so bili poslani iz Matice še v mešanici predvukovskega in živega jezika ter stare in nove grafike. Poslanica je bila prijazna, v stilu časa naravnost prisrčna. Povedala je, da je Matica Srpska s posebnim veseljem sprejela vabilo in da iz srca rada »stupa u bratsku svezu sa najmlađom drugom svojom slavenskom, želeći joj da narodnu svest i prosvetu Slovenaca sve što više podstiče, razvija in rasprostranjava podizanjem slovenske književnosti.« Hkrati ji poklanja vse knjižne izdaje, kolikor jih je imela na razpolago. Levstik se je zahvalil v pismu 26. nov. i. l., v katerem je ponovil glavno misel srbske poslanice še v slovenščini in je pristavil naslednje, s čimer razodeva lastne občutke: »Ta zveza junaških bratov Srbov nas je tim bolj razveselila, ker i mi Slovenci živo čutimo, kako jako nam južnim Slovanom treba vzajemnosti, ako hočemo doseči namen, kteri nam je določen v družini izobraženih narodov.«

Toda: kakor je bila volja dobra do pravega sodelovanja v širšem smislu zelo dolgo ni prišlo, v glavnem je vse ostajalo pri zamenjavi publikacij

Temu so bile krive notranje težave tako pri nas in enako v Novem Sadu, manjkala pa je tudi trdna organizacija medsebojnega seznanjanja. Ker ni bilo netiva iz Ljubljane, na srbski strani ne vidimo nekega večjega zagona. Vse je bilo — vse do naših dni — izrazito priložnostno. Tak je bil prvi prevod, skromen izbor iz Jurčiča: to sta prevoda zgodbe o Kotarjevem Petru, ki je v Bosni kradel krompir, in povesti Ponarejeni bankovci (1911). Prevod je pripravil Simeon Končar, učitelj v Karlobagu, v ijekavščini. Najpomembneje je, da je bila knjižica uvrščena v zbirko Knjige za narod, ki je bila namenjena popularizaciji kvalitetnih del in avtorjev. Drugo, kar je vredno iz te dobe omembe, je Prijateljevo sodelovanje pri Letopisu v l. 1907. Na urednikovo željo je Prijatelj v Letopisu začel objavljati široko zastavljeno zgodovino slovenske literature po l. 1848, ki pa jo je prekinil, ker je urednik Milan Savić menil, naj bi dal za njihove potrebe krajšo obravnavo (Istorija najnovije slovenačke književnosti, prevedeno iz nemščine; v slovenščini dostopno v Kondorju Književnost mladoslovencev, 1962).

Po zadnji vojni so si sledila v samostojni knjižni izdaji dela: Potokarjev prevod Martina Krpana (1949), Legišev izbor slovenske poezije (1950) in Janjušićev prevod Hiengovega romana Gozd in pečina (pod naslovom Timonova kći, 1967). Iz dnevnih časopisnih poročil je znano, da se je v l. 1975 začela najbolj širokopotezna in premišljena posredovalska knjižna akcija, to je serija Slovenačka književnost (v 30 knjigah). Imamo opravit: s sodobno izdajo, to je, z izdajo s spremno besedo in z bio in bibliografskim komentarjem, torej take vrste, kot je že vzorna izdaja Srpska književnost u 100 knjiga. Doslej so izšli naslednji avtorji: Simon Jenko, Janko Kersnik, Prežihov Voranc, Miško Kranjec, dramatiki Potrč — Smole — Strniša, in da poudarimo, kar ni postransko, v nakladi: 3000 primerkov. V zvezi z Matičinimi publikacijami je treba omeniti vidno udeležbo obeh profesorjev slovenistike v Novem Sadu, pokojnega Rudolfa Kolariča (bil je sourednik Zbornika za filologiju i lingvistiku, njemu posvečen letnik 1968) in Jožeta Pogačnika (sourednik Zbornika za slavistiku in »spiritus movens« serije Slovenačka književnost). Slovenističnih prispevkov v Matičinih znanstvenih glasilih in v Letopisu tu ne gre naštevati, bilo bi prezamudno, omenimo naj le zadnje dvoje iz »najstarejšega jugoslovanskega literarnega lista«, v oktobrski številki sta bila objavljena v prevodu: Josipa Vidmarja spomini na Cankarja in tri poglavja iz novega Slodnjakovega romana Tujec.

Gornji podatki niso sami sebi namen, s svojo stvarno in eksplicitno govorico ponazarjajo dosežke in vsaj malo odstirajo, kje iskati gibala, ki so tak razvoj sprožila. Na hitro bi rekel, da je ta gibala iskati v trdni veri v uspešnost povezovanja naporov, v iskanju vsebinskih, ne zgolj formalnih kvalitet in v moči popularizacije svojih teženj, ne nazadnje tudi v mecenstvu (ki se je — kot vemo — v slovenski kulturni zgodovini žal silno redko pojavljalo). Ali če prepustim zadnjo besedo o tem književniku in današnjemu sekretarju Matice Bošku Petroviću, ki je svoj nagovor na svečani akademiji poudarjajoč koordinacijo s potrebami naše družbe hkrati uglasil v pogled v prihodnost: ». . . (Matica) je pripravljena, da bo logično povezovaje svojo neformalno enoinpolstoletno strukturo in plodno tradicijo z današnjimi prizadevanji — kot je pisal (književnik — revolucionar) Jovan Popović l. 1945 — ‚pomembna . . . za vso Jugoslavijo . . . v prepletanju raznih nacionalnih oblik z isto napredno, demokratično, splošno jugoslovansko vsebino!'

Stefan Barborič

Potrebe in problemi

Lakota po knjigi

Jez med razvitimi in nerazvitimi

Pomanjkanje knjig je v deželah v razvoju nedvomno eden od perečih problemov, ki jih te dežele same ne morejo zadosti hitro in uspešno reševati. Prispevek, ki ga objavljamo, je pri nas prva analiza knjižnih potreb in problemov v teh deželah. Članek je skrajšano in nekoliko predelano poglavje iz knjige »Knjiga in založništvo«, ki bo v kratkem izšla pri Državni založbi Slovenije.

Kot gospodarstvo je tudi knjižna proizvodnja po svetu neenakomerno porazdeljena: na eni strani je manjšina razvitih s suficitno knjižno proizvodnjo, na drugi večina nerazvitih z deficitno knjižno proizvodnjo. Po oceni UNESCO je leta 1973 svetovna knjižna proizvodnja znašala okoli 580 tisoč naslovov. Od leta 1955, v tridesetih letih torej, se je svetovna knjižna proizvodnja več kot podvojila (1955: 285.000 naslovov) Povprečno svetovno število izdanih naslovov na milijon prebivalcev je bilo 150 in se je v enakem obdobju povečalo za 42 odstotkov (1955: 106 naslovov na milijon prebivalcev).

Če si ogledamo te številke, vidimo, da ima večina svetovnega prebivalstva zelo malo ali skoraj nima možnosti priti v stik s knjigo. Manj razvite države, v katerih prebiva skupno 72 odstotkov svetovnega prebivalstva, proizvedejo samo 24 odstotkov svetovne knjižne proizvodnje.

V državah Afrike, Južne Amerike in Azije, kjer je tudi največ dežel v razvoju, so leta 1973 izdali skupno 138.000 naslovov. V triintridesetih letih, od leta 1955, se je to število povečalo le za 68 odstotkov. V razvitih državah pa so izdali kar 442.000 naslovov, povečanje od leta 1955 pa je za 118 odstotkov. Vidimo torej, da tudi na knjižnem področju naraščа prepad med razvitimi in nerazvitimi.

Prav tako poučni so podatki o številu izdanih naslovov na milijon prebivalcev. Če je svetovno povprečje 150 naslovov na milijon prebivalcev, ga v Afriki ne dosegajo niti 20 odstotkov, v Aziji pride na milijon ljudi le tretjina povprečja, v Južni Ameriki pa dobro polovico. Knjižna proizvodnja na teh treh celinah ne dosega niti svetovnega povprečja izpred triintridesetih let. S 533 naslovi na milijon prebivalcev, je Evropa na prvem mestu. (Leta 1973 smo se v Jugoslaviji precej približali evropskemu povprečju — izdali smo 505 naslovov na milijon prebivalcev.) Evropi sledi Sovjetska zveza z več kot dvakratnim in Severna Amerika z nekaj manj kot dvakratnim povprečjem.

Primerjava med odstotkom svetovne knjižne proizvodnje in odstotkom svetovnega prebivalstva je: Afrika izda za skoraj 10 odstotkov svetovnega prebivalstva le 1,7 odstotka svetovne proizvodnje naslovov, Azija (brez Japonske) za 54 odstotkov svetovnega prebivalstva 13 odstotkov naslovov, Evropa pa za 12 odstotkov svetovnega prebivalstva kar 45 odstotkov naslovov knjig.

Prizadete dežele same le s težavo in počasi razrešujejo ta pereč problem, zato njihova knjižna proizvodnja zaostaja toliko bolj, kolikor hitreje se širi v razvitih deželah.

Vzroke in probleme, ki zavirajo hitrejšo rast založniške proizvodnje in distribucijo knjig v deželah v razvoju lahko razdelimo v več skupin. Na kratko si bomo ogledali vsako posebej.

Splošni problemi so objektivne narave in nanje samo založništvo v deželah v razvoju nima nobenega vpliva. Na prvem mestu je nepismenost. Odstotek nepismenih je 50,2, v nekaterih deželah pa celo 70 do 90 odstotkov prebivalcev. Računajo, da je samo v Aziji 355 milijonov nepismenih odraslih prebivalcev. Ker je v teh deželah visok odstotek kmečkega prebivalstva, 60 do 80 odstotkov vsega prebivalstva, in ker je izolacija vasi sorazmerno velika, so impulzi izobraževanja, civilizacije in napredka zelo počasni. Splošna stopnja izobrazbe prebivalcev je izredno nizka, saj večina prebivalstva uživa le najosnovnejšo izobrazbo (do petnajstega leta), ponekod pa tudi polovica otrok sploh ni vključena v izobraževalni proces. Prebivalstvo narašča hitreje kot širjenje izobraževalnega sistema, tako da narašča število nepismenih. Poleg tega prebivalci, ki se po petnajstem letu prenehajo izobraževati, često zanemarjajo svoje znanje ali pa nimajo nobenega odnosa do branja. Prav to botruje slabo razviti navadi — branje knjig. Eden izmed dejavnikov za tako stanje je tudi izredno majhna kupna moč prebivalstva.

Med pereče splošne probleme v azijskih in afriških deželah v razvoju lahko štejemo tudi jezikovne: ti onemogočajo tiskanje knjig v večjih nakladah. Za primer navedimo Indijo s 14 uradnimi jeziki, Nigerijo z okrog 200 narečji, Gano s 56. To so večinoma govorjeni jeziki, ne pa knjižni. Vlade teh držav skušajo problem reševati z uvajanjem »uradnih jezikov«, kar pa je seveda zelo dolgotrajen proces. Posledica je, da je vse višje in visoko šolstvo, ponekod pa tudi vse šolstvo razen osnovnega v tujih jezikih (angleščini, francoščini, španščini).

Ekonomski problemi so povezani z izredno majhnim knjižnim tržiščem, zato je tudi stanje založništva slabo. Države, od katerih so se nekatere šele pred kratkim osvobodile izpod kolonialne nadvlade, imajo pomembne gospodarske naloge, usmerjene v gradnjo osnovne indutrije in utrditev gospodarske moči, tako da kljub velikim potrebam po izobraževanju ne morejo namenjati podpore razvoju založništva, ki je prepuščeno samo sebi. Poleg tega so v teh državah davki na proizvodnjo in distribucijo knjig visoki (prometni davki za knjigo dosežejo ponekod tudi do 15 odstotkov prodajne cene), predpisujejo tudi uvozni davek za papir, knjige, avtorske pravice ali za plačilo avtorskih honorarjev v tujini. Dodajmo še pomanjkanje deviz, ki ga založništvo občuti najbolj pri omejitvah uvoza tiskarske tehnologije, papirja in drugih materialov, knjig in avtorskih pravic.

Proizvodni problemi so povezani z nastankom knjige v založbi. Del teh problemov je tehnične narave in je posledica slabo razvitega tiskarstva. Na eni strani je zastarelo tiskarstvo, pomanjkanje tiskarn in grafičnih strokovnjakov, kar zavira hitrejši razvoj knjige, na drugi pa sodobna tiskarska tehnologija, ki pa zaradi majhnih naklad nima takšnega učinka, kakršen je povzročil »revolucijo knjige« v razvitem svetu. Prav tako pereče je tudi pomanjkanje papirja in drugih materialov za proizvodnjo knjig, saj je pretežna večina dežel v razvoju odvisna od uvoza.

Premalo je avtorjev, ki bi pisali v domačem jeziku. Večina uveljavljenih (to velja zlasti za Afriko in Azijo) piše in objavlja svoja dela raje v svetovnih jezikih, saj jim večja naklada omogoča tudi materialni uspeh, sicer pa tudi skoraj ni nobenih možnosti za šolanje mladih domačih pisateljev v domačem jeziku.

Ko so te dežele bile pod kolonialno nadvlado, so njihove matične dežele prevzele vso organizacijo založništva in izobraževanja in ju večinoma vezale na njihov lastni sistem. Založništvo je tako bilo v veliki meri odvisno od uvoženih knjig, izobraževalni sistem pa je bil usmerjen k navajanju na rabo knjig v jeziku matične države. Tako je domače založništvo, ki prej ni imelo tradicije, moralo pričeti delovati v skrajno neugodnih razmerah. Za to je značilno stalno pomanjkanje strokovnjakov na vseh ravneh založniškega dela (od prevajalcev, urednikov do tehničnih urednikov, opremljevalcev in ilustratorjev) in možnosti šolanja le-teh. Založništvo v deželah v razvoju je večinoma v privatnih rokah; in zato usmerjeno le k dobičku. Največ izdajajo obvezne učbenike, ki jim je prodaja zagotovljena, in si ne prizadevajo izpolnjevati višje družbene cilje. Nizki stopnji založništva botruje tudi dejstvo, da v teh deželah nimajo strokovnih združenj založnikov in knjigotržcev, ki bi v interesu vseh skrbeli za napredek panoge, za sistematično posredovanje mednarodnih izkušenj, izvajanje raziskav, šolanje strokovnjakov itd.

Problemi distribucije imajo seveda neposreden vpliv na razvoj založništva, saj je to faza, v kateri pride knjiga, ki jo je založba izdala, v roke kupcu. Tudi v tej fazi dežele v razvoju zelo zaostajajo in lahko trdimo, da nimajo enotnega in povezanega sistema distribucije.

Knjigarn je zelo malo, ponekod so le v glavnih mestih, na deželi pa jih sploh ni, na zalogi pa imajo predvsem učbenike. Primanjkuje jim tudi strokovnjakov. Drugje, npr. samopo-

Upodabljajoče izročilo

Knjižna ilustracija je samosvoj svet

Lansko zvezno priznanje festivala „Kurirček“ je dobil Ivan Seljak-Čopič

Izrednemu razcvetu knjižne ilustracije, ki je sledil predvojnemu delu pionirjev na tem področju pri nas, je v zadnjih dveh desetletjih priložil svoj opazen in v novejšem času izredno pretehtan delež tudi akademski slikar Ivan Seljak-Čopič. Med vojno je bil v partizanih naš najmlajši upodabljajoči umetnik in je z ilustratorskim delom pri občasnih partizanskih listih in publikacijah že tedaj nevede vgradil temeljni kamen svojemu poznejšemu izbrušenemu opusu.

Ivan Seljak-Čopič: Odločitev

Čeprav je ilustratorsko delo mnogim upodabljajočim umetnikom pogosto bolj stransko opravilo, neredko zaradi zagotovljenega zaslužka, pa nekateri med njimi z resnim obravnavanjem sprejete naloge dvigajo naše knjižne, revialne in časopisne ilustracije na visoko umetniško raven. Mednje sodi tudi zdaj že član naše srednje generacije, znani risar, slikar in zlasti monumentalni dekorater Ivan Seljak-Čopič.

Razloge za rast in uspehe, za dognanost in umetniško prepričevalnost njegovega ilustratorskega dela moramo iskati predvsem v nazoru, ki med posameznimi umetnostnimi nalogami in zvrstmi ne postavlja kvalitetnih, moralnih in etičnih mej, temveč jih obravnava kot enotno področje enako zavzetega dela, rastočega iz temeljitih študijskih zasnov. Razen tega pa Seljakove ilustracije izdajajo prav tisti široki in dozoreli umetnostni nazor, ki ga lahko razberemo iz njegovih monumentalnih stenskih dekoracij, sgraffitov, mozaikov in slik.

Ta umetnostni nazor izvira na eni strani iz slikarjevega razmerja do narave, v kateri vidi temelj in izhodišče vseh človeških meril, torej tudi estetskega. Spoznavanje naravnega reda, zakonitosti in strukture oblik je zanj izhodišče osebnega pristopa k umetnostnim nalogam in hkrati študijska osnova gibal in zakonov, ki ustrezno preneseni uravnavajo notranjo strukturo in zakonitosti umetniškega dela. Na drugi strani moramo iskati etično in moralno podlago Seljakovega slikarstva in prav tako ilustracije iz sveta, katerega je prinesel v spominih, življenjskih merilih in tistem neoprijemljivem sublimatu, ki nas samodejno pravilno usmerja v življenju, iz otroštva in iz domačih krajev. Idrija in okolica, tisti rovtarski svet, ki je že davno izoblikoval svoj funkcionalni tip življenja in vseh materialnih rekvizitov, dežela, v kateri se je med vojno brez globokih pomislekov in moralnih razpotij razrasel spontani odpor proti vsemu nenarodnemu, neljudskemu, neetičnemu in nemoralnemu, napaja še danes njegov umetniški svet tako ikonografsko in tematsko kot vsebinsko

Prav te izkušnje, ki so morda prodrle do polne človeške zavesti šele dolgo po vojni, ko so se v zreli dobi že lahko izoblikovale v prve umetniške formulacije in izpovedi, pa so oblikovale njegov umetnostni skupek spet po svoje. Predvsem glede vrednotenja človeka, njegovega življenja in dela in zlasti glede njegovega razmerja z naravo, katere del je. V svoji končni posledici pa so odmevale tudi čisto preprosto in prozaično — v zbližanju s tematiko in z vsebino naše velike dobe, našega narodnoosvobodilnega boja, katero njegove monumentalne kompozicije kot njegove ilustracije zvesto obnavljajo v njihovi splošni in trajnejši podobi.

Ivan Seljak-Čopič je znan pri nas predvsem kot mladinski ilustrator in kot opremljevalec knjig, člankov, pesmi in pesniških zbirk s tematiko narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije. Dolg bi bil seznam vseh njegovih ilustratorskih poskusov in priložnostnih posegov, večjih celot in zlasti uspehov, če bi ga hoteli natanko povzeti. Že leta 1943 je sodeloval pri šapirografiranem časopisu Šercerjeve brigade »Udarnik«. Toda šele po vojni se je razmahnilo njegova energija in odtlej ga zasledimo kot občasnega ali stalnega ilustratorja pri časopisih in revijah za mladino in starejše, pri »Mladini«, »Cicibanu«, »Pionirskem listi«, »Pionirju«, »Kurirčku« in »Borcu«. S svojimi pretehtanimi prispevki je požlahtnil ali obogatih mnoge knjige, med njimi otroške in mladinske pravljice, partizanske pesmi, knjigo o Titu, Robinzona, Črnske pripovedke, Bitko kot življenje dolgo, Veliko žrtev, Partizanske ljudske pesmi — in še dolgo bi lahko naštevali. Toda dolžina takega seznama ni pomembna. Seljakove ilustracije se ne vtisnejo v spomin šele s količino, temveč predvsem z značilnimi potezami, stilizacijami in barvami, skratka z izvirnim umetniškim oblikovanjem, ki jih tako močno loči od vsega, kar smo na tem področju po osvoboditvi dobili.

Slikarstvo, risbe in ilustracije prav tako kot stenske dekoracije v različnih tehnikah so pri Ivanu Seljaku-Čopiču nekaj posebnega. Posebnega, če jih vzporejamo in primerjamo z vsem našim tradicionalnim in sedanjim, novim, mestoma revolucionarnim umetniškim življenjem, z našim upodabljajočim izročilom in z njegovimi posledicami in vplivi v današnjem času. Večino našega novejšega slikarstva je vsaj posredno obeležil impresionizem, tiste pridobitve, s katerimi so véliki štirje slovenskega modernega slikarstva po dveh, treh generacijah spet povzdignili našo umetnost na evropsko raven. Seljakova risba in slika pa sta nekaj povsem nasprotnega, neimpresionističnega, nenaturalističnega, temveč racionalnega in stvarnega.

Naš umetnik pojmuje umetniško, slikarsko, sploh upodabljajočo in s tem seveda tudi ilustratorsko nalogo drugače, kot so jo njegovi veliki predniki. Predvsem je prepričan, da naloga umetnika ni v nobenem primeru posnemati narave in njenih oblik, kajti ni je upodabljajoče tehnike ali načina, ki bi to v kolikortoliko zadovoljivi meri dopuščala ali omogočala. Pač pa naj umetnik razkriva notranja razmerja v naravi, naj spozna red, ki vlada med njenimi neštetimi sestavinami, in naj razume zakonitosti, ki so temelj tega reda in eksistence — tudi prirodnih oblik v skrajni posledici. Prenašanje tega spoznanja razmerij, reda in zakonitosti na papir, platno ali zid, skratka na ploskev upodabljanja — to je umetnikova naloga in tej nalogi je Ivan Seljak-Čopič doslej posvetil dolga leta in neštete ure intenzivnega opazovanja, premišljevanja in dela.

Ploskev ni prirodni prostor z neskončnimi razsežnostmi, s temperaturo, z neponovljivo svetlobo, zvoki, vonji, zrakom in neštetimi trepetanji, ki prevajajo vidne vtise oblik do človeške zavesti, da, še prej do očesa. Ploskev ima kot prirodni prostor svoje sicer omejene zakonitosti, vendar te narekujejo poseben red, posebna razmerja in posebno življenje stvari na njej, oblik, katerim omogoča eksistenco in jih, v srečnem primeru, morda celo resnično »oživi«. Odkritje teh zakonitosti, razmerij in reda, vsega tega, kar šele omogoča prenašanja istih zapažanj iz prirode na ploskev, na papir, platno ali zid, je torej najpomembnejša umetnikova naloga, če naj prestopi tisto naporno stopnico, ki razmejuje svet neinventivnega in neperspektivnega posnemanja od sveta osebne, samostojne ustvarjalnosti.

To spoznanje je našemu umetniku omogočilo kreniti po lastni poti drznega eksperimenta, ki je kmalu postal utemeljena praksa in sčasoma pokazal vse možnosti in prednosti takega pojmovanja umetnikove vloge Zavest, da v nobenem primeru noče in ne more posnemati in na neki način goljufati očesa, mu je prihranila obilo časa in ga napotila neposredno v študij slikarske ali grafične ploskve Spoznanje obojih zakonitosti — tistih iz prirode in tistih slikarske oziroma grafične ploskve — je po mnogih poskusih, preskusih in utrjevanjih rodilo iz obeh sestavin zgrajen osebni slog. Ta slog temelji na doslednem prenašanju vseh zaznanih oblik iz prirode v njihove ploskovite simbole, ki s spoznavnimi obrisi komunicirajo med seboj po zakonitostih, ki so spet ustrezno prenesene iz prirode in prilagojene pogojem ploskve. Tak postopek zahteva skrajno racionalnost, kajti vsako odstopanje v obliki popuščanja slikoviti, naturalistični, posnemovalni tradiciji bi podrlo to novo, s trudom pridobljeno in vsestransko utemeljeno skladnost.

V svojih kompozicijah, ki temeljijo predvsem na jasni, ostri, brezkompromisni in zelo konstruktivni risbi, povzema tako naš umetnik v sublimatu vse razumsko ugotovljene in preoblikovano ali na novo, ploskvi ustrezno oblikovane zakonitosti in razmerja iz prirode, hkrati pa seveda tudi samostojno ustvarja, saj mu tak postopek omogoča v teh okvirih velik razmah ustvarjalne domišljije. Prostor, katerega označica je v tem primeru ploskev, postane zdaj prizorišče statične drame, zdaj dinamičnega vzbuha afekta, potlej spet premišljeni nosilec duševnega dogajanja in naposled celo montaža zaporednih gledišč in sledečih si dogodkov. Vse pa — prostor, oziroma iluzija prostora, figure, predmeti, kretnje, montaža zaporedij — je preneseno na ploskev in s ploskvi ustreznimi preoblikovanji in nakazanimi razmerji uglašeno z njo. Kajti umetnik ne posnema, umetnik ustvarja in njegovo delo ni iluzija s pomočjo prevare očesa, ampak nova stvaritev, ki jo dojemamo razumsko in šele v drugi fazi čustveno in čutno

Vse te nove pridobitve, ves ta na novo zgrajeni nazor je Ivan Seljak-Čopič dosledno uporabil tudi pri ilustracijah. Vsebinsko se poskuša vselej prilagoditi literarni predlogi, tudi v primeru, če mu nikakor ni všeč ali blizu — toliko časa bere in potem premišljuje ter se poskuša vživeti v opisane dogodke in položaje, osebe in njihovo notranje življenje, da si polagoma ustvari o vsem svojo lastno podobo, katero potem po vseh naštetih zakonitostih in z vsemi omenjenimi značilnostmi oblikuje. Tako nastajajo cikli njegovih izvirnih in nenavadnih, močno osebnih ilustracij, ki se po oblikovni plati organsko vključujejo v svet knjige in tipografije, po vsebinski pa pomenijo enakovreden delež piscu, saj njegov svet prenašajo z izvirnimi sredstvi in lastno upodabljajočo metodo v obliki umetnikovega osebnega doživetja v spremljajočo, nikakor pa podrejeno ilustracijo.

Ivan Seljak-Čopič je tako ustvaril nov tip naše knjižne in zlasti mladinske ilustracije, saj ne pristaja na gole razlike v »rokopisu«, s katerimi bi utemeljeval avtorstvo ali izvirnost, temveč prenaša v sleherno teh delc svoj težko priborjeni umetnostni nazor. Prav doslednost tega prepričanja in delovnega postopka ter končne oblikovanosti so posebnost Seljakove umetnosti in prav to dviga njegov ilustratorski prispevek v vsej množici povojnih tovrstnih del, poskusov in uspehov na izredno visoko raven, kakršno doseželo le redki, svojemu poslanstvu resnično predani umetniki.

Janez Mesesnel

---

strežne trgovine in blagovnice, kioski prodajajo ali le žepne knjige v tujih jezikih, ali pa jih sploh ni. Prav tako niso razvite druge prodajne poti za knjigo: organizirana prodaja z akviziterji, prodaja po pošti, knjižni klubi.

Tudi visoke knjižne cene so glede na nizko kupno moč prebivalstva resna ovira pri širjenju knjige. Zaradi proizvodnih težav so cene domačih knjig višje kot v razvitih državah. Tudi cene uvoženih knjig so višje kot v deželah, kjer so jih izdali, obremenjene so s transportnimi stroški pa tudi s carinami. Draga knjiga pa samo zavira izobraževalni proces.

Mreža knjižnic je slabo razvita. V 24 državah Afrike je po podatkih UNESCO npr. skupno 265 javnih knjižnic, od tega v 13 državah do 5. Tako založništvo ne more računati na prodajo knjig knjižnicam, kar je v razvitih državah pomemben dejavnik, ni ne na propagandni učinek izposojenih knjig. Po ocenah strokovnjakov iz dežel v razvoju je knjižnica nedvomno ustanova, ki naj bi imela vodilno vlogo pri širjenju knjige in razvijanju kulture branja.

Poseben problem pri distribuciji knjig je prevoz. Transportne usluge so nezanesljive in drage, tako da stroški ponekod dosežejo tudi ceno knjige. K temu moramo dodati še nezanesljivo poštno službo, saj ponekod npr. ni mogoče po pošti pošiljati knjig ali denarja.

Ob vseh teh težavah je razumljivo, da založbe ne morejo svoje propagande oblikovati tako, da bi zajele čim večji krog potencialnih kupcev. Tako se dogaja, da potencialni kupec ne zve za knjigo, četudi bi jo bil pripravljen takoj kupiti.

Kar zadeva nakup avtorskih pravic, imajo dežele v razvoju po revizijah obeh mednarodnih konvencij iz leta 1971 določene olajšave. Te olajšave pa so še vedno povezane s preveliko formalnostjo, da bi lahko bile zares učinkovite. Zato v deželah v razvoju še vedno prevladuje pogodbeni nakup avtorskih pravic. Zato so tudi višine avtorizacij previsoke (v razvitih deželah so približno 7 do 15 odstotkov prodajne cene). 20. kongres mednarodne zveze združenj založnikov, ki je bil v Kiotu maja 1976, je sprejel priporočilo, naj razvite dežele deželam v razvoju prodajajo avtorske pravice za prve izdaje po približno 4 odstotke, za naslednje pa po 7 odstotkov od prodajne cene.

S tem je povezan tudi problem tim. reprintov. Nekatere dežele v razvoju uvažajo veliko knjig v tujih jezikih, da zadostijo potrebam lastnega izobraževalnega sistema. Indija npr. uvaža tudi po 5.000 do 10.000 izvodov nekaterih knjig. To pa so že naklade, ki bi jih v deželah v razvoju, morda sicer v nekoliko skromnejši tehnični in oblikovni podobi, izdelali za polovično ceno od kupljene. Založbe iz razvitih držav pa nerade prodajajo avtorske pravice za reprinte in tako morajo dežele v razvoju kupovati za dragocene devize mnogo dražje knjige na tujem, namesto, da bi jih tiskale ceneje doma.

Ostanek kolonialnega odnosa je vpliv nekaterih velikih založb iz nekdanje matične dežele v na novo osvobojenih deželah v razvoju. Značilno je, da te založbe gledajo le na dobiček in tiskajo predvsem knjige, ki prinašajo denar. Zavzemajo se za neoviran uvoz knjig in drugega izobraževalnega gradiva, niso pa zainteresirane za krepitev založništva v deželah v razvoju. Tudi velike, predvsem ameriške multinacionalne založbe, ki ustanavljajo svoje podružnice v deželah v razvoju, zanima le dobiček. Ob pomanjkanju tradicije, finančnih sredstev in strokovnjakov v založništvu v deželah v razvoju imajo tuje založbe vrsto prednosti, ki jih izrabljajo za ohranjanje kolonialnega odnosa. Tako je npr. znan primer založbe iz Nigerije, ki svoji londonski partnerski založbi za pomoč pri izdajanju knjig (tehnična ureditev knjig, oprema, nasveti za vodenje podjetja itd.) plačuje 15 odstotkov od dohodka. Tuje založbe ne samo da ne delujejo skladno z interesi in potrebami dežel v razvoju, ampak razvoj založniške dejavnosti v teh deželah celo zavirajo. Zato je npr. Indonezija prepovedala kakršnokoli delovanje tujih založb na svojem ozemlju in dovoljuje le dve obliki sodelovanja; prodajo avtorskih pravic in koprodukcijo med tujo in domačo založbo.

Založbe v deželah v razvoju imajo pri prevzemanju tujih izdaj težave tudi z adaptacijo besedil. Nekatere vrste tujih knjig (npr. otroške knjige, slikanice itd.) ne ustrezajo, ker je ilustrativno gradivo in tudi besedilo bralcem odmaknjeno in tuje. To pa otežuje izdajanje knjig v koprodukciji, bodisi s tujimi založbami ali pa med založbami v deželah v razvoju.

V deželah v razvoju so torej potrebe po knjigi izredno velike. Če poskusimo te potrebe strniti, ugotovimo, da morajo dežele v razvoju svoje programe usmerjati predvsem v nastajanje in izdajanje tovrstne literature:

— otroške knjige, zlasti slikanice, torej knjige, s katerimi se otrok najprej srečuje in ki imajo odločilno vlogo pri tem, ali se bo pri otroku razvila navada branja ali ne;

— šolske knjige za prvo stopnjo izobraževanja, ki morajo biti domače, saj ne otroci ne odrasli, ki se na tej stopnji izobražujejo, ne morejo razumeti tujih knjig.

— šolske knjige za drugo stopnjo izobraževanja, kjer morajo dežele v razvoju čimprej skušati nadomestiti tuje vire z lastnimi, izvirnimi učbeniki;

— učbeniki za univerzitetni študij, ki naj prav tako, kjer je le mogoče, nadomestijo tuje knjige;

— znanstvena literatura, ki naj na eni strani podpira in spodbuja domače znanstvene misli, na drugi pa naj posreduje svetu znanstvene dosežke in dognanja o deželah v razvoju;

— knjige za dopolnilno izobraževanje odraslih, to je strokovna literatura, priročniki in podobno;

— knjige za odrasle za branje in zabavo, ki naj vzdržujejo navado branja in jo razvijajo naprej.

Seveda je to zelo razsežen program, ki ga posamezne dežele v razvoju lahko uresničijo samo skladno s svojimi materialnimi in drugimi možnostmi.

Sedanji položaj je v deželah v razvoju mogoče popraviti predvsem z velikimi napori, vendar v daljšem časovnem obdobju. Dolgoročni cilj, ki so si ga zastavili že pred leti, je, da bi v Aziji leta 1980 izdali na leto 160 strani knjig na prebivalca, od tega polovico knjig za izobraževanje in vzgojo (leta 1964 so v 18 azijskih državah izdali le 32 strani knjig na prebivalca), v Afriki naj bi leta 1980 izdali na leto 120 strani knjig na prebivalca, od tega 72 strani knjig za vzgojo in izobraževanje (v letih 1965 do 1966 so v Afriki izdali le 24 strani). Vidimo torej, da so načrtovali sorazmerno kratek čas kar petkratno povečanje knjižne proizvodnje.

Za dosego teh ciljev pa je treba razširiti krog bralcev, utrditi navado branja in pospešiti razvoj domačega založništva. To pa bodo v posameznih deželah lahko dosegli le s sistematičnim načrtovanjem skladnega razvoja vseh dejavnikov. Del razvoja bi morali uresničevati z lastnimi sredstvi in v nacionalnem okviru, pri vrsti nalog pa bo pomembno vlogo lahko imela tudi mednarodna pomoč.

Če poskusimo zbrati najpomembnejše naloge, ki jih morajo dežele v razvoju uresničiti v nacionalnih okvirih, so te:

— program za odpravljanje nepismenosti in s tem povezan

— program razvoja šolstva, ki mora vključevati sistem razvijanja navade branja;

— spodbujanje dejavnosti domačih avtorjev in omogočanje njihovega ustreznega strokovnega šolanja ter izpopolnjevanja doma in v tujini;

— program razvoja knjižničarstva z opredelitvijo knjižnice kot osnovnega nosilca razvijanja in ohranjevanja navade branja ter širjenja knjig na svojem območju;

— sistematično planiranje razvoja založniške dejavnosti vključno s planiranjem vseh dejavnikov, ki vplivajo na knjižno proizvodnjo (tiskarstvo, preskrba s papirjem, financiranje dejavnosti kot prioritetne veje, odprava dvojnih obdavčitev, smotrna sprostitev uvoza itd.);

— sistematično načrtovanje razvoja distribucije knjige (razvoj in podpiranje knjigarniške mreže, spodbude pri ustanavljanju drugih prodajnih mest in prodajnih kanalov za knjigo, ustanavljanje nacionalnih in regionalnih središč za knjigo, prirejanje posebnih prireditev, namenjenih propagandi in širjenju knjige, kot so to dnevi, tedni in meseci knjige, knjižne razstave in tim. »festivali knjige«, ki so v deželah v razvoju že potrdili svoj namen itd.);

— razvijanje nacionalne avtorskopravne zakonodaje in vključevanje v mednarodne konvencije o zaščiti avtorske pravice;

— pripravljanje posebnih programov za poceni knjige.

Za dosego vseh teh ciljev in izpolnitev vseh opisanih nalog pa je odnos, kakršnega imajo privatne založbe v deželah v razvoju, nesprejemljiv. Ena od možnosti za reševanje tega problema je državno subvencioniranje privatnega založništva. Druga možnost, ki je npr. v Indiji že dokazala svoje dobre strani, je ustanavljanje založb v državni, oziroma javni lasti. Pri tovrstnih založbah ima država neposreden vpliv na njihovo proizvodnjo in lahko vso dejavnost podredi usklajenemu načrtovanemu razvoju tudi drugih sorodnih področij (šolstva, knjižničarstva). Zato bo ustanavljanje založb v državni ali javni lasti v marsikateri deželi v razvoju nedvomno najracionalnejša pot za razvoj vsaj enega dela založniške dejavnosti.

Pri uresničitvi teh nalog bodo dežele v razvoju navezane na mednarodno sodelovanje in pomoč. Na prvem mestu omenimo UNESCO, ki je doslej na tem področju napravil največ in ki v svojo redno dejavnost vključuje vrsto programov za pospeševanje odpravljanja nepismenosti, šolanja strokovnjakov za proizvodnjo in distribucijo knjig, izmenjavo strokovnjakov, organiziranje posvetovanj o problemih knjige na posameznih območjih itd. Dežele v razvoju pričakujejo, da bo UNESCO svoja prizadevanja v prihodnje še okrepil, saj je ta pomoč nevtralna.

Pomembno vlogo bo imelo tudi sodelovanje dežel v razvoju v različnih mednarodnih organizacijah, ki se s temi problemi ukvarjajo in katerih programe bodo lahko te dežele aktivno sooblikovale.

Jugoslavija, ki v deželah v razvoju uživa velik ugled, bi morala v sodelovanje s temi deželami vključiti tudi področje založništva, knjigotrštva in knjige. To sodelovanje se ne bi smelo omejiti zgolj na kulturno izmenjavo in pospešeno spoznavanje kulturnih dosežkov dežel v razvoju, ampak bi bilo treba pripraviti program konkretne pomoči za razvoj teh dejavnosti.

Dežele v razvoju si bodo lahko le s skrbnim in sistematičnim reševanjem teh problemov ter ob pomoči mednarodne solidarnosti v prihodnjih desetletjih potešile lakoto po knjigi. In naloge razvitih držav, kjer so knjige marsikje »presitile«, je, da jim pri tem nesebično pomagajo.

Martin Znideršič

Polemika

Tretja runda

Ob zbirki novel Danila Kiša „Grobnica za Borisa Davidoviča“

V zadnjih številkah sobotnega »Dela« (18. in 25. decembra 1976) smo v dveh nadaljevanjih (pod naslovoma »Kdo je kradel« in »Druga runda«) objavili kroniko maratonske polemike, ki se že dva meseca plete okrog najnovejše knjige beograjskega književnika Danila Kiša. »Grobnica za Borisa Davidoviča«. Gre za knjigo, katere prva izdaja je bila na knjižnem trgu naravnost razgrabljena, te dni naj bi izšla že njena druga izdaja.

Polemiko je sprožil članek Dragoljuba Golubovića, novinarja beograjske »Duge«. Na ta članek je odgovoril pisec Danilo Kiš. Potem se je spet oglasil Golubović in s kontrarepliko ponovno Danilo Kiš. Vse to se je razvijalo v zagrebškem polmesečniku »Oko«. V polemično areno je tedaj vstopil hrvaški književnik dr. Predrag Matvejević, ki je razkril ozadje Golubovićevih obdolžitev, da je Danilo Kiš plagiator in da je svojo knjigo prepisal iz knjige »Stalinizem« Roja Medvedeva. Matvejević je v svojem tekstu vrgel v areno javnega obračuna dva beograjska književnika, Dragana M. Jeremića in Branimira Šćepanovića. Po Matvejevićevem polemičnem sestavku, ki je imel naslov »V znamenju ovna, v senci Nerona« in v katerem je naravnost izzval Dragana M. Jeremića, je bilo pričakovati Jeremićev odgovor v »Oku«. Toda »Oko« od tega književnika ni sprejelo odgovora, pač pa je Jeremić odgovoril Matvejeviću v beograjskih »Književnih novinah«, katerih glavni urednik je. V »Oku« pa se polemika plete naprej.

Sledimo torej tej polemiki od Matvejevićevega velikega polemičnega teksta dalje.

Slaba Kiševa obramba

Stalni književni kritik polmesečnika »Oko« Velimir Visković je k tej polemiki prispeval svoj sestavek, ki je imel naslov »Posnemalstvo ali plagiatorstvo«. Najkrajše povzeto, Visković je rekel, da bi si »upal trditi, da je vsa polemika med Golubovićem in Kišem narobe zastavljena«. Visković namreč pravi, da se v tej polemiki preveč govori o neliterarnem, premalo pa o literarnem, nadalje da analizirajo genezo teksta, ne pa tekst sam in vsa razmerja znotraj teksta. »Zato se tudi lahko pripeti,« pravi Visković, »da Golubović imenuje Kiša imitatorja, zato ker je v Kiševih novelah našel odlomke, prevzete iz različnih literarnih in neliterarnih virov . . .«

Toda če gre za prevzemanje — opozarja Visković — tedaj bi lahko tri četrtine pisateljev v zgodovini svetovne književnosti razglasili za imitatorje. Omenjena Vergila, Shakespeara, T. S. Eliota, Borgesa. »Trdil bi celo,« pravi Visković, »da za književno izvirnost fabule sestavni element niti ni najbolj bistven, saj ni fabule, ki bi bila povsem izvirna, ki ne bi bila podobna kakšni fabuli iz književne tradicije. Bistvene so prav te OSEBNE VARIACIJE, s katerimi pisatelj aktualizira kako znano fabulo. Prav tako bi trdil, da niso bistveni fragmenti, ki jih pisec prevzema, bistvena so razmerja, ki jih vzpostavlja med posameznimi fragmenti . . .«

Ko kritik Visković razlaga Golubovića, kje se je temeljito zaletel, ko obtožuje Kiša plagiatorstva, pravi, da »obstaja tip moderne literature, ki se HRANI Z LITERATURO, prevzema nekatere elemente iz kakega umetniškega in neumetniškega besedila in te elemente zlaga v novo stvaritev . . .«

Prav zaradi tega je treba — opozarja Visković — če hočemo polemizirati s predstavnikom tega tipa literature, to doseči *po poti iskanja analogij v strukturi, ne pa iskanja analogij med posameznimi elementi te strukture*. Natančneje: pomembna je nova funkcija prevzetega elementa, ne pa element sam — končuje ta del svoje polemične razprave Velimir Visković. (Podčrtal J. P.)

Posebej se Visković čudi Golubovića, da ni znal na ovitku Kiševe knjige prebrati nečesa, kar je napisal Kiš sam in zaradi česar ga Golubović potem napada, kot da tega ne bi bil napisal. Na ovitku namreč piše, da je avtor uporabil ODLOMKE MEMOAROV IN DOKUMENTOV. Kiš torej to sam priznava, toda »Golubovića vse to ne moti, da ne bi obdolžil Kiša, da laže, ker bojda ne navaja virov, iz katerih prevzema snov. Kot da Kiš piše najmanj znanstveno razpravo o stalinizmu. Tistemu, ki pozna Borgesa, se tak način nezanesljivega PRISTAVLJANJA OPOMB ne bo zdel čuden — vedel bo pač, da je takšno PRISTAVLJANJE OPOMB stilna konstanta tega tipa literature. Če torej Kiš tudi LAŽE, to za vrednost njegove knjige ni bistveno: za literaturo ni bistveno, ali je kakšna knjiga utemeljena na zanesljivih in resničnih informacijah ali ne . . .«

Svoj daljši polemični tekst, naslovljen na D. Golubovića, kritik Velimir Visković takole končuje:

»Vsakomur, ki pazljiveje prebere Golubovićev sestavek, se bo zdelo, da to piše nekdo, ki ga bolj žene moč zavisti kot pa moč prvih argumentov (. . .) Nesmiselno je obtožiti koga, ki piše na Kišev način, zato, ker je denimo v noveli, dolgi 40 strani (Grobnica za Borisa Davidoviča), uporabil (če je uporabil) nekaj strani neliterarnega besedila. (Kam bi tedaj vtaknili vse tiste slavne pisatelje zgodovinskih romanov, ki so še izdatneje uporabljali gradivo iz raznih zapiskov?)

Kar nas pri vsem tem čudi, pa ni primitivno reagiranje tistih, ki napadajo Kiša, temveč srdita (a prav zato nisem prepričan, da tudi najučinkovitejša) Kiševa obramba. To spominja na boksača, ki dopusti, da ga razkurijo vaški obešenjaki; jeznorito sprejme njihov način boja, zato ne more uporabiti svoje spretnosti, pa ga premlatijo. Vendar mi je razumljiva Kiševa burna, tako balkansko silovita reakcija. Tu pravzaprav ne gre za napad na literaturo, to je napad na poštenost, na osebo. Vendar bi mi bilo ljubo, če Kiš ne bi sprejel oblike česnanja, ki so mu jo vsilili, marveč bi skušal braniti tip literature, ki ga tako uspešno brani s svojo knjigo . . .«

Naj opozorim bralce »Dela«, da je Danilo Kiš na koncu svoje knjige novel »Grobnica za Borisa Davidoviča« k zadnji zgodbi, ki ima naslov »Kratka biografija A. A. Darmolatova (1892—1968)«, pripisal tale *post skriptum:*

»V ruski literaturi je ostal medicinski fenomen: primer Darmolatova je prišel v vse novejše učbenike patologije. Posnetek njegovega modnika, velikega kot največja kolhozna buča, ponatiskujejo tudi v tujih strokovnih knjigah, kjerkoli je beseda o elefantiazisu (elephantiasis nostras), *in kot nravni pouk pisateljem, da za pisanje niso dovolj samo moda.*« (Podčrtal J. P.)

Ost polemike Velimira Viskovića se sklicuje na ta Kišev post skriptum takole:

»Sam Kiš na koncu svoje najnovejše zbirke daje nravni poduk, DA ZA PISANJE NISO DOVOLJ SAMO MODA. V odgovoru Golubroviću Kiš pokaže, da ima tudi MODA, toda — tisto, kar pride prav v postelji, ni nujno, da se vedno s pridom uporablja tudi v literaturi, še manj pa v razmišljanju o literaturi.«

Ta Viskovićev tekst je zanimiv po tem, da se še vedno drži pravega predmeta polemike — Kiševe knjige. Dejansko je to, razen še nekaterih izjem, tudi zadnji tekst v tej polemiki, ki se drži bistva in oblike Kiševe knjige. Matvejevićev sestavek, ki sem ga citiral prejšnjo pot, v polemiki že načenja širši prostor moralne odgovornosti pisatelja v družbi in se že dotika vprašanja klanov v naši književnosti. V takšno strugo, v smer širšega osvetljevanja, se izteka reka naslednjih polemik, ki jim je za povod Kiševa knjiga.

A spremljajmo potrpežljivo nadaljnji razvoj teh razprav.

Grehi Danila Kiša

V polemiko se je v »Oku« vpletel tudi mladi hrvaški književnik Vladimir Roksandić s sestavkom, ki ima malce nenavaden nadnaslov, naslov in podnaslov (»Nekateri grehi Danila Kiša (in 3 nasveti) — Druga izjava ljubezni — Znanstveni yu-temelji za obširnejšo analizo lika in dela D. K.; obvezna literatura za klube književnikov«).

A da bi laže razumeli ta Roksandićev članek, v katerem močno podpira Kiša in se ironično obreguje ob njegove napadalce, je nujno, da z nekaj besedami, samo vnanje, opišem Kiševo knjigo. Obsega 145 strani. Ima dva založnika — kot sem navedel v prejšnjem prispevku. Urednika knjige sta Milan Mirić in Nikola Bertolino, likovno opremo (vezava v juto, ki učinkuje kot material, iz katere šivajo jetniška oblačila) je oskrbel Alfred Pal. Avtor Kiš je dal knjigi naslov »Grobnica za Borisa Davidoviča« in podnaslov »Sedem poglavij neke skupne povesti«.

Prva novela v knjigi se imenuje »Nož z držajem iz rožевine« in je posvečena pisatelju Mirku Kovaču. Druga novela ima naslov »Svinja, ki žre svoj zarod« in je posvečena pisatelju Borislavu Pekiću. Tretja novela, z naslovom »Mehanični levi«, je posvečena Andreju Gidu (»Hommage a André Gide«). Četrta novela ima naslov »Magično kroženje kart« in je posvečena Karlu Štajnerju, avtorju knjige »7000 dni v Sibiriji«. Peta zgodba nosi naslov celotne knjige — »Grobnica za Borisa Davidoviča«, s pripombo »Spomini Leonida Šejke«. Šesta zgodba ima naslov »Psi in knjige« in podnaslov »Za Filipa Davida« (književnika-dramatika, ki živi v Beogradu — op. J. P.), zadnja zgodba pa se imenuje »Kratka biografija A. A. Darmolatova«. *(To zgodbo bomo objavili v prihodnji številki sobotne priloge* — opomba uredništva).

Vladimir Roksandić je v svojem sestavku naštel 39 grehov Danila Kiša. Omenil bom (seveda zaradi omejenega prostra) samo nekatere:

»— Da se meni za čaršijsko čvekanje.

— Da udriha po slabših piscih, kot je sam. Glej pod ANNALE KLUBA KNJIŽEVNIKA, Beograd 1976, izdala Srpska akademija (?).

— Da je Žid. Ni nujno, da se hodi posvetovat s von Leerom. Jih je veliko več. Glej pod: včeraj, danes, jutri. Zlasti pod drugo in tretje. Potrebneje in poučneje.

— Da oznanja nasilje (NOŽ Z DRŽAJEM IZ ROŽEVINE — G. za B. D. LIBER in BIGZ, Zagreb in Beograd, likovna oprema Alfred Pal (izjemna).

— Sadist. Zadrt nasprotnik aktivistov Društva za zaščito domačih živali (SVINJA, KI ŽRE SVOJ ZAROD, ibid).

— Tudi o zvereh ima svoje mnenje (MEHANIČNI LEVI, ibid).

— Propagira kvartopirstvo (MEHANIČNO KROŽENJE KART, ibid).

— Z mistiko ni nič bolj na čistem (Nekrofil?) (GROBNICA ZA BORISA DAVIDOVIČA, ibid).

— Širi propagando proti Mesecu knjige. V zdrahi s kinologi. Brez razloga (PSI IN KNJIGE, ibid).

— Ljubitelj pozitivizma, zlasti biografske metode (KRATKA BIOGRAFIJA A. A. DARMOLATOVA). Glej pod DR. IVO HERGESIC, KAJ IN KAKO, ČEMU IN DOKLEJ? Literatura zelo obsežna (in zanemarljiva). Profesor, najino skupno spoštovanje.

— Pozna Mirka Kovača.

— Sumljivo povezan z Andrejem Gideom, kovcem ponarejenega denarja (glej posvetilo MEHANIČNIM LEVOM, ibid).

— Spominja se Leonida Šejke (glej posvetilo za G. za B. D., ibid . . .) Zarota tudi preko groba!

— Predhodnik in skrivni oboževalec nedarvinista Dänikena (se bratil s Kozmosom, vtem ko se je oni še ukvarjal s hotelirstvom).

— Ne pišeš, kakor da imaš polna polna usta zemlje (aluzija na Branislava Šćepanovića — op. J. P.).

— Pišeš s petimi prsti.

— Imaš širši spektrum od DUGE, pa manjšo naklado. Sramuj se . . (. . .)«

Na koncu svojega sestavka daje Vladimir Roksandić Danilu Kišu tele tri nasvete:

»Po neumnem zapravljaš svoj čas, namesto da bi se družil z: Johnom Lennonom, Fidelom Castrom, Luisom Bunuelom, Jean-Luc Godardom, Eugenom Ionescom, Snežano Lukić (z otroki in možem), Ivom in Goranom Golikom (s starši), Manom Rayem, Marcelom Duchampom, Orsonom Wellesom, Alijo Vešcem (Sabac, Cigan-mala), Zdravkom Pošto. — Ali vsaj z duhovi: Busterja Keatona, Jeana Pierra Melvilla, Jevgenija Zamjatina, Isaka Bablja, Stanislava Grzeisuka, Jeana Vigoja, Dzige Vertova, Jima Morissona, Andréja Bretona, A. A. Milneja, Humphreya Bogarta in seveda Scotta Fitzgeralda . . .«

Potrebnejše od Borgesa

V polemiki, in sicer med Matvejevićevim napadom na Jeremića in Jeremićevim odgovorom, se je oglasil tudi Tvrko Kulenović s sestavkom »Kiš in Borges: podobnosti in razlike«, kot ilustrativno gradivo k temu Kulenovićevemu članku pa je objavljen faksimile strani iz knjige dr. Midhata Šamića: Istorijski izvori Travničke hronike, Sarajevo, 1962, str. 156. Podčrtani deli so, kot bi rekel D. G., neposredno prevzeti, takšnih primerov pa lahko najdemo v Šamićevi knjigi na ducate. S tem faksimilom se namreč Kulenović poroga Goluboviću, ker bi po Golubovićevi teoriji — to hoče reči Kulenović — morali tudi Iva Andrića obtožiti plagiatorstva v »Travniški kroniki«.

Ko je redakcija »Oka« objavila ta Kulenovićev tekst, pa je pozabila priobčiti tudi uvodno Kulenovićevo pismo, s katerim je Kulenović redakciji »Oka« pojasnil svoj prispevek k polemiki. Zato je Kulenović v naslednji številki »Oka« zahteval, da naknadno objavijo njegovo pismo, v katerem navaja, zakaj se je vmešal v polemiko. Kulenović pravi v pismu, da ne verjame, da »katerikoli resen in dobronameren človek danes še lahko govori o prepisovanju, ko gre za resno književnost (prepisujejo in se medsebojno prepisujejo tretjerazredni pesniki, ki so edini, ki to znajo in morejo, in edino ti se medsebojno obtožujejo prepisovanja«. Kulenović pravi, da je vsa književnost »prepisovanje«: tujih življenj, ki so postale naša, in tujih knjig, ki so postale naše.

V svojem polemičnem sestavku, katerega naslov sem že omenil, Kulenović vseskoz primerja izkustva Kiša in Borgesa, končuje pa s tole pomembno ugotovitvijo:

»Borgesov napor je ‚nadčloveški', ker je s književnimi sredstvi ustvaril vzezo med kozmično esenco in človekovo eksistenco, dal ritmu kozmosa človeške utripe, skrčil kozmos na mero človeške usode in perspektive, to je, ga neštetokrat pomanjšal, ne da bi pri tem spremenil, omrtvil ali pokvaril kaj bistvenega v njem. Tako in samo tako je napravil življenje možno za strukturo in strukturo možno za delo. Kiš pa je nasprotno vzel strukturirano obliko življenja in iz nje z mimezo izvedel strukturirano delo: ta napor je nedvomno ‚lažji' od Borgesovega, toda kolikor mi je znano, je to *prvi tak napor, ki je obrodil izvrsten rezultat in ki nam je, če je treba tudi to povedati, potrebnejši kot Borgesov.*« (Podčrtal J. P.)

Gradivo in umetnik

V »Oku« se je potem oglasil Nikola Milošević s svojim polemičnim sestavkom »Kaj je in kaj ni plagiat«, v katerem nadalje razmotava nit, ki jo je začel odvijati Kulenović: zakaj nam je bil Kišev tekst ali postopek potrebnejši kot Borgesov.

Milošević namreč v pozitivnem afirmativnem smislu išče za Kiševo knjigo »Grobnica za Borisa Davidoviča« ozadje, zgodovinsko dokumentirano.

Miloševiću je do tega, da bi spodbil obtožbo, da je Kiš plagiatorsko prevzemal od sovjetskega zgodovinarje Roja Medvedeva. Milošević je prvič v naši javnosti spregovoril o tej temi v okviru pogovora v Domu mladine v Beogradu, in zdaj, v »Oku«, pravi, da se čuti dolžnega posvetiti tej temi posebno pozornost.

Milošević stoji na stališču, da ni mogoče reči, da je Kiš fabulo za svojo zgodbo »Grobnica za Borisa Davidoviča« prevzel od Roja Medvedeva. Pravi, da knjiga Roja Medvedeva ni umetniško delo, temveč razprava o nekem fenomenu novejše zgodovine, »deli te knjige, ki jih je uporabil Kiš, pa predstavljajo zgodovinske dokumente«. Nadalje Milošević pravi, da je za boljše razumevanje Kiševega umetniškega postopka treba upoštevati še nekatera dejstva. Tako navaja, da sta Kišu kot gradivo za zgodbo »Grobnica za Borisa Davidoviča« rabila dva dokumenta iz knjige Medvedeva. Prvi je po Miloševiću izpoved M. P. Jakoviča, enega glavnih obtožencev na procesu proti tako imenovanemu Federalnemu biroju Menjševiške partije, ki je bil v Moskvi 1931. leta. Svojo izpoved je Jakubovič leta 1967 poslal javnemu tožilcu Sovjetske zveze.

Drugi dokument, ki ga je Danilo Kiš porabil kot gradivo za svojo zgodbo — pravi dalje Milošević — so spomini B. I. Rubine, ki pripoveduje o usodi svojega brata I. I. Rubina, prav tako enega izmed obtožencev na omenjenem procesu.

O avtentičnih zgodovinskih podatkih, ki jih je Danilo Kiš uporabil kot gradivo, pravi Nikola Milošević tole:

»V svoji izpovedi, namenjeni javnemu tožilcu Sovjetske zveze (Roy Medvedev: Le Stalinisme, Seuil 1972, p. p. 174—180) Jakubovič pripoveduje o tem, kako so ga po aretaciji fizično mučili, hoteč mu izsiliti priznanje, da je sodeloval v delu Federalnega biroja Menjševiške partije, ki ni nikoli niti obstajal. Ko so mu preiskovalci začeli sistematično kratiti spanec, Jakubovič ni več zdržal in je podpisal vse, kar so hoteli od njega. Nekega dne ga je preiskovalec pustil samega z nekim Titelbaumom. Titelbaum je Jakoviču zaupno povedal, da je obtožen kriminala, da pa ga taka obtožba hudo peki in da bi bil rad ‚sprejet' v Federalni biro Menjševiške partije, ker mu je ljubše umreti kot revolucionar kakor pa kot zlikovec. Jakubovič je ‚ustregel' tej njegovi prošnji in tako se je v sobi preiskovalca Apresijana rodil dozdevni Federalni biro Menjševiške partije. Tik pred procesom je javni tožilec Kirilenko zahteval od Jakubroviča, da se oglasi k besedi, če bo na sojenju prišlo do kakih zapletljajev, pri čemer je poudaril, da ga ima še vedno za komunista in da je to njegov dolg do partije. Zapletljaj je nastal v obliki demantija Menjševiške partije v emigraciji, ki je v njem imenovala obtožence na procesu plačane provokatorje. To je Jakubroviča tako užalilo, da je imel, kakor sam pravi, najboljši govor v svoji politični karieri; zatrjeval je, da so vse navedbe v obtožnici resnične. Čeprav je tožilec Kirilenko v sklepni besedi zahteval za Jakubroviča smrtno kazen, ga vendar ni poniževal, za kar mu je bil ta iskreno hvaležen.«

Nikola Milošević navaja v svojem sestavku tudi podatke iz drugega dokumenta o I. I. Rubinu:

»Rubinova zgodovina je nekoliko drugačna od Jakubovičeve (Ibid., p. p. 180—184). Rubin je kljuboval vsem mučenjem in celo dolgotrajnemu kratenju spanca. Potem so neke noči pripeljali predenj neznanega mladega zapornika, ki so mu bili povedali, da ga bodo ubili, če Rubin ne prizna. Zapornik je pokleknil pred Rubina in ga prosil, naj mu reši življenje, toda Rubin je kljub temu odklonil, da bi podpisal lažno priznanje. Pred njegovimi očmi so potem zapornika ubili. Naslednjo noč so pripeljali predenj drugega neznanega mladeniča, kateremu so rekli: ‚Umrl boš, če Rubin ne prizna.' Mladenič si je na to razgalil prsi in vzkliknil: ‚Fašisti, policaji, streljajte!/ Ubili so ga pri priči. Po tistem se je Rubin odločil, da prizna vse, kar so preiskovalci terjali od njega. Toda ko je preiskovalec zahteval, naj bremeni Rjazanova, direktorja Inštituta Marxa, Engelsa in Lenina, se je Rubin uprl. Zanj je bilo to toliko, kot če bi pričal proti lastnemu očetu. Naposled pa je vendarle privolil in povedal, da je dal Rjazanovu neke spotakljive dokumente, vendar vztrajal pri tem, da Rjazanov ni vedel, kaj je v tistih dokumentih. Po soočenju z Rjazanovim se je Rubin v svoji celici butal z glavo ob zid, tako ga je peklo in bolelo, ker je naprtil lažno krivdo človeku, kateremu je veliko dolgoval. Nekaj časa je bil Rubin v pregnanstvu, potem pa so ga leta 1937 znova zaprli, nakar se je za njim izgubila vsaka sled . . .«

Nikola Milošević pravi v svojem sestavku, da se mu je zdelo potrebno bralcem »Oka« predočiti vse te podatke, tako da bi lahko tudi sami napravili potrebne primerjave in se prepričali o tem, da je Danilo Kiš uporabil zgodovinsko gradivo, ki mu ga je ponujala knjiga Roja Medvedeva, na način, ki je v zgodovini književnosti že zdavnaj znan in dovoljen. »Kar se mene osebno tiče,« pravi Milošević, »bi rad posebej poudaril nekatere oblike tega uporabljanja memoarskega gradiva, še posebno pomembnega za problem, za katerega gre. Za izvirna umetniška lika Novskega in Fedjukina (to sta osebi iz Kiševe zgodbe »Grobnica za Borisa Davidoviča« — op. J. P.), je pisec našel snov v tragičnih usodah Rubina in Jakubroviča. S to snovjo je Kiš ravnal kot vsak pravi umetnik. Ni je preoblikoval po zahtevah stvarne verodostojnosti, temveč po zakonih specifične umetniške logike, upostevajoč predvsem dinamiko dejanja in prepričljivost psihološke motivacije.«

Milošević pravi, da bi Kiš lahko za lik preiskovalca Fedjukina uporabil samo epizodo uboja dveh zapornikov v Rubinovi navzočnosti. V zgodovinskem gradivu namreč ni nobenih podatkih o avtorju te mračne zamisli. Ko je Danilo Kiš upodabljal lik tvorca te pošastne ideje, ga je vodila samo njegova umetniška domišlija. Tako je nastal — pravi Milošević — kompleksen, psihološko nenavadno prepričljiv portret preiskovalca Fedjukina:

»Fedjukin je preiskovalec, ki zna, čeprav je brez vsake izobrazbe, izsiliti zapornikuu priznanje ‚po najglobljih zakonih globinske psihologije'. Hkrati je tudi fanatik, prepričan, da je vse, kar počne, nujno potrebno, zato ker je bolje, da trpi tako imenovana resnica nekega človeka, kakor da bi bili zaradi tega ogroženi tako imenovani ‚višji principi'. Tudi za psihološki portret Novskega je zgodovinsko gradivo dajalo Kišu precej skopo snov. Jakubovič se je odločil za priznanje zato, ker ni mogel prenesti fizičnega trpljenja. Rubin je po tistih dveh ubojih privolil, da podpiše vse, kar so zahtevali od njega, toda njegova sestra v memoarih niti z besedico ne omenja motivov, ki so ga pri tem vodili. Samo v Jakubovičevem vedenju na procesu in v nekaterih obrobnih pripombah o Titelbaumu je nekaj tvarine za psihološki portret Novskega. Motiv dovršene biografije, v zgodovinskem gradivu le površno nakazane, je Kiš razvil v celo književno-psihološko študijo. Osnovno gonilo v liku Novskega ni sebičnost ali strah pred mučenjem in smrtjo, temveč hotenje, da ohrani ‚dostojanstvo ne le svojega lika, temveč tudi lika revolucionarja nasploh' — hotenje po dovršeni biografiji . . .«

Nadalje Milošević pravi:

»Na taki psihološki podlagi je stkano dogajanje Kiševe zgodbe. V ta namen Kiš zgodovinsko gradivo preoblikuje, da bi dosegel čimvečji umetniški učinek. Drugi zapornik, ki ga pripeljejo pred Novskega, mu je tako fizično kot duhovno podoben, česar v zgodovinskem gradivu še malo ni zaslediti — ko pa preide trenutek smrti, pravi: ‚Boris Davidovič, ne pustite se tem pesjanom!' namesto: ‚Fašisti, policaji, streljajte!'«

Milošević pravi, da Kiš s takimi spremembami bolj pronicljivo in globlje motivira priznanje Novskega, prav tako pa tudi prefinjeno psihološko igro preiskovalca Fedjukina. Novski sprevidi, da s tem, ko odklanja priznanje, pošilja v smrt tiste, ki so mu tako fizično kot tudi duhovno podobni, in s tem kazi popolnost svoje biografije. Preiskovalec Fedjukin ve, da je to šibka točka njegovega zapornika, in se z njo okorišča, da bi mu izsilil priznanje.

Potem ko Nikola Milošević napravi to primerjalno analizo zgodovinskega gradiva in Kiševe literarne stvaritve, končuje svoj sestavek z besedami, da je »bil in ostal prepričan, da je Danilo Kiš eden izmed najizvirnejših in najbolj nadarjenih avtorjev moderne srbske proze«.

V vsej tej maratonski polemiki ni nihče podal tako celovite analize Kiševega dela v primerjavi s knjigo Roja Medvedeva, kot jo je Nikola Milošević. Hkrati pa se je z njegovim priskevkom polemični tok odlepil od Kiševe knjige in naprej je več govora o drugih stvareh, nič manj važnih, Kiševa knjiga pa je samo povod.

Tako se zdaj oglasi veliki, v obrambo pisan, a napadalno napisan tekst Dragana M. Jeremića proti Predragu Matvejeviću, na prizorišče polemike stopi Oskar Davičo, potegne za seboj tudi Jeremića (še enkrat) in Petra Džadžića, Kiš ponovno nastopi v nekem intervjuju, še vedno zelo razjarjen, polemični vzvod pa se premakne v novo smer — odkrivanje klanov v naši kulturi, kjer ponovno rešetajo nagrade, ki so bile podeljene, ali ki niso bile podeljene, pa bi morale biti. Za Jeremićem se spet oglasi Matvejević z negativno kritiko Jeremićeve knjige in v njej ob robu spet polemizira z Jeremićevimi stališči. O tem pa v prihodnji številki sobotne priloge.

Jozo Puljizević

Stol (foto Fran Vršnak)

Volja po oblikovanju

Plečnikova dediščina

Ob arhitektovi dvajseti obletnici smrti

Šestega januarja letos je minilo dvajset let od smrti enega najpomembnejših tvorcev sodobne arhitekturne misli na Slovenskem, ustanovitelja »ljubljanske arhitekturne šole« in vzgojitelja nekaj generacij arhitektov — arhitekta Jožeta Plečnika. Obletnica daje predvsem priložnost, da poskušamo znova premišljevati o formalnih in vsebinskih lastnostih njegovega prispevka, toliko bolj, ker smo se domala znebili vrste predsodkov, izvirajočih iz predvojne in povojne funkcionalistične tradicije.

Če pustimo ob strani tisti del sodobnih tokov v arhitekturi, ki se usmerja v teoretična, skrajno abstraktna premišljevanja o sami vlogi arhitekture v sedanjem času in v prihodnje, o njeni resnični naravi in pomenu, ne da bi dvomili o resnosti takšnega spraševanja, pa je drugi, tako rekoč »operativni« del, ki so mu zaupane konkretne izvedbe za najrazličnejše družbene potrebe, neprimerno bolj dojemljiv za formalno izraznost in nemalokrat kar za čisto dekorativnost. Današnjemu času potematakem Plečnikov postopek oblikovanja v načelu ni več tako tuj. Bržkone se nam še vedno postavlja vprašanje njegovih historičnih form: stebrov, balustrov, vencev ter pomenov, ki so jih nosili s seboj iz zgodovine; morda nam je še vedno težko privoliti v njegovo hierarhijo arhitekturnih nalog, med katerimi naj pripada najvišje mesto stavbam simboličnega pomena bodisi v nacionalno-reprezentativnem smislu bodisi v čisto duhovnem (sakralna arhitektura) ipd., niso pa več sporne njegove nove arhitekturne in urbanistične kompozicije, njegove sodobne »samovoljnosti« v izbiri in prikrajanju najrazličnejših form za lastne potrebe, njegovo svobodno interpretiranje (in to je atribut sodobnosti!) izročila ter aktualnega arhitekturnega dogajanja v največkrat prepričljivih, kvalitetnih celotah. Po natančni presoji njegovega celotnega dela opazimo proti koncu življenja pešanje v moči in prepričevalnosti in hkrati pešanje v izrazitosti dotlej nevidene artikulacije prostorskega dogajanja, čeprav je bilo na dnu vendarle podrejeno nekaterim idealnim formam: krogom, ovalom ipd.

Vse bolj torej prihajamo v obdobje, ko se lahko njegovi tudi po količini izredni dediščini približamo brez tistih motivov, ki so podžigali njegove nasprotnike, po večini pripadnike tedaj aktualnega funkcionalizma, v odkrit spopad z njim, in onih, ki so ga brezpogojno zagovarjali. Če torej opustimo nadaljnje mistificiranje njegove osebnosti, k čemur so prispevali tako eni kot drugi, se nam v podrobnostih razodene historični in moderni Plečnik z vso zapletenostjo sinteze in različne naglašenosti obeh prvin v različnih obdobjih ustvarjanja ter z množico tudi ikonološko zanimivih pobud v velikih zasnovah, detajlih in drobnih predmetih. Te pa so, vkljub organskemu razvoju slovenske arhitekture po vojni na temelju pretežno njegove šole in njegovih pogledov na arhitekturo (pomembni so bili seveda tudi zunanji vplivi), ostale še v veliki meri nedotaknjene. Danes lahko brez posebnega oklevanja zapišemo, da je najplodovitejši in najkvalitetnejši del slovenske arhitekture po vojni zadržal, še več, razvijal Plečnikovega duha v negovanju detajla, v določenem pojmovanju izraznosti gradiva in celo prav določene arhitekturne skladnje, medtem ko se je v veliki meri ogibal neposrednega zajemanja iz inventarja njegovih »izumov« prejkone zato, ker se je posnemanje njegovih form izkazalo za jalovo in je bilo treba v novih razmerah (v prvih povojnih letih) neogibno neposredno navezati stik s svetom, kar vsaj na videz vzbuja vtis ostrejše zareze v razvoju. Toda ob koncu petdesetih let je postalo spet jasno, da je bil poglavitni del Plečnikove dediščine ohranjen in danes živi v velikem delu nalog, ki jih je sam zastavil od urbanizma do grafičnega oblikovanja, celo več: na vseh teh področjih je bil bistveno in kvalitetno dopolnjen.

Zdaj je tudi čas prve izrazite zrelosti po Plečniku že mimo. Poleg nekaterih vztrajnih iskalcev poti v prihodnje med arhitekti srednje in mlajše generacije opažamo posebno med mlajšimi nagnjenje k novim manierizmom, izvirajočih iz formalne govorice, ki se je na šoli izoblikovala ob koncu šestdesetih let in v sedemdesetih. Ti bodo verjetno povzročili ostrejšo reakcijo in izzvali nova iskanja morda h kakemu racionalizmu, ali spet k izvirom, to je tudi k Plečniku. Zdi se, da se bo prav v teh nekaj prihodnjih letih pokazalo, v kolikšni meri je njegova dediščina še aktualna in živa. Če je Plečnik zavestno ustvarjal domačo arhitekturo brez plitvosti domačijstva in če je to misel povzela sodobna slovenska arhitektura, se seveda bodoče formulacije temu vprašanju najbrž ne bodo mogle izogniti. Ob siceršnjih velikih uspehih ljubljanske šole za arhitekturo pa tudi ni mogoče zatiskati oči pred resnico o nekaterih negativnostih, izvirajočih iz njegove dediščine. Plečnik je kot tipični predstavnik Moderne čutil v sebi poslanstvo, da dá Slovencem arhitekturo. Čutil se je pravega (in edinega) dediča zgodovinskih obdobij Ljubljane in upravičenega za sleherni poseg v mesto in na Grad. Neomajno je veroval v svoj prav, svojo estetiko in od teh stališč ni odstopal. Posledice te njegove drže in hkrati naukov, ki jih je vcepljal svojim študentom kot »Vi ste sol naroda« ipd., posledice njegove vzgoje, ki je po zapletenem psihičnem razvoju v njih rodila cinizem, so bile za Ljubljano in tudi za druga slovenska mesta občutne. Samovolja arhitektov, ki se kaže v nespoštovanju izročenih ambientov, ki se ne ozira na resnične potrebe, ki prezira mnenja uporabnikov itd, je povzročila po eni strani kaotični videz mesta (središča) ter spravila stroko domala ob ves ugled. Resnica, ni bil samo Plečnik kriv za nastali položaj, a je rabil v nekaterih odločilnih trenutkih kot težak argument za ostre posege.

Drugo vprašanje, ki zadeva njegovo dediščino, je, kaj je znanost prispevala novega o njegovem ustvarjanju. O Plečniku je bilo sicer pisanega izjemno veliko in vendar moremo za dobršno število let po njegovi smrti ugotoviti, da je bilo poleg Steletovih dognanj, ki so se navsezadnje strnile v kaj splošno oznako »pesnik v arhitekturi«, malo izrazitih novih interpretacij. Po prvih poskusih resnega obravnavanja njegovega dela, ki ga je začel Dušan Grabrijan (najtehtnejši je nedvomno njegov prispevek o Plečnikovi zasnovi Propilej — prehoda iz ljubljanskega Trga osvoboditve na novi tako imenovani Južni trg med Titovo in Wolfovo cesto, ter razmišljanje o njegovi prenovi Križank) je razpravljanje znova in znova zahajalo na raven nekritičnih slavospevov, pišočim in ustvarjajočim arhitektom pa je pisanje dajalo v določenem trenutku priložnost za pojasnjevanje nekaterih lastnih ustvarjalnih prijemov in odločitev, kar ima vsekakor določeno zgodovinsko vrednost.

Leto 1968 je prineslo tri pomembnejša dela o Plečniku: ob reprezentativni razstavi Plečnikovih del v Narodni galeriji je izšel bogato ilustriran katalog z besedilom Franceta Steleta in obsežno bibliografijo; v Torinu je izšla knjiga o Plečniku (v italijanščini) izpod peresa našega rojaka Marca Pozzetta Jože Plečnik e la scuola di Otto Wagner; v Mariboru so izšli v knjigi zbrani fragmenti o Plečniku in njegovi šoli Dušana Grabrijana. Razstava v Narodni galeriji je pobudila vrsto zapisov, med katerimi je prispevek Naceta Šumija v Sintezi (10/11, 1968) temeljiteje ovrednotil Plečnikov opus in poudaril predvsem njegov izjemni risarski prispevek iz Dunajske dobe (1899—1911). Še določneje je ocenil njegovo delo ob stoletnici njegovega rojstva (NR 3/1972) ter orisal bistvene smeri raziskovanja njegovega opusa v prihodnje, in sicer od drobnih form in »ikonologije« njegovih tvorb do formalnih posebnosti njegovega »klasicizma« v evropskih okvirih. Tudi natančnejša opredelitev pojma Plečnikove Ljubljane je Šumijev prispevek. Njegovo pisanje o Plečniku ima značaj širokega orisa, zaokrožene sintetične ocene, ki seveda narekuje podrobnejše obravnave. Tega dela se je lotil Damjan Prelovšek, ki je z vrsto zapisov o Plečniku na Dunaju in s podrobnim študijem tega poglavja opravil temeljna dela na dokumentaciji Plečnikovega dunajskega opusa. S tem nadaljuje delo, ki ga je začel že Stelè s tehtno analizo najzgodnejšega Plečnikovega dela v knjigi Arh. Jože Plečnik v Italiji (Ljubljana, 1967).

Leta 1972 je bil v Ljubljani ustanovljen Arhitekturni muzej, ki je našel svoje delovne prostore prav v Plečnikovi hiši v Trnovem. Čeprav je muzej mišljen predvsem kot dokumentacijski center za sodobno arhitekturo in tako imenovana »mejna« področja oblikovanja, je hkrati postavljen za varuha Plečnikove zapuščine: njegove hiše in inventarja, arhiva (načrtov in korespondence), študentskih del iz časa med vojnama ter arhiva Ognjišča akademikov arhitektov. Z manjšimi študijskimi razstavami iz Plečnikove zapuščine namerava sčasoma kritično predstaviti celotno gradivo, ki se je ohranilo, in ponovno pobujati razpravo o njegovem deležu v slovenski in evropski arhitekturi. Razstava spomenikov NOB Jožeta Plečnika in njegove šole, ki je bila odprta spomladi leta 1975 v zimskem vrtu njegove hiše, se je izkazala za uspešno obliko kritične osvetlitve in natančne dokumentarne obdelave posameznih izsekov iz njegovega opusa.

O dediščini Jožeta Plečnika bo treba še spregovoriti in povzeti spoznanja, vzrasla ob temeljnih analizah v sintetično monografsko delo, ki ustvarjalcu takšnega formata, kot je bil Plečnik, pritiče. Z druge strani obvezuje Plečnikova dediščina tudi oblikovalce, zlasti arhitekte in urbaniste. Najbrž jim Plečnikove zasnove ne bodo dale neposrednih pobud, toda njegova dediščina je tako prežeta z neustavljivo voljo po oblikovanju od drobnega predmeta do velikomestnih ureditev, da je samo s tega stališča ne bo mogoče pustiti ob strani. Njegov zaneseni boj za arhitekturo, kot tudi njegovo upiranje uradniškemu, anonimnemu poseganju v vprašanja oblikovanja zlasti mest, bi moral tudi danes notranje izzvati občutljivega arhitekta.

Peter Krečič

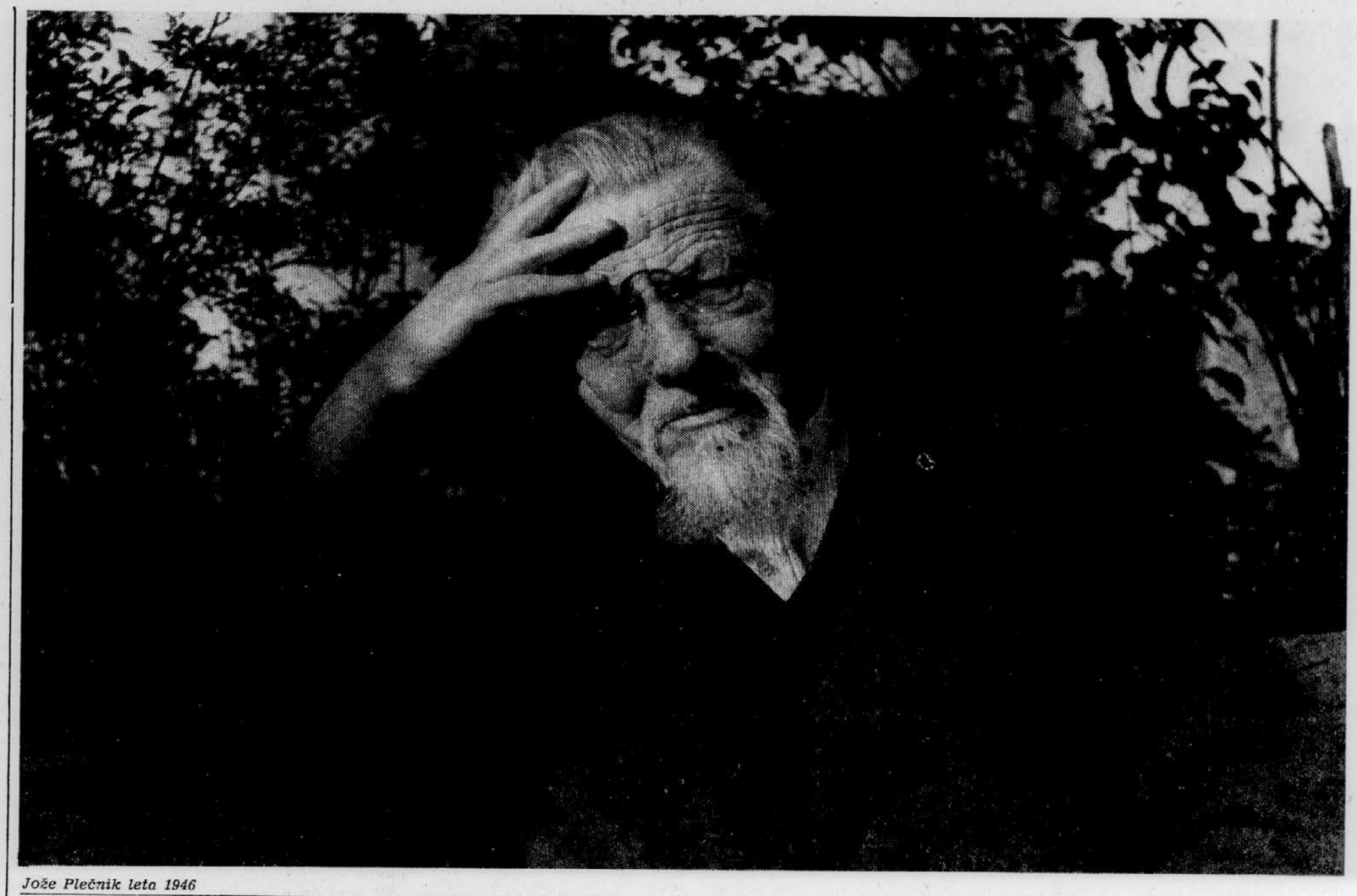

Jože Plečnik leta 1946

Beseda o polemiki

Polemika je književna vrsta in hkrati tudi stališče.

Kot književna vrsta ima polemika ustrezno genealogijo, svoje obrazce in predstavnike v pesniškem in proznem, kulturnem in političnem izročilu.

Kot stališče je polemika navzoča, najpogosteje implicitno, v vseh radikalnih kritičnih sodbah in ocenah. V tem smislu je tudi pohvalna kritika polemična, kolikor podpira polemičnost dela, o katerem razsoja. Ravno tako kot je lahko na videz ostra, »negativna kritika«, brez kakršnegakoli polemičnega pridiha, če ostaja v konvencionalnih okvirih.

V polemiki se torej kaže predvsem naš odnos do konvencij. Pomembne spremembe v slovstvu in kulturi redno napovedujejo ali spremljajo polemična trčenja in obračunavanja. Čas, v katerem ni polemike — ali v katerem so polemike obrobne in površinske, lokalizirane ali lokalistične — je čas stagnacije, ohranjevanja obstoječega stanja, kar podpirajo bodisi institucije in njihovi besedniki ali tisti predstavniki kulture, ki jim obstoječe stanje kot tako najbolj ustreza.

Že dejstvo, da pri nas kdove kako dolgo ni bilo »pravih polemik« — ali so se — tiste redke, ki so tu ali tam zapraskétale v zraku, v glavnem zoževale na zasebne prepirčke in posamična obstreljevanja, nam dovolj ponazarja položaj, ki je za nami: položaj, v katerem kultura že vsaj dve desetletji nima novih, to je lastnih idej, in v kateri so se nakopičile različne frustracije kulturnih delavcev.

Poleti 1975 se je začela daljša polemika v zagrebškem Oku in v nasprotju z drugimi, ki so se zvrstile v nekaj mesecih pred njo, občutneje odjeknila po vsej državi, tako v javnih občilih kot v tkim kulturnem življenju. Tukaj ne mislim iskati razlag, zakaj se je to zgodilo in zaradi česa je ta polemika dobila takšen, to je širši pomen, ter nekaj kasneje spodbudila k novim polemikam: prepričan sem, da sta metoda ali odprtost te polemike manj zaslužni za to kot drugi, zunanji dejavniki, med katere štejem na primer: željo, da bi premagali omenjeno frustracijo, odpor zoper avtoritarnost tradicionalnega tipa in naposled notranjo potrebo po polemični prevetritvi samega položaja ipd.

Tudi o morebitni INFLACIJI polemike ne želim razpravljati: ne bi se spodobilo, da bi o tem govoril eden pobudnikov in udeležencev polemičnega vala, ki nas je opljusknil . . .

Omejil se bom na nekaj diagnoz. Dokler polemik ni bilo (ali so se omejevale na popolnoma ozke ali nedolžne spopade), je vse tarnalo, kakšna škoda, da ni polemik. Zdaj, ko so se naposled razširile, se je kmalu zaslišalo, da niso »prave«, niso državljansko spodobne, da navajajo imena in ne prizanašajo ne naslovom ne institucijam, da se ne želijo in nočejo omejiti na republiško-pokrajinske fevde in območja. Prej, v dobrih starih časih, so bile polemike baje boljše, vljudnejše in bolj viteške. Občinstvo žal ne ve kaj prida o tem, kako so se zmerjali naši očetje in dedje, s pridevki, kakršni so OVEN, VOL ali ŠAKAL, PFUJEVIĆ ali HULJEVIĆ (kar je letelo na Ujevića) ali IZDAJALEC, RENEGAT in celo AGENT ipd. Ne, prej je bilo kljub vsemu »boljše«. Spet ta (naša) pasatistična bolezen!

Priznamo, prej je bilo drugače. Kako tudi ne? Ampak danes . . .

Še včeraj smo se pritoževali na vsa usta, da si nihče ne upa reči bobu bob, da venomer govorimo brez imen in posplošeno: »nekateri« to delajo, »so ljudje, ki«, »posamezniki« so taki in taki, so »pojavi« ipd. Javne tajnosti o klanih in njihovih pripadnikih ni nihče razkrinkal pred javnostjo. Tako smo bili molče, naj smo hoteli ali ne, soudeleženci v marsičem, sprijaznjevali smo se z najrazličnejšimi koncesijami . . .

O nevarnosti polemike ni mogoče govoriti, če so dobri razlogi zanjo. Polemika je imela zmeraj med drugim tudi terapevtsko vlogo v kulturi. Škodljivi so lahko samo nekateri polemiki ali — še zlasti — »posnemovalci« polemikov: tisti, ki želijo brez argumentov, del ali »imena« po vsej sili doseči, da bi jih poslušali in imenovali, da bi jih tisk registriral in morda omenil tudi katero od njihovih knjig. Nečimrnost zmeraj grozi — tudi v tem trenutku —, da bo polemiko razvrednotila ali razvodenila, da bo iz nje napravila burko (žal leti nekaj krivde za to tudi na del tiska, o katerem je mogoče reči, da predstavlja rumeno barvo mavrice: zanj so vsi polemiki enaki, njihovi razlogi pa v glavnem enakovredni, tisk ne išče resnične vrednosti stvari, temveč misli predvsem na njihovo prodajo). Zaradi te inflacijske naravnanosti polemike je treba kaj več spregovoriti o polemiki sami.

Z najsplošnejšo tipologijo, ki bi jo bilo mogoče predlagati, bi najprej ločili problemsko polemiko od parodično-pamfletne (tukaj ne parodija ne pamflet nimata sramotilnega pomena oziroma ni treba, da bi ga imela). Parodična ali pamfletna polemika ima navadno opaznejše polemične poteze, problemska pa je praviloma globlja. Prednost ima pogosteje polemika, ki ima v svoji osnovi problemsko stališče, a se ji ga posreči prikazati v najustreznejši parodično-pamfletni obliki (teh dveh reči že od začetka pričujočega sestavka ne želim ločiti).

Svetovna književnost pozna izredne polemike, ki zavestno ostanejo na ravni problemske razprave. Taka je bila na primer po vojni slovita polemika Sartre-Camus ali v tridesetih letih Lukács-Brecht ali še prej Trocki-Malraux. Tukaj gre samo za stališča in probleme kot take, za zasebne zadevice pa v glavnem ni prostora: Sartre je sicer obtožil Camusa, da z argumenti Upornega človeka pomaga desnici, kmalu nato pa je avtorju Tujca napisal impresiven nekrolog; Malraux je ostal hvaležen Trockemu za njegove ostre kritične pripombe v zvezi s stalinizmom in mu je v Protispominih ponovno izrazil spoštovanje.

Problemske polemike si ni mogoče predstavljati brez osebnosti, ki so sposobne braniti svoja stališča, in tudi ne brez ustreznih družbenih in kulturnih okoliščin. V naših razmerah smo bolj gojili parodično-pamfletno polemiko, čeprav je polemična osnova v nekaterih ključnih situacijah, na primer v »spopadu na levici«, vendarle ostala problemska (to se je pokazalo tudi v polemiki med Vidmarjem in Ziherlom v petdesetih letih, eni najpomembnejših polemik, kar jih je bilo pri nas po vojni).

Zelo zgovoren je naslednji podatek: leta 1975 je izšel v Zagrebu kot šesta knjiga Antologije hrvaškega humorja izbor polemičnih sestavkov pod naslovom Protivnici, rugači i zabavljači (podnaslov: Polemike i pamfleti). Nisem ne slišal ne bral, da bi se ob tej priložnosti kdo vprašal: mar sodijo naši polemični spori v humor? Res je, da je bila književnosti, kakršno smo v preteklosti imeli, marsikdaj namenjena donkihotska, bolj ali manj komična vloga (zaradi tega je humoristično-komično izročilo v nekaterih jugoslovanskih književnostih, na primer slovenski ali hrvaški, če odštejemo Držića, ali makedonski idr., tako skromno). Po eni strani razmere ljudi niso ravno silile k smehu, po drugi strani pa so tudi najresnejša prizadevanja ostala smešno nepomembna in neučinkovita.

Kakorkoli že, problemske polemike ni mogoče kar tako uvrstiti v humor. V zvezi s tem bom omenil še eno, svojo izkušnjo: če poskušaš polemizirati problemsko s partnerjem, ki je bližji porodično-pamfletni tradiciji, pride ne samo do navzkrižja v polemičnem dialogu, temveč postane kakršnokoli polemiziranje popolnoma nemogoče: vprašanja gredo v eno smer, odgovori pa silijo v drugo. Takšne razlike opazovalce navadno razcepijo: eni so samo za problemski pretres stališč, drugim pa je bližnja zabavna in šaljiva plat.

Popolnoma neodvisno od te izkušnje pa lahko rečemo, mislim, da pri nas večji del publike, to je tisti z ne posebno veliko izobrazbo ali s primitivnimi navadami, a priori daje prednost »štosom« in »fintam«. Poglavitno jim je, kako je kdo koga »spodnesel«, »speljal na led«, mu »podstavil nogo«, ga »zašil« ipd. Malokdo razbira vrednost duhovite lopovščine ali falotarije z bolj rafiniranim slovstvenim okusom, kajti izročila naših književnosti niso bogata ne z duhovitostjo ne — še manj — s pretanjenostjo. Miselnost, o kateri govorim, je pripravljena razglasiti za izvrstno polemiko tisto, kar se tako ali drugače loči od sivine večjega dela našega tiska in kar ima torej neko relativno vrednost.

Kljub temu pa — takrat, ko se pojavijo globlji razlogi za problemska polemična soočenja, taka z argumenti in načeli — postane sejmarski tip parodično-pamfletne polemike mahoma brezpredmeten in navadno konča v košu.

Polemični tekst ima svojo lastno sintakso in besednjak: v njem oven ni zmeraj oven, šakal in volnista samo vol in šakal, Pfujević ali Huljević sta kljub vsemu — ne glede na Matoša — še zmeraj Ujević, včerajšnji »izdajalec« ali »renegat« lahko postane jutri dragocen tovariš in dober sopotnik revolucije. In tukaj daje težo izgovorjeni besedi vendarle teža tistega, ki jo je izgovoril: biti podlež v očeh resničnega podleža ni niti malo sramotno, vzdevek, ki ti ga kdaj prilepi resnično velik pisatelj, pa ostane kot brazgotina do konca življenja!

Pomembno je, da se govor polemike ne izneveri odgovornosti kulturnega poslanstva in tudi ne dostojanstvu same književnosti (ki ji pripada, ne pozabimo, tudi dober pamflet, še zlasti pa uspela parodija!). Nemalo je takih, ki so pripravljeni, ne da bi trenil z očmi, zlivati gnojnico na »intelektualce« in »pisateljce«, ki očitno nimajo nobenega drugega dela, kot da se »bodejo« in »preklajo«.

Polemika je oblika kritike v družbi, hkrati književne (umetniške, kulturne) in družbene kritike. V državah, kjer se polemika pojavlja zgolj kot uradno opozorilo in kjer jo podpisujejo v glavnem ljudje, pooblaščeni, da opozarjajo, običajno ne cvete ne kulturno ne družbeno življenje sploh. Pri nas polemična stališča že dolgo ovirajo nekatere specifične hipoteke: kje kdo živi, kakšne narodnosti ali vere je, zakaj se »vmešava« v stvari, ki mu niso nič mar (beri: v vprašanja druge republike ali pokrajine), ter razne druge prave in napačne asimilacije s tradicionalnim paternalizmom, s centralizmom, z nacionalizmom ipd. Kultura mora v svojem lastnem interesu zagotoviti pravico vsem AVTENTIČNIM polemičnim stališčem in omogočiti, da jih ljudje zavzemajo do vseh tistih, ki to zaslužijo: ne samo do kulturnih delavcev in pisateljev, temveč tudi do politikov birokratov (in to ne le izključno potem, ko že padejo s svojih pozicij), dogmatikov in tradicionalistov raznih vrst, vseh lažnih »korifeje« in sumljivih »avtoritet«, ki onesnažujejo naše okolje.

Predrag Matvejević

Beograjskih štirinajst dni

Majhne stvari – hude posledice

Tri milijone gospodinjskih aparatov na 550 obrtnih delavnic - Bogata ponudba papagajev — „Kraljičin človek" - Psihologinja in nebotičniki - Infarkt iz Linza - Radijski paradoks

V zadnjih mesecih so tako v predsedstvu SR Srbije kot tudi v najvišjih forumih Beograda vpeljali prakso, ki prav gotovo pomeni novost v političnem delu. Hkrati z reševanjem velikih in tako imenovanih »izrazito« političnih vprašanj se namreč ti forumi začenjajo vedno bolj ukvarjati tudi z »drobnimi vprašanji«. Tako so pred nekaj meseci na posebni seji predsedstva SR Srbije razpravljali izključno o položaju oziroma stanju občana, v Srbiji in posebej v Beogradu, pred okenci. Pred 14 dnevi so v istem organu pretresali izključno položaj storitvene obrti.

Nekako hkrati so te in druge zadevice posebej rešetali na reprezentativnih sestankih tudi v drugih beograjskih političnih krogih. Ko so govorili o zaostajanju storitvene obrti v Beogradu, so med drugim ugotovili, da v glavnem mestu Jugoslavije dela samo 550 obrtnih delavnic, na katere pride okoli 3 milijone raznih gospodinjskih aparatov. Zaradi tega je treba na popravilo televizorja, električnega štedilnika ali hladilnika čakati tudi po mesec dni, kar zbuja hudo nezadovoljstvo pri občanih, to pa, kot je rekel te dni tudi Dragoslav Marković, predsednik vlade SR Srbije, ni le gospodarsko, temveč tudi politično vprašanje.

Ko so besedovali o obrti, so rekli, da se osebno delo pogosto ocenjuje zgolj pavšalno in da smo na tem področju od sile nenačelni: zdaj smo za, zdaj proti, zdaj hočemo v vseh zasebnih obrtnikih videti špekulante, zdaj spet tarnamo, zakaj smo pustili, da je v vsej republiki ostalo le nekaj sto obrtnikov.

Da majhne stvari niso malenkosti in da je zaradi vrste nerešenih problemov v funkcioniranju javnih in komunalnih služb ali upravnih organov prišlo do nesoglasja med pravicami, ki jih razglašamo, in možnostmi, da te pravice uresničimo, kar budi občanom hudo nejevoljo, je te dni potrdila tudi eksplozija navadnega bojlerja v nekem novem naselju. Bojler je kajpada eksplodiral zato, ker je bil izrabljen, da pa je izrabljen in da mu je že zdavnaj potekel tehnični rok za zamenjavo na to je oškodovani občan že mesece opozarjal. A kadarkoli je prišel v samoupravno interesno skupnost za stanovanja in zahteval, da mu tisti grelnik zamenjajo, so mu rekli, da je to pač tehnični problem, se pravi, da mu priznavajo pravico do popravila in zamenjave bojlerja, da pa trenutno za to v ustreznih skladih nimajo denarja, pa tudi ne mojstrov, ki bi to naredili.

A tisti hip, ko je bojler eksplodiral in ko je stanovalec ves iz sebe planil v krajevno skupnost sredi sestanka in jim povedal, kakšna nesreča se mu je zgodila — bojler ni bil več tehnični, temveč izrazito politični problem! Za primer tega bojlerja in tisočev podobnih, ki jim je potekel tehnični rok, so se pozanimali številni politični dejavniki, nato pa tudi časopisi in radio, in s tem je bilo še enkrat potrjeno, da pravi politični problemi rastejo — iz majhnih stvari.

☆

Druga struktura, ki je, tako kot obrtniki, sporna že leta, so direktorji, ki o sebi na pol v šali pravijo, da so edina zverjad, za katero že leta ni lovopusta. Neurejeni položaj te strukture, pa tudi čedalje večje zahteve, ki se postavljajo vrhovnim tehnologom v podjetjih, imajo za posledico, da Beograd trenutno išče, in sicer brez uspeha, več deset ljudi za razna in važna in važna mesta direktorjev. Kdo je temu kriv, ali naša premalo opredeljena politika glede tega delovnega poklica ali pa se direktorji res težko znajdejo v boju za nove samoupravne odnose, je težko reči. Nekaj pa gotovo drži: če ne bi bilo direktorjev, potem bi beograjski satirični list »Jež« kakor tudi humoristično-satirični kotički v številnih dnevnikih in tednikih le stežka napolnili svoj prostor.

Za položaj direktorjev, morda pa še bolj za duha Beograjčanov je značilna zgodbica z novoletnega beograjskega semnja, ki je tudi lani zares uspel na vsej črti in na katerem se je trgovcem posrečilo razprodati tudi tisto, kar še v sanjah niso pričakovali, da bodo prodali. Na tem semnju je bil med tisoči majhnih in velikih, družbenih in zasebnih trgovcev tudi neki očanec, ki je na posebej najetem prostoru prodajal papagaje.

Ker pa je bila ponudba papagajev na številnih stojnicah dokaj bogata, so šle te ptice bolj slabo v prodajo. Omenjenega očanca je zato obšla misel, da bi svoje papagaje prodajal — s pomočjo dobrega dovtipa. In je na vsakega svojega papagaja obesil listek z »osebnim imenom«: Miša, Beli, Tika itd., enemu pa je bilo ime Direktor. Seveda je vsak mimoidoči postal radoveden, odkod papagaju, ki je sicer čepel na vrhu stojnice, to nenavadno ime, očanec pa je neutrudno pripovedoval svoj dovtip: »Tale papagaj, Miša, stane samo 500 dinarjev, ker govori samo naš jezik. Beli zna že veliko več, zmožen je prevesti v nemščino vse, kar Miša pove po naše, in zato stane 1000 dinarjev.« Zmeraj kadar je prodajalec papagajev prišel v svoji zgodbi do tod, ga je kdo od poslušalcev vprašal: »Pa tistile tam zgoraj, zakaj stane 3000 dinarjev in kaj zna?« Na to se je očanec odrezal: »Tisti ne zna nič, zato pa je njihov direktor.«

☆

Čeprav Srb nikoli v svoji zgodovini ni pretirano ljubil svojih kraljic, nekaj pa jih je tudi ubil, se je našel eden drugačne sorte. Ta je bil te dni z neko turistično skupino v Londonu, in naneslo je, da je tako kot mnogi naivni turisti, posebej Američani, tudi on kupil od nekega uličnega prodajalca, in sicer za 12 funtov, listek, na katerem je pisalo: »S to vstopnico boste lahko danes popoldne ob 5. uri pili čaj z angleško kraljico Elizabeto v Buckinghamski palači.« Kupil je ta listek in ob napovedanem času prišel pred palačo, tam pa so ga gardisti, ki so že poznali to sleparijo, opozorili, naj prebere še besedilo na drugi strani »vabila«, kjer je, resda s komaj vidnimi črkami, pisalo »... Seveda če to želi kraljica.«

Ampak zdaj ne gre toliko za teh 12 funtov kot za to, da se je blamaža tega oboževalca kraljic razvedela tudi v njegovem podjetju. Toliko je bilo smeha in zbijanja šal na račun tega »kraljičinega človeka«, da je nazadnje direktor podjetja, zato da ne bi trpela delovna disciplina, te dni revežu izročil odlok o desetdnevnem plačanem oddihu, z obrazložitvijo, da »njegova navzočnost bistveno zmanjšuje delovne sposobnosti kolektiva«.

Konec dober — vse dobro.

☆

Izpopolnimo sliko življenja v velikem sodobnem mestu še z dvema paradoksalnima epizodama, ki sta, tako kot že prej opisane, vzburili duha malega človeka. Gre sicer za majhna obrobna dogodka, a prav zato, ker sta majhna, zbujata tako veliko pozornost. O tem, o vrednotenju »majhnih stvari«, pa bo beseda proti koncu tega našega zapisa z beograjskih ulic.

V prvi epizodi (ki se je zdaj intenzivno poslužujejo tudi vsi uradni urbanisti mesta, zlasti še, odkar je tudi pri politikih nazadnje zmagala teza, da ne gre graditi stanovanj v stolpih pod oblaki) gre za rezultate sociološke raziskave, ki jo je opravila neka Biserka Cvetić, psihologinja šole »Bratstvo-jedinstvo« v naselju Konjarnik v Beogradu; v tem naselju sta tudi dve novi, najvišji stavbi v Beogradu, z 28 nadstropji, tako imenovana »vrata Beograda«. Iz raziskave te psihologinje izhaja, da so največji psihološki in sociološki problem te šole učenci, ki stanujejo v višjih nadstropjih »vrat Beograda«. Ti otroci »se čutijo osamljene, nimajo tovarišev, v njih se nabira precejšen presežek neizrabljene energije, so negotovi in nervozni«. Na podlagi te analize je šolski svet odločil, da je treba z otroki, ki stanujejo v stanovanjih tristolpnih »vrat Beograda«, ravnati posebno obzirno skoraj kot z nekakimi sirotami.

In kje je ta paradoks? V temle: omenjeni »nervozni in osamljeni« otroci namreč stanujejo v zelo velikih in komfortnih stanovanjih, resnično blizu oblakov, tako da se družijo največ s pticami. Njihovi vrstniki, otroci iz bližnjih divjih naselij, ki še vedno žive v neudobnih, majhnih in nehigienskih stanovanjih, pa so telesno in duševno zdravi kot le kaj, radoživi in družabni, da je veselje!

☆

Druga epizoda se prav tako navezuje na življenje v velikem mestu. Pred novim letom so v centrih, specializiranih za boj proti srčnim boleznim, opazili precej večji naval občanov iste starosti in z istimi telesnimi in še nekaterimi značilnostmi. Na preglede so pričeli prihajati v glavnem moški petdesetih let, visoki okrog 180 centimetrov, težki okoli 80 kilogramov, z zaslužki malo nad povprečjem in z višjo šolsko izobrazbo. Pojav so hitro pojasnili: neki časopis z visoko naklado je nedavno objavil novico, da je medicinski inštitut iz Linza s pomočjo računalnika ugotovil »natančne« podatke o »kandidatu za infark«. Kot je izračunal linški kompjuter, je »kandidat za infarkt« moški, star 53,6 let, visok 176 centimetrov, težak 82,3 kilograma zasluži 25 odstotkov več od povprečja, ima višjo šolsko izobrazbo, živi pa v mestu z več kot 100.000 prebivalci.

☆

In še zadnja epizoda v zvezi z »majhnimi stvarmi«. Inštitut za družbene vede v Beogradu je ponovno, že tretje leto zapored, objavil podatke o tem, koliko poslušalcev imajo razne radijske postaje v Beogradu. In kaj je dognal: več kot 50 odstotkov vseh Beograjčanov, ki poslušajo radio, posluša Studio B, »neodvisno« radijsko postajo, ki je zunaj »koncerna« Radia Beograd. Ta postaja se sicer posveča samo navadnim, majhnim problemom malega človeka v Beogradu, svoj obsežni govorni program pa oblikuje tako, da nobena oddaja, pa naj sodeluje v njej korkoli, ne sme trajati brez prekinitve dlje kot tri minute.

Paradoks: najbolj poslušana radijska postaja v Beogradu zaposluje 16 novinarjev in 10 tehnikov! »Veliki radio«, Radio Beograd, pa imaveč ko 1000 zaposlenih!

☆

Beograjčani pravijo, da je z novim letom tako kot s poroko: kesanje ti ne uide. Kesal se boš, če ga boš praznoval, pa tudi, če ga ne boš.

Praznovati novo leto za Beograjčane pomeni še nekaj posebnega: preživeti novoletno noč v lokalu. Pričakati novo leto doma — to zares ne šteje za praznovanje. In če gledamo na stvar s takele plati, vidimo, kot nam zagotavljajo improvizirane statistike, da je novo leto »praznoval« komaj vsak deseti Beograjčan, drugih devet pa jih je sedelo doma. Taka bi bila prva značilnost letošnjega čakanja novega leta. Druga pa, da se je veliko Beograjčanov odreklo vsem novoletnim potovanjem. Čeprav je prometna milica ukrenila vse, da bi lahko preprečila prometno zmedo pred letališčem, pa pred železniško in avtobusno postajo in na cestah v mesto, se je izkazalo, da za to letos skoraj ni bilo potrebe. Vlaki so vozili napol prazni, prav tako tudi avtobusi, ceste so skoraj opustele.

In še nekaj je bilo značilno za konec starega leta v Beogradu, a to je že skoraj v tradiciji. Pred novim letom je zmanjkovalo kruha, mesa, jajc in še mnogih drugih živil, na samo Silvestrovo pa je veliko Beograjčanov ostalo brez elektrike in vode. Tisto noč je Beograd baje porabil 620 megavatnih ur električne energije, največ v vsej svoji zgodovini, in zato se je pretrgalo toliko vodov in linij.

A kljub vsemu je bilo veselo, še posebej na novega leta jutro, ki je prineslo zmrzal in debelo poledico.

Jug Grizelj

S knjižnega trga

Ujetost in svoboda

„Roman o Londonu" in „Selitve" Miloša Crnjanskega

Pred koncem lanskega leta sta pri Mladinski knjigi v zbirki »Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev« ter v zbirki »Sto romanov« pri Cankarjevi založbi izšla dva debela romana srbskega književnika Miloša Crnjanskega: »Roman o Londonu« (v prevodu Severina Šalija) in »Selitve« (v prevodu Toneta Potokarja) — skupno skoraj na dva tisoč straneh. Pravijo, da sta to nemara temeljni prozni deli tega pesnika, esejista, publicista in prozaista, rojenega leta 1893, avtorja, ki je s svojim pesniškim nastopom po prvi svetovni vojni odigral zelo pomembno vlogo v sodobni srbski literaturi, v katero sicer posega tako rekoč še danes.

Po branju obeh romanov je vsekakor najprej moč reči, da Crnjanski želi obvladovati silen prostor: tok njegovega literarnega dogajanja se pretaka malodane čez vso Evropo, vštevši kajpak Rusijo, izpričujoč po eni strani hotenje po neomejeni svobodi, po drugi pa tožbo nad ujetostjo človekovega življenja v nekakšno noro stvarnost sveta. Tako njegovi ljudje v svojevrstnih odisejskih blodnjah spoznajo iluzornost, če ne smiselnosti, pa vsaj umnega reda v situacijah zasebne in zgodovinske konkretnosti. Ta smiselnost se zmeraj znova izkaže kot prevara, kot nekaj neresničnega, v svoji lažnosti pa agresivna do te mere, da briše izpred oči vse sanje, ki si jih v svoji nemoči »izmišlja« posameznik.

Crnjanski se tako rekoč strastno oklepa misli o neizogibni človekovi nesreči. Odkriva in identificira jo ob nekaterih temeljnih izkušnjah zgodovinske, narodnostne, družinske in deloma tudi politične narave. Pripovedujoč torej o zajetnem spletu dogodivšin, ki lahko doletijo njegovega človeka, nastaja in izginja pred bralcem razpotegnjena podoba neke zgodovinske dobe — in počne to v realističnem toku, v katerem se dogajanje logično utemeljuje in v katerem je literarni jezik pretežno opisen in preizkušen, čeprav je pri tem treba izvzeti prvo knjigo »Selitev«, v kateri je ta jezik vendarle izjemno »gost« in senzibilen.

Med obema romanoma, na katera se omejuje ta informativni zapis, so seveda, kar zadeva njun čas, bistvene razlike, toda obenem tudi jasne miselne povezave in dopolnjujoče se prvine. »Selitve« pripovedujejo o 18. stoletju, v katerem so se vojvodinski Srbi množično selili v pravoslavno Rusijo ter se tako umikali katoliški avstro-ogrski nadvladi. Pripovedujejo o dveh rodovih vojakov Isakovičev: najprej o Vuku Isakoviču, ki se potem, ko se preseli iz »stare« Srbije pod Turki, tolče na strani avstrijskih čet ob Renu proti Francozom; ravno v tem času njegove pustolovščine in klanja mu doma nosečo ženo Dafino zapelje njegov brat, trgovec Arandjel, potem lepa žena umre, Vuk pa se vrne razočaran... Druga, nemara štirikrat obsežnejša knjiga »Selitev« (pri CZ je izšla v dveh delih), govori o štirih Isakovičevih potomcih, častnikih srbskih polkov v Vojvodini. V središču dogajanja je Pavel Isakovič, nekak »vodja« velike družine Isakovičev, ki si prizadeva, da bi svojo rodbino spravil iz Avstrije v Rusijo. Iz zapora pobegne na Dunaj, dobi na ruskem veleposlaništvu dovoljenje za selitev in v mukah ter tveganju se velika družina Isakovičev z mnogimi drugimi Srbi, ki v Vojvodini nočejo postati avstro-ogrski kmetje, naposled odpravi v Rusijo, kjer pa Pavel doživi vrsto razočaranj in duševno zboli; v velikanski deželi je priseljence pričakalo vse kaj drugega kot toliko sanjani ideal o veliki zaveznici, ki naj bi poleg drugega pomagala Srbom, da bi se maščevali Turkom za Kosovo... Tisoči in tisoči potonejo v ruskih množicah, v toku zgodovine, ki edina nosi življenje — zato pisatelj na koncu optimistično vzklikne: Selitve so! Smrti ni! Pri čemer se ta optimizem, seveda, hrani s svojevrstno (romantično?) iluzijo, ki ni neznačilna za tega avtorja.

»Roman o Londonu« bi lahko bil nadaljevanje zgodbe o preseljevanju, ki pa je seveda tudi preseljevanje v globljem pomenu, saj je ves čas v mislih pisateljevih ljudi tudi misel o nerazumnem človekovem gonu po iskanju sreče, stanja, v katerem bi se človek umiril ter »se spočil«.

Vzeli bi tedaj lahko, da je glavni junak »Londona«, ruski knjaz Rjepnin, pravzaprav potomec nekdanjih srbskih izseljencev, ki se je po nekakšnem nesporazumu boril zoper oktobrsko revolucijo in moral po porazu nazadnje emigrirati v London. Njegov roman se začne tik po drugi svetovni vojni. To je izpoved Crnjanskega o dokončnem razočaranju, ki ga doživi emigrant v orjaškem mestu, se pravi v povsem novem okolju, v katerem se je s svojimi odisejskim gonom znašel sodobni človek, zaznamovan kajpada z mnogimi značilnimi črtami, ki jih sicer v značaje svojih ljudi riše avtor. V tem so omenjene dopolnjujoče ali kar ujemajoče se sestavine pisateljeve pisave. Gre za isti tip ljudi: to so postavni, lepi, trmoglavi, oholi, nestrpni, brezkompromisni in neredko tudi vase zagledani moški, okoli njih pa brez izjeme lepe, čutne ženske, ki so prikazane bolj kot predmet moškega uživanja kot samostojno delujoče osebe, saj pretežni del bremena pri spopadanju z življenjem nosijo moški akterji. Tako Isakovičі kot knjaz Rjepnin: soočajo se s svojo poglavitno problematiko, namreč s sprenevedastim, lažnim svetom, svetinjo narodne pripadnosti ter, zlasti Rjepnin, s smrtjo. Predvsem pa je vsem skupna značilnost negacija obstoječe stvarnosti. Kajpak izpričuje ta negacija svoj razvojni proces, ki po vsem videzu poteka v treh stopnjah, kakor imamo v okviru obeh del »Selitev« in »Londona« — pravzaprav opravka s tremi knjigami, kajti prva knjiga »Selitev« (izšla je že leta 1929, druga pa šele leta 1962) je s slogovnega vidika povsem samosvoje delo. Že v njem se Vuku Isakoviču resničnost dozdeva neznosna in simbol pravega življenja vidi v izselitvi v Rusijo. Pavletu se še bolj poudarjeno zdi svet »nor«, zdrsnil je iz tečajev človekove volje, življenje ureja nekakšen »lasuljar velikan, ki vse češe« in obenem laže. Na koncu se znajde v donkihotski perspektivi oziroma tragi-komični različici propada.

Tudi knjaz Rjepnin se v Londonu upira zgodovinskim nujnostim v svojem specifičnem položaju emigranta: »Vzrok njegovega ogorčenja je bil občutek, da je usoda igra in da ga hočejo... spreminjati v nekoga drugega, v človeka, kakršen ni bil in tudi ni želel, da bi bil...« Obenem skuša dokazati (podoben poskus pri drugi osebi opravlja tudi Pavle v »Selitvah«), da tudi zgodovina spočenja iz zgodovinskih ljudi neresnične junake, po Rjepninovem mnenju je med njimi Napolenon. Temu pritisku, ki ima neredko emigrantsko politično težo, ta emigrant ni »kos« — v vztrajanju pri statusu svobodnega človeka, statusu, ki zaobsega tudi pravico do

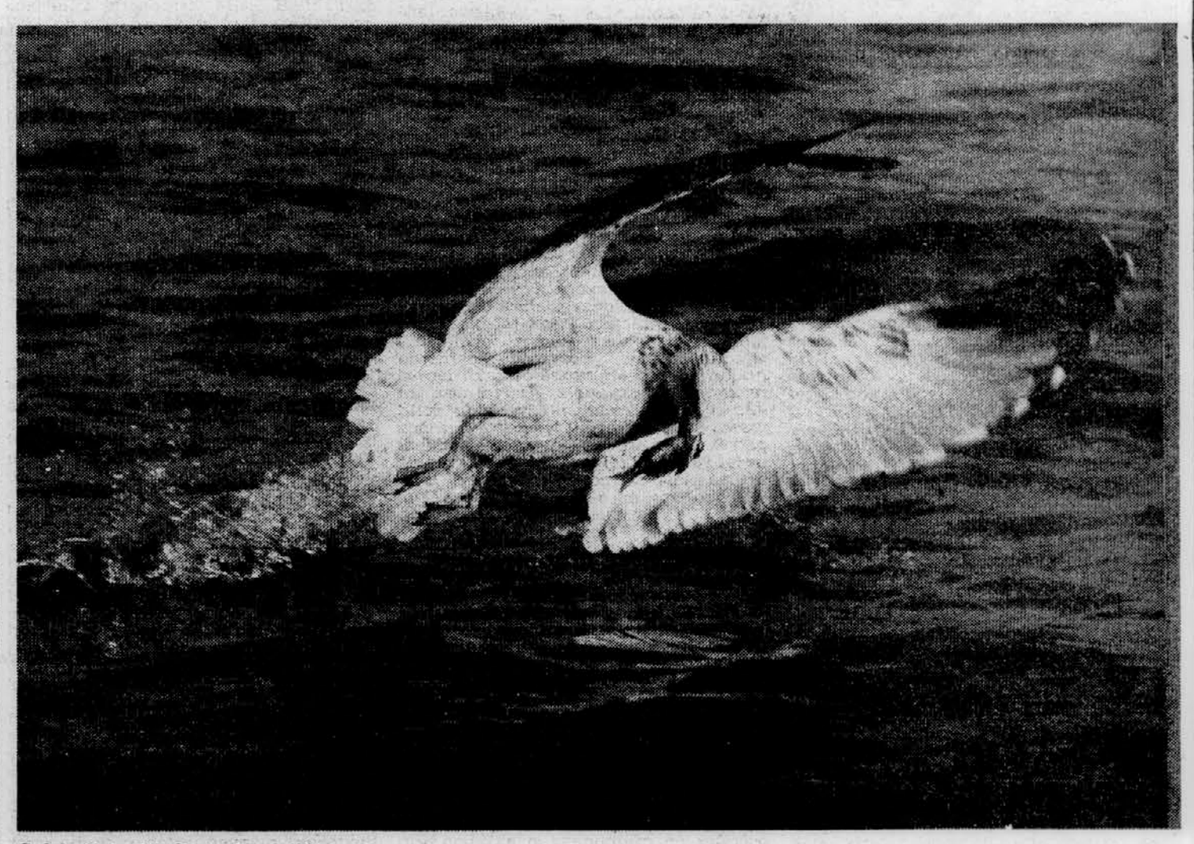

Galeb (foto Vladimir Bernetič)

tega, da je čedalje več njegovih simpatij na strani porevolucijskega ljudstva v Rusiji. Vendar ni obsojen na izolacijo samo zavoljo tovrstne okoliščine; v samoto in naposled k odpovedi od življenja ga domnevno pripeljeta tudi njegova sebičnost in samoljubje, dozdevno manj njegova starost in revščina, ki je prizadela njegov aristokratski ponos. Jetnik takega značaja radikalno zavrača vse, ki mu hočejo »pomagati« in škoditi, ostajajoč seveda sam s svojim osebnim in socialnim narcisizmom.

Nedvomno so te in še kakšne značajske črte pri osrednjih likih jasno zarisane. Že zato so lahko za marsikoga impresivni, moderni in aktualni pa so tudi po svojem nemiru, kakor (če spet govorimo o treh knjigah) pričujoči teksti širše pritegnejo zaradi narodnostne in družbeno-politične problematike srbskega življenja. Kot njegov prozni refleks in književna imaginacija so lahko bile dogodek z velikim odmevom. Vsekakor pa je njihova posebna literarna teža, kot je videti neizenačena. Ob tem je treba opozoriti na razliko med prvo in drugo knjigo »Selitev« ter »Londonom« (izšel je leta 1971): vtem ko se v prvi knjigi »Selitev« stiska in muka človekove usode izražata v posebni jezikovni polnosti, pri čemer je tako rekoč v vsakem stavku čutiti napetost med psihičnim in vnanjim svetom, pa je nadaljevanje predvsem fabuliranje, bolj ali manj prazni tek jezika, ki redkeje zajema polno podobo oziroma artistične pripomočke in miselne povezave.

To velja v določeni meri tudi za »London«, v katerem je sicer opaziti nekaj sledov modernizacije prozne pisave. Vendar Crnjanski ob tem ni nadaljeval sloga iz prve knjige »Selitev« in je tako, kar zadeva preostale »Selitve« in »London«, ostal svojevrsten »patriarhalni« pisec v dvojnem pomenu: v obeh besedilih gre zlasti za govor o moških likih, hkrati pa za način pisanja, ki razločno izpričuje vsemoč in vsevednost pisca — čarovnika, katerega pripovedno rokohitrstvo naj bi prevzemalo bralčevo vero v kvazirealnost. Od tega piedestala se avtor ni uspel distancirati, četudi je v tem spet govorimo o treh knjigah) pričujoči teksti širše pritegnejo zaradi narodnostne in družbeno-politične problematike srbskega življenja. Kot njegov prozni refleks in književna imaginacija so lahko bile dogodek z velikim odmevom. Vsekakor pa je njihova posebna literarna teža, kot je videti neizenačena. Ob tem je treba opozoriti na razliko med prvo in drugo knjigo »Selitev« ter »Londonom« (izšel je leta 1971): vtem ko se v prvi knjigi »Selitev« stiska in muka človekove usode izražata v posebni jezikovni polnosti, pri čemer je tako rekoč v vsakem stavku čutiti napetost med psihičnim in vnanjim svetom, pa je nadaljevanje predvsem fabuliranje, bolj ali manj prazni tek jezika, ki redkeje zajema polno podobo oziroma artistične pripomočke in miselne povezave.

To velja v določeni meri tudi za »London«, v katerem je sicer opaziti nekaj sledov modernizacije prozne pisave. Vendar Crnjanski ob tem ni nadaljeval sloga iz prve knjige »Selitev« in je tako, kar zadeva preostale »Selitve« in »London«, ostal svojevrsten »patriarhalni« pisec v dvojnem pomenu: v obeh besedilih gre zlasti za govor o moških likih, hkrati pa za način pisanja, ki razločno izpričuje vsemoč in vsevednost pisca — čarovnika, katerega pripovedno rokohitrstvo naj bi prevzemalo bralčevo vero v kvazirealnost. Od tega piedestala se avtor ni uspel distancirati, četudi je v tem spet moč najti poskus tako v drugi knjigi »Selitev« kot v »Londonu«: obakrat je videti, da hoče avtor biti čim bolj verodostojen, saj »Selitve« piše na podlagi »zgodovinskih« podatkov in »zapuščine« znanih ljudi, v »Romanu o Londonu« pa se nekajkrat skuša distancirati od tradicionalnega avtorstva in nemara celo ironizirati roman kot tak. Videti pa je tudi, da ta nastava ni povzročila globlje zareze v tradicionalno transkripcijo siževa.

Prevodi, ki so pred nami, so potemtakem z izjemo prve knjige »Selitev« manj vznemirljivi, kot so obljubljala pričakovanja. Kljub temu so ostali v zavesti kot nenavadno dejanje v srbski prozi: pri bralcih so s posebno »mikavno« nostalgijo obudili neko nacionalno bolečino ali celo mit, pri čemer se je nacionalnost rešila iz individualnega propada, situacije, v kateri je posameznik v svoji odtujenosti od zgodovinskega toka tragično izgubil svojo identiteto. V njegovi veliki stiski in bolečini je svet laž in neskončna jetnišnica. Ta nazor pri avtorju pa ni nekaj naključnega; deloma izvira že iz njegovih znamenitih zbirk (po prvi vsesvetovni vojni »Lirika Itake« in »Sumatre«, v katerih je na drugi ravni, seveda, izpovedal več sugestivnih doživetij, ki jih je nekaj zasledi v obeh romanih, med njimi spočetka omenjeno željo po neomejeni prostosti in premagovanju smrti; tako se glasijo verzi iz »Pozdrava«:

Ne priznajem da sam rodjen
i ne radjam, nisam ničiji,
ne čujem reči, ne vidim boje.
Van zakona sreće i bola,
kao jadro na vetru ja kličem
tebi Slobodo.

Kajpak gre tudi v teh verzih za zavračanje neke človeške resničnosti, kot — denimo — deloma pri »Selitvah«, toda to zavračanje je videti bolj razdiralno in obenem bolj poetično; za marsikoga, na primer, ni bolj sladke iluzije od misli, da se ni rodil.

Jože Horvat

Markosov intervju za „Epikero“

Partizanski poveljnik, potem „duševni bolnik“, danes upokojeni urar

Vznemirljivo dogajanje v Grčiji pred tridesetimi leti

Reporterka atenskega časopisa Epikera (Aktualnost) Ana Trantafilu Morati se je v Penzi (mestu onkraj Urala v Sovjetski zvezi) pogovarjala z Markosom Vafiadisom, znanim »poveljnikom Markosom« iz obdobja državljanske vojne. Ta nepričakovani intervju, objavljen v dveh nadaljevanjih, je zbudil veliko zanimanje, saj so v njem orisane nekatere bodisi že pozabljene ali pa še popolnoma neznane stvari iz težavnega obdobja, ki je razmajalo vso Grčijo in katerega sledovi so v njenem političnem življenju opazni še danes. (Pogovor ponatiskujemo iz zagrebškega Vjesnika, zanj pa ga je priredil Tanjugov dopisnik v Atenah Davor Culić.)

Markos je odkrito spregovoril o svojih navzkrižjih z Zahariadisom, tedanjim generalnim sekretarjem KP Grčije, in o globokih vzrokih, ki so pripeljali do tega — ostro je kritiziral celotno tedanjo taktiko komunistične partije Grčije, ki je bila po njegovem mnenju, kot so pokazali tudi sami dogodki, zgrešena. Napakam bi se bilo mogoče izogniti, sodi Markos, in potem bi bila usoda celotnega gibanja, verjetno pa tudi države, docela drugačna. Markos Vafiadis je krivdo za vse to pripisal Zahariadisu, o katerem je med drugim dejal, da je bil »nepošten človek«.

Napake in navzkrižja

Intervju ponazarjajo fotografije o bojih narodnoosvobodilne vojske — ELLAS — proti Nemcem, slike o spopadih med britanskimi enotami in ELLAS januarja 1944 v Atenah, ko je sam Churchill poskušal razčistiti položaj v Grčiji, in fotografija Markosa in generalnega sekretarja KP Grčije Zahariadisa pred njunim ostrim sporom, po katerem so Markosa najprej vrgli iz partije, pozneje pa ga tudi zaprli na Gramosu itd.

Atenski listi so iz Markosovega intervjuja pobrali kot najzanimivejšo in v nekem smislu najbolj senzacionalno izjavo o Stalinovem nasvetu vodstvu KP Grčije, naj sodeluje na volitvah 31. marca 1946. Ta nasvet je Zahariadis zamolčal, tako da so se dogodki drugače usmerili. Markos je izrazil tudi željo, da bi se po skoraj tridesetih letih vrnil v Grčijo ter ponovno videl deželo, ki jo je imel tako rad in ki jo je pred toliko leti zapustil. Po njegovem mnenju sta za sedanje stanje na levici krivi obe komunistični partiji Grčije, ki ju loči globok prepad, in v zvezi s tem je ponudil svoje posredovanje.

Markos govori tudi o drugih napakah in navzkrižjih ter o napačni taktiki grške komunistične partije v času, ko je velik del prebivalstva podpiral levico, tako da bi lahko na volitvah dobila precej poslancev; ti bi lahko bili dobra obramba, parlamentarni ščit proti nasilju kvazi državnih organizacij ter proti obračunom desnice in na koncu tudi same hunte.

Sklep komisije za begunce

Vse te podatke objavljajo časniki tako, da v bralcih obudijo spomine na čase velikih dogajanj v Grčiji, o katerih ne ena ne druga stran ne govori dosti, vsaka iz svojega razloga. Intervju v časopisu Epikeri je predvsem izpoved človeka, ki je imel pomembno vlogo v usodnih dneh svoje države in ki očitno še ni povedal vsega, kar ve. Kljub temu pa se je zdaj, po tridesetih letih, zgodilo prvič, da je »planinski premier« pretrgal molk in spregovoril o teh rečeh. Markos je pozval komisijo, ki rešuje prošnje političnih beguncev za vrnitev, naj mu dovoli priti v Grčijo, vendar mu niso ugodili. Kljub temu ni izgubil upanja. Kakor sam pravi, si želi samo, da bi videl ljudi, mesto, deželo, v kateri se je vse tako zelo spremenilo. Markos ne verjame, da bi njegova vrnitev lahko izzvala odpore, negodovanja in polemike.

V Grčijo se je doslej z dovoljenjem komisije vrnilo nekaj tisoč od 60 in več tisoč političnih beguncev, kolikor jih danes verjetno živi v tujini. Komisija zastopa načelo, naj bi v pretresu prošenj šli od primera do primera, in tudi vlada je zavrnila zahtevo opozicije, naj bi vprašanje vrnitve vseh beguncev uredili z zakonom. Komisija ima diskrecijsko pravico odločati, ali bo komu dala vizum ali ne, in to na podlagi političnih, družbenih, gospodarskih in drugih meril. Vlada premiera Karamanlisa — Markos Vafiadis vidi v njem ministrskega predsednika, ki v sedanjih razmerah ustreza Grčiji — očitno sodi, da so glede vračanja političnih emigrantov že veliko storili in da gredo po poti »pozabljanja in odpuščanja«. Po drugi strani pa je tudi sama vlada izpostavljena močnemu pritisku skrajne desnice, ki jo kritizira zaradi njene popustljivosti. Zato so napovedali in tudi sprejeli politiko postopnosti, saj se rane niti po tridesetih letih še niso zacelile.

Pogovor v Penzi

Novinarka Epikere je našla Markosa v zauralskem mestu Penzi, kjer živi okoli 30.000 prebivalcev. »Planinski premier«, kakor so ga imenovali med vojno, živi v tem mestu kot upokojeni urar. Dvakrat so ga vrgli iz vodstva grške partije, enkrat so ga ponovno sprejeli v partijo, po dvajsetem kongresu KP Sovjetske Zveze leta 1956 in nekaj kasneje pa so ga zaradi navzkrižij ponovno vrgli iz nje — v sami Sovjetski zvezi. Markos živi s svojimi spomini in z željo, da bi se vrnil. Na eni od fotografij je stari partizanski poveljnik, ki je, kakor trdi, ostal docela zvest svojim načelom, videti zelo dobro ohranjen. Ena od fotografij ga prikazuje tudi s sedemnajst ali osemnajstletnem sinom, ki ima rahlo poševne oči in debelušna lica.

»Noben tujec,« poudarja Ana Trantafilu Morati, ki je dobila Markosov intervju, »ne sme v Sovjetski zvezi potovati brez dovoljenja v notranjost. Več let sem živela v Sovjetski zvezi in vem, da je uspeh že to, če dobim dovoljenje za obisk samega mesta, pa četudi se ne bi sestala s človekom, ki ga želim videti. Niso mi dovolili potovati z letalom, ker je letališče blizu Urala in je zaprto za tujce. To se pravi, da sem se tja odpeljala z vlakom...«

O Markosu Vafiadisu pripoveduje časopis v njegovi kratki biografiji naslednje:

Markos, tobačni delavec iz Male Azije, med vojno voditelj partizanov, je postal poveljnik desete divizije ELLAS — narodnoosvobodilne vojske — pozneje pa skupine divizij v Makedoniji. Med spopadi januarja 1944 (med britanskimi enotami in pripadniki ELLAS v Atenah) je bil v Solunu, kjer se mu je posrečilo mesto rešiti pred boji, kakršni so divjali v Atenah.

Ko se je začela državljanska vojna, je dobil ukaz, naj se odpravi v hribe, in tedaj je postal »prvi premier vlade v planinah«. Za ene je bil strah, za druge upanje. Ko so partizani začeli izgubljati, so začeli iskati krivce. Takrat je plačal tudi Markos Vafiadis. Prišel je v navzkrižje z neizprosnim voditeljem komunistične partije Nikosom Zahariadisom, ki ga je vrgel iz partije in ga poslal kot duševnega bolnika v Sovjetsko zvezo. Kasneje, leta 1956, so ga v Sovjetski zvezi rehabilitirali, vendar so spet nastala huda trenja med njim in KP Grčije in Markos Vafiadis je prišel v nemilost in so ga izolirali tam, kjer je še danes...«

Kako in s kom se je novinarka dogovorila za pogovor z Markosom, ne omenjata ne ona sama ne časopis Epikera, v katerem je intervju izšel. Očitno pa je, da z intervjujem ne bi bilo nič, če bi temu nasprotovale oblasti. (Novinarka že v uvodu poudarja, da si je morala zagotoviti dovoljenje za potovanje v notranjost ZSSR.) Prav tako je jasno, da bi bilo Markosa, človeka, ki je ostal, kakor kaže, dosleden in zvest sam sebi in svojim načelom, težko prisiliti, naj govori, če tega ne bi sam hotel, zlasti pa ne za grški časopis in o stvareh, ki so tako ali drugače trdno povezane z državljansko vojno v Grčiji in z njeno vlogo.

Markos je v ZSSR dvakrat doživel rehabilitacijo in dvakrat so ga ponovno sprejeli v partijo. Bil je celo član politbiroja, a potem so ga spet odstavili in zdaj ima verjetno položaj »bivšega« voditelja, človeka, za katerega se ravno ne tepejo, vendar čutijo, da je dobro imeti njegovo podporo.

Skrito »sporočilo«

Toda tisti, ki poznajo Markosa, in tudi nekateri drugi krogi v grškem glavnem mestu postavljajo vprašanje: kako to, da je partizanski komandant po tridesetih letih molka pripravljen spregovoriti, in to v obliki tako senzacionalnega intervjuja, v katerem zatrjuje, da je Stalin baje svetoval vodstvu grške komunistične partije, naj sodeluje na volitvah marca 1946, kar z drugimi besedami pomeni, da ni forsiral oboroženega boja, in kako da zdaj ocenjuje Karamanlisa kot človeka, ki ustreza današnji Grčiji? Pa še: kako da govori tako odkrito in s prstom kaže na napake? Morda je bil to del razloga za njegovo novo rehabilitacijo: naj javnost sama spregovori, da Markos ni bil odgovoren za vse, kar se je zgodilo; bil je komandant, pozneje tudi vplivna osebnost v partiji, vendar je poslušal samo tisto, kar je govoril generalni sekretar partije Zahariadis! Nekateri vidijo v tem tudi izrazito željo, da bi si Markos s takim »razodetjem« utrl pot za vrnitev v Grčijo. Nadalje je slišati mnenja, da ima intervju »globlji« pomen — da gre v nekem smislu celo za rehabilitacijo samega Stalina! Seveda bi si ga lahko razlagali tudi drugače: direktive za državljansko vojno niso prihajale iz ZSSR, vse to je skuhal sam Zahariadis, ki je pred grškim partijskim vodstvom »skrival« Stalinovo stališče in sporočila.

Danes ni več ne Zahariadisa ne Stalina. Še zmeraj pa živi Markos, ki sodi, kakor se bo izkazalo kasneje, da je treba stališče ZSSR, tako do Cipra kot do nekaterih drugih stvari, gledati iz... distance, zgodovinsko. Šele potem se pokažejo pravi razlogi in pobude. Morda je to tudi sporočilo intervjuja s komandantom Markosom, ki prihaja iz daljnega Zauralja, in je torej treba tudi na preteklost gledati iz distance.

Edini krivec?

Zanimivo pa je, da Markos — čeprav govori o obdobju pred državljansko vojno in po njej — nikjer ne omenja konference na Jalti, s katero so povezani sklepi o interesnih sferah po vojni, ko bi mu moralo biti to vendar znano. Grčija je bila prepuščena Zahodu oziroma Veliki Britaniji, ki je tudi vojaško intervenirala, da bi spodnesla ELLAS že decembra 1944. Potemtakem Stalinovo sporočilo vodstvu KP Grčije, naj komunisti sodelujejo na volitvah, ne bi bilo nelogično. Ena stvar so parlamentarne volitve, ki vsekakor sodijo v fair play, nekaj popolnoma drugega pa je državljanska vojna. Stalinov nasvet, ki ni bil sprejet in pri katerem on sam ni vztrajal, da ga morajo sprejeti, se je nanašal, kot pravi Markos, ravno na volitve, Zahariadis pa je bil glavni krivec, da ga niso poslušali. Zastavlja se vprašanje, ki pa ostaja brez odgovora: zakaj je Zahariadis »prikril« Stalinov predlog in zakaj se je prekmalu spustil v oborožen spopad, v katerem pa se (po Markosu) kasneje ni posebno angažiral in je, kakor se zdi, vse tako delal, da bi prišlo do poraza?

Markos Vafiadis torej pušča prostor za razmišljanje, ostaja pa trdno na stališču, da je bila neudeležba na volitvah resna napaka. Napaka pa je bila tudi to, da niso izkoristili vseh miroljubnih sredstev in počakali, da bi šele potem prijeli za puške, če res ne bi bilo nobene druge možnosti. Bile so tudi druge pomanjkljivosti, zlasti po državljanski vojni, ko bi se levica, kot sodi Markos, lahko bolje organizirala in dobro pripravljena pričakala hude preizkušnje, ki so se zanjo in za vso Grčijo začele ponovno zlasti s prihodom vojaške hunte.

Zapravljena priložnost

Prvo vprašanje, ki ga je novinarka zastavila Markosu, je zadevalo njegovo osebnost, načela, za katera se je bojeval... Markos se je globoko zamislil, potem pa filozofsko odgovoril:

— Kadar gre za partijska vprašanja, za partijske zadeve, gre hkrati za zavest, večkrat pa tudi za poštenost. Takrat se ne moreš umakniti, temveč se moraš odločiti, da ne boš šel v kompromis s svojimi načeli. Takšne so moje poti tudi danes.

Ko takrat ne bi ostal dosleden samemu sebi, ko bi privolil v tisto, kar so od njega zahtevali, ga seveda ne bi odžagali. Ne bi prišlo do preganjanja, pravi Markos, in tudi ne do kasnejše osamitve.

Če hočemo osvetliti Markosovo pot, se moramo vrniti daleč nazaj, k prvim nesoglasjem med njim in vodstvom partije v letu 1947. Šlo je za napake, ki so jih po njegovem mnenju zagrešili že med drugo svetovno vojno, ko je ELLAS sprejela sporazume v Libanonu, Caserti in Varkizi. Vsi ti sporazumi so že takrat, ko sta bila ELLAS in EAM — narodnoosvobodilno gibanje — še najmočnejša, zakrivili, da je njuna moč začela pešati, okupatorske sile pa so se bolj in bolj krepile.

— Po teh napakah so prišle na vrsto še hujše, se spominja Markos. Tako je na primer vodstvo partije podcenjevalo možnosti, ki so obstajale za rešitev notranjih grških problemov. Podcenjevalo je možnosti, da postane naše gibanje v zakonitih okoliščinah močna levica.

Skratka, niti po Varkizi, ko so ELLAS s sporazumom (13. januarja 1945) razorožili, še niso izčrpali vseh možnosti, da bi se izognili oboroženemu spopadu.

Britanske čete so se takrat že okrepile v Atenah in v vsej Atiki — po bojih, ki so trajali dober mesec dni. Utrdila se je oblast, ki je pod namestništvom nadškofa Damaskinosa, bivšega rokoborskega prvaka (ki je fasciniral Churchilla) in odločnega nasprotnika levice, ustrezala Britancem. Takrat so se začele, kot pravi Markos, aretacije, vrstili so se uboji na ulici, deportacije pripadnikov ELLAS. Toda še zmeraj ni bilo nujno odgovarjati na oborožene provokacije in na reagiranje Angležev.

O hitri oboroženi akciji sodi Markos, da jo je zakrivila »napačna ocena okoliščin« in da so mislili, da druge poti, druge rešitve sploh ni več, temveč da se je treba zateči k sili. Bivši partizanski poveljnik sodi in je prepričan, da je bilo to stališče napačno.

»Mar nisi mogel vsiliti svojega mnenja?« je vprašala novinarka.

— Ne, takrat sem bil navaden član centralnega komiteja... Bil sem eden od mnogih, nisem imel nikakršne pomembnejše vloge.

»Kdaj pa se je tvoj položaj v partiji okrepil?«

Taktika reakcije

— To se je zgodilo med samim oboroženim spopadom, zlasti še takrat, ko sem postal eden od tistih članov CK, ki so dajali direktive. Vendar moram reči, da so direktive relativna stvar, ker pri nas niso obstajale okoliščine, v katerih bi lahko pretresali probleme brez strasti in hladnokrvno. Problemov, s katerimi se je takrat ukvarjala partija, ni bilo mogoče objektivno obravnavati, to je bila nekakšna diktatura.

Markos Vafiadis sodi, da je najbližje resnici, če zatrdi, da je državljansko vojno, ki je trajala v letih 1946—49, organizirala reakcija. Najprej reakcionarne sile v državi, potem pa Britanci in sodelavci okupatorja, ki so takoj po Varkizi prevzeli oblast; to se pravi takoj po tistem, ko je ELLAS — narodnoosvobodilna vojska — izročila orožje. Gibanje levice je bilo močno in drugače ga niso mogli zlomiti.

»Misliš, da je bila Stalinova vloga čista?« je vprašala novinarka.

Na to vprašanje je Markos odgovoril pritrdilno in dejal, da je partija takrat, ko so razpravljali o volitvah 1946 (ali naj bi sodelovali ali ne), poslala v ZSSR Dimitriosa Parcelidisa, sekretarja EAM in danes funkcionarja KP Grčije. Ena partijska delegacija na čelu s Parcelidisom je torej odpotovala v ZSSR, drugo pa so poslali... z Londona! Stalin je v nasprotju z Zahariadisom sodil naj ne bi stali ob strani. Tako je, kot pravi Markos, tudi svetoval grški delegaciji. Ta nasvet je Parcelidis sporočil generalnemu sekretarju KP Grčije Zahariadisu, ko se je vrnil v domovino, in potem sta ga kratko in malo prikrila. Ker Parcelidis v javnosti o Stalinovem priporočilu sploh ni spregovoril, so menili, da Moskva odobrava Zahariadisovo stališče, naj se volitev ne bi udeležili.

Razprtije

Tudi na plenumu partije niso niti omenili teh pogovorov v Moskvi. Markos, baje pa tudi drugi člani vodstva, so pravo resnico zvedeli baje šele celi dve leti kasneje, ko je vse skupaj šlo že rakovo pot in ko so se na Gramosu, kjer je ELLAS doživela odločilni udarec, razvnele razprtije v zvezi z usmeritvijo gibanja in s stvarmi, ki se očitno niso dale več popraviti. Takrat je več članov vodstva javno poudarilo, da se ne strinjajo z Zahariadisom, in šele tedaj so zvedeli za Stalinovo stališče...

»Zakaj je Zahariadis to storil?«

— Vsekakor zato, ker se ni želel udeležiti volitev, je odgovoril Markos.

Ob tej priložnosti je Markos izrazil prepričanje, da bi KP oziroma ljudska fronta na volitvah lahko dobili 110 do 120 poslancev. To še ne bi zadoščalo, da bi prevzeli oblast in ustanovili vlado, vsekakor pa bi pomenilo močno opozicijo v parlamentu. Povrh bi po Varkizi ustvarili drugačno ozračje in omogočili konfrontacijo z legalnimi sredstvi. V takratnih razmerah bi — proti nasilnim dejanjem reakcije, zapiranju, deportacijam in mučenju — tak parlamentarni način samoobrambe veliko pomenil. Levica, ki je bila premagana v državljanski vojni, pa je bila razbita, nezavarovana, prepuščena usodi na milost in nemilost.

Na vprašanje, ali je kljub vsemu obstajala možnost, da bi se izognili državljanski vojni, je Markos odgovoril:

— Da, obstajal je način, da bi se izognili oboroženemu spopadu, in ni izključeno, da nam to ne bi uspelo in bi se res izognili konfrontaciji. Takrat so bile razmere drugačne. Kajti ko smo začeli oborožen boj, delavski razred, ljudstvo in sploh somišljeniki ljudske fronte, delavci mest in vasi niso verjeli v uspeh oboroženega boja.

Nadaljevanje in konec v naslednji številki

Portret tedna

Takeo Fukuda

Dolgotrajni, skrbno pripravljeni, včasih odkriti, drugič spet prikriti politični manevri v širšem vodstvu in med frakcijami vladajoče japonske liberalno-demokratske stranke so 71-letnega tradicionalističnino in konservativno mislečega politika Takea Fukudo končno privedli do tistega, do česar se je že nekaj let zaman poskušal dokopati. 23. decembra so poslanci liberalno-demokratske stranke (LDP) izvolili Takea Fukudo za predsednika že več kot dve desetletji najmočnejše japonske stranke, kar je pomenilo, da bo naslednji dan v parlamentu izvoljen za naslednika le malo mlajšega Takea Mikija, ki se je kljub — za evropsko pojmovanje — pretirano samokritičnim izjavam častno umaknil z japonskega političnega vrha. Takeo Fukuda je 24. decembra postal novi premier tretje svetovne gospodarske velesile in s tem je uresničil dobršen del visoko letečih političnih ambicij, ki jih je bilo jasno zaznati skozi njegove protislovne izjave, morda presenetljive, če jih merimo s kopičenjem logičnih sklepov, in precej manj presenetljive, če pri tem upoštevamo večkrat vijugasto taktiko, ki spremlja premike v vrhovih liberalno-demokratske stranke.

Suhljati, skorajda koščeni, vendar po vsem sodeč na moč trdoživi Takeo Fukuda je namreč pred dobrimi štirimi leti, ko se je prvič potegoval za položaj strankinega predsednika in s tem tudi premiera, nekam zaletavo napihnjeno izjavil: »Med vsemi, ki se potegujemo za položaj predsednika stranke, sem nedvomno najbolj sposoben...« Kot da bi takrat povedal preveč, je Fukuda že kaki dve leti pozneje, po prvem porazu v tekmi za predsedniški položaj in pred drugo tekmo, veliko bolj previdno dejal: »Pravzaprav mi niti ni do tega, da bi postal predsednik vlade.« Nato pa je s prebrisanim nasmeškom v očeh, ki se mu zaradi povešenih, vrečkastih vek kot dve iskreči se reži ostro zarišeta pod srednje visokim čelom in kar košatimi obrvmi, že malo manj previdno dodal: »Sploh se mi ne mudi, če pa se mi bo priložnost ponudila, je seveda ne bom zavrgel.«

Fukuda je veteran konservativne liberalno-demokratske stranke in voditelj bržčas najbolj konservativne, v sedanjem razmerju moči pa tudi najmočnejše frakcije v stranki. Rodil se je 1905. leta v prefekturi Guma na največjem otoku Honšu v premožni veleposestniški družini. Mladega Fukuda so starši po osnovni šoli poslali na najbolj znano srednjo šolo Takasaki v rojstni prefekturi, kjer se je izkazal za najboljšega učenca v zgodovini te šole, kakor je zapisano v šolski kroniki. Izbornega dijaka so nato poslali v elitne šole v Tokiu, ki so vedičel rezervirane za mlade ljudi, katerim je namenjena blesteča kariera v državnih službah.

Fukuda je pridno stopal po tej poti, 1929. leta je z najvišjo oceno diplomiral na pravu, prav tako z najvišjo oceno opravil izpit za sprejem v državno uradniško službo in še isto leto stopil na prvo stopnico kariere v finančnem ministrstvu. Že pred drugo svetovno vojno se je na uradniški hierarhični lestvici visoko povzpel, med vojno pa so ga poslali na Kitajsko, kjer je bil kot strokovnjak za gospodarska in finančna vprašanja svetovalec pokrajinskemu veljaku, kolaboracionistu z japonskimi okupatorji Vang Činveju.

Po končani vojni se je spet vrnil v finančno ministrstvo, vendar pa je čez dve leti Fukudovo napredovanje za kratek čas ustavila tako imenovana afera Šova Denko. Finančno ministrstvo je namreč družbi s tem imenom v nasprotju z zakonskimi predpisi namenilo denarno podporo in pri tej podpori je imel svoje prste vmes tudi Fukuda, ki so ga ravno takrat nameravali povzdigniti v namestnika finančnega ministra. Nedvomno izredno sposobni tehnokrat se je zaradi temnega madeža umaknil iz službe v tem ministrstvu, leta 1952 pa se je prvič in dokončno pojavil na političnem prizorišču, ko so ga kot liberalno demokratskega kandidata izvolili v spodnji dom parlamenta. Fukudovi življenjepisci omenjajo, da se ima za takratno izvolitev zahvaliti tudi svojemu prvemu pokrovitelju Nabosuke Kišiju, ki ga je tokijsko vojno sodišče takoj po vojni obsodilo kot vojnega zločinca, kljub temu pa je leta 1957 postal premier.

V tem, recimo vmesnem obdobju, se je Fukuda prvič preizkusil tudi na ministrskem položaju, ko je v Kišijevi vladi prevzel položaj ministra za kmetijstvo in gozdarstvo, vendar le za kratek čas. Leta 1959 je Fukuda začel utrjevati svoj položaj v vrhu liberalno-demokratske stranke, ko so ga izvolili za generalnega sekretarja, kar je dokaj dobra izhodišča pozicija za politika srednjih let, nikakor pa ne za tako prekaljenega politika kot je Masajoši Ohira, kateremu je Fukuda sedaj »zaupal« ta položaj (naj omenimo, da je bil Ohira najnevarnejši tekmec Fukudu za premierski položaj, v prejšnjih letih pa je po splošnih ocenah zelo dobro vodil zunanje ministrstvo in finančno ministrstvo).

V začetku šestdesetih let se je Fukuda že začel približevati Eisaku Satu, politiku, ki je bil v povojnem obdobju najdlje na čelu vlade (1964 do 72). To zbliževanje je Fukudu poleg sorodnih političnih pogledov narekoval tudi čisti račun Sato je bil takrat voditelj najmočnejše frakcije liberalno-demokratske stranke, Fukuda pa je prevzemal vodstvo druge najmočnejše frakcije. Iz tega bi logično sledilo, da se bo Fukuda po Satovem odhodu prvi potegoval za vodilni položaj v stranki, ki po japonskih političnih pravilih tisti stranki, ki na parlamentarnih volitvah dobi večino poslanskih mest, daje tudi pravico, da iz svojih vrst izvoli predsednika vlade.

Takoj se bo pokazalo, da se je Fukuda takrat prvič uštel, še prej pa omenimo podatek, da je leta 1965 postal finančni minister v Satovi vladi, v zadnjih dveh letih Satove vladavine pa je prevzel zunanje ministrstvo (1970—72), ko je vodil kočljiva diplomatska in gospodarska pogajanja z Washingtonom, ki je javno izrazil svoje nezadovoljstvo zaradi japonske gospodarske poplave na ameriškem trgu. Fukuda, ki je bil že prej tesno povezan s taiwanskimi političnimi in gospodarskimi krogi, je leta 1971 v OZN tudi branil taiwanska stališča pred pekinškimi in drugimi zahtevami po izključitvi Čangkajškovega režima iz svetovne organizacije, česar v Pekingu nikakor niso pozabili in oprostili.

Po Satovem odhodu leta 1972 se je Fukuda prvič potegoval za vodstvo v stranki in prvič pogorel. Drugič je poskušal po odstopu premiera Tanaka, katerega je k odstopu prisilila vihrava finančna politika in afera Lockheed (osumili so ga prejemanja podkupnin). Tudi drugič je Fukuda doživel poraz, zakaj v trdem boju med dvema močnima možema LDP (Fukudo in Ohiro) je zmagal tretji, po politični veljavi v stranki dosti šibkejši Takeo Miki. »Kompromisnega« premiera Mikija, ki se ga je kasneje zaradi razčiščevanja afere Lockheed oprijel vzdevek »čisti in nepodkupljivi«, so izvolili zategadelj, ker je liberalno-demokratski stranki grozil razcep, kajti Ohira in Fukuda se nikakor nista mogla sporazumeti o prvaštvu. Po vrsti izjaloviienih manevrov proti Mikiju je Fukuda v začetku novembra naposled odstopil s položaja podpredsednika vlade, nato pa se je že čez poldrugi mesec skozi zadnja vrata vrnil in kot vodja najmočnejše frakcije v stranki dosegel, da so ga izvolili za predsednika LDP, dan kasneje pa tudi za predsednika vlade, v katero je namesto »svèže krvi« pritegnil prekaljene veterane, in napovedal, da bo vodil politiko trdega konservativca, za kakršnega ga označujejo v Tokiu.

Avgust Pudgar

Španija med referendumom in volitvami

Barve politične mavrice

Čeprav je danes v Španiji več kakor 200 političnih skupin, pa se tako v vladnem taboru kot v opoziciji vedno bolj izrazito kažejo najmočnejše struje

Španska politična panorama je še vedno pravi koktajl, ki ni nič manj mešan kot spomladi, ko so stranke v bolj strpnem ozračju po Francovi smrti začele »poganjati«. V Madridu zagotavljajo, da je organiziranih političnih skupin danes v Španiji več kakor 200, če upoštevamo tudi katalonske, baskovske, galicijske in druge regionalne stranke. Nekatere od teh skupin »bi lahko šle v en taksi«, kot pravijo zlobni jeziki v Madridu; res pa je tudi, da se zdaj že bolj jasno vidijo »v bistvu predvsem tri sile — desnica, levica in center, tako kot povsod po svetu«, kot mi je zatrdil Don Antonio Garrigues, do nedavnega pravosodni minister; Garrigues, odvetnik, tako kot mnogi španski politiki, se je iz ministrskega kabineta preselil v svojo odvetniško pisarno z angleškimi nasianjači in bogato zbirko starih pištol.

Tega, da zdaj v Španiji »cvete sto cvetov«, si ni težko razložiti. Deloma je to posledica močno razvitega regionalizma, kar opozarja, da bo Madrid v prihodnje moral resno upoštevati težnje Baskov, Kataloncev in drugih po večji avtonomiji, če bo hotel ohraniti notranje ravnotežje v državi. Rezultati referenduma v deželi Baskov, ki je bila edina španska pokrajina, kjer se je večina volivcev glasovanja vzdržala, je znova jasno opozorila na to resnico, pred katero pa v prestolnici država, ki je štirideset let z dekreti in pendrekom vzdrževala strogi centralizem, še vedno zapirajo oči.

Politična raznobarvnost pa ne črpa moči le od tod; gotovo je tudi normalna psihološka reakcija na obdobje frankizma, ko je caudillo vodil državo skoraj izključno prek administrativnih transmisij in mu je bil »movimiento« bolj kot politična organizacija ena transmisija več. Pestrost politične panorame pa je tudi posledica tradicionalnega španskega personalizma v politiki. »Zavračam sicer trditve, da je to tipična latinska lastnost,« mi je dejal eden izmed sobesednikov v Madridu, »vendar je res, da drugje navadno stranke iščejo voditelje, medtem ko je pri nas precej voditeljev, ki iščejo stranke. In navsezadnje je danes v Španiji mogoče ustanoviti stranko, če imate dober ciklostil in telefonski imenik.«

Mogoče seveda do parlamentarnih volitev, kajti potem bo marsikaj bolj jasno. Nekatere stranke bodo ugasnile preprosto zato, ker ne bodo imele volivcev ali vsaj ne bodo imele dovolj, kajti gotovo je, da bo volilni zakon predvidel določen minimalni odstotek glasov, ki ga bo stranka morala dobiti, če bo hotela dobiti mesto v poslanskem domu. Večinski sistem za volitve v senat pa tako že sam po sebi daje prednost močnim strankam, nasploh pa sili v sklepanje volilnih koalicij.

Zato ni čudno, da se zdaj pogovori v štabih strank v Madridu sučejo predvsem okrog volitev, ki naj bi bile spomladi; vlada se zavzema za to, da bi bile že marca. »Marsikaj seveda govori v prid temu,« mi je rekel eden od vplivnih ministrov v prvi kraljevi vladi, ki je danes ena od najvidnejših osebnosti v liberalni Ljudski stranki. »Vsako prehodno obdobje je čas nestabilnosti in čim krajše je, tem bolje; po drugi strani bo politična in ekonomska ‚erozija' manjša do marca kot do junija. Vendar se osebno vseeno zavzemam za to, da bi bile volitve junija. Kajti stranke v Španiji nimajo nobenih izkušenj pa tudi organizacije ne. Zlasti na deželi imajo še vedno velik vpliv lokalni veljaki, ki so ostali tam iz Francovih časov. Če bodo volitve že marca, utegnejo marsikje ljudje voliti tako, kot jim bodo namignili ti ljudje, ne pa po lastni presoji. Zato mislim, da bi volitve junija dale bolj jasno podobo političnega položaja kot marca.«

Toda na drugi strani je najbrž vsaj deloma res tudi to, da se vladi mudi ne samo iz že navedenih razlogov, ampak tudi zato, ker računa, da bi daljša kampanja koristila predvsem opoziciji, ki se ne more zanašati ne na administrativni in obstoječi politični aparat ne na radiotelevizo ter dobršen del sredstev obveščanja, ki so še vedno pod močnim vplivom če ne pod neposredno kontrolo vladnih krogov.

Politični spekter vladnega tabora, ki mu ne moremo reči drugače, čeprav naj bi bila vlada do volitev strogo formalno nevtralna, sega — z izjemo fašistične desnice, ki je v bistvu v svojevrstni opoziciji — od desnih konservativcev, ki jim dobro pristoji izraz »neofrankisti«, do centrističnih liberalov in krščanskih demokratov. Medtem ko se neofrankisti in skrajno desno krilo krščanske demokracije zbira okrog »sedmih kraljev« bivšega notranjega ministra Fraga Iribarneja in šestih nekdanjih ministrov, ki vodijo tako imenovano Ljudsko zvezo, so liberali in del krščanske demokracije nedavno ustanovili Ljudsko stranko, ki jo vodita José Maria de Areilza, do nedavnega zunanji minister, in Pio Cabanillas, ki je bil minister za informacije v zadnji vladi pod Francom. Oba veljata za nekdanja frankista, ki pa sta že, ko je bil Franco še na oblasti, prešla napol v opozicijo.

V Madridu menijo, da je vlada politično najbliže tej stranki in da se namerava opreti nanjo. Vendar pa mnogi menijo, da ne Areilza, ki je sicer zelo blizu kraljevemu očetu Don Juanu, ne Cabanillas najbrž ne bosta mogla dolgo igrati prve violine, češ »ta dva sta vendarle frankista«, kot mi je rekel eden izmed sobesednikov v Madridu. Bolj kot to se zdi, da hoče premier Suarez prodreti v vodstvo te stranke z dinamičnimi mlajšimi ljudmi iz svoje ekipe, ki bi mu zagotovili trdno politično bazo tudi za obdobje po volitvah, kajti nihče ne dvomi, da ima premier dolgoročnejše ambicije. Ne samo referendum, tudi način, kako so izpeljali »zadevo Carrillo«, kaže, da je vlada dovolj močna, da si je lahko dovolila »polovično legalizacijo« Santiaga Carrilla, kar pomeni, da očitno razmišlja tudi o možnosti legalizacije KP Španije, čeprav je seveda vprašanje, ali se bo to zgodilo že pred volitvami; vendar pa je tudi med tistimi ljudmi, ki niso niti malo naklonjeni komunistom, pogosto slišati mnenje, da bi bilo bolje, če bi bili komunisti v parlamentu kot zunaj njega, ne samo zato, ker bi bilo to demokratično, ampak tudi zato, ker mnogi mislijo, da bi se KP v ilegali bolj okrepila kot sicer.

Toda če drži, da se zdaj na vladni strani kažeta dve osnovni struji, iz katerih se bosta po vsej priliki izoblikovala dva močna volilna bloka, pa je na drugi strani treba v analizi političnega položaja v današnji Španiji vendarle vseskozi upoštevati, da je razporeditev političnih skupin še veliko manj trdna in bolj podvržena spremembam kot kaže nizanje etiket, ki se mu zaradi želje po vsaj malo bolj jasni in shematični podobi ni mogoče izogniti. Ta ugotovitev velja toliko bolj za vladni tabor, kjer so organizirane politične skupine začele nastajati praktično šele po Francovi smrti, medtem ko so v opoziciji že pod Francom delovale močne in dobro organizirane sindikalne in politične organizacije, kar velja še posebno za levico; opazovalci že dolgo ugotavljajo, da je komunistična partija najbolje organizirana in strukturirana stranka v Španiji, medtem ko je socialistična delavska stranka (PSOE), ki gradi na tradiciji klasičnega španskega socializma, v zadnjih letih pod vodstvom Felipeja Gonzalesa prav tako postavila precej močno in široko organizacijo, zlasti v nekaterih predelih Španije, na severu, na jugu in v zadnjem času tudi v Madridu. »Zdaj smo obdelali 35.000 članskih kartotek, računamo pa, da jih bomo imeli do marca 100.000, pri čemer pa sprejemamo v članstvo le tiste ljudi, ki ustrezajo strogim merilom, ki smo jih postavili,« mi je rekel mladi organizacijski sekretar PSOE Alfonso Guerra v svojem zelo moderno opremljenem uradu na sedežu PSOE, kjer še vse diši po novem.

V daljši tradiciji in boljši organizaciji imajo opozicijske stranke določeno prednost pred strankami iz nasprotnega tabora, ki so veliko bolj pozicijske ali elektoralne in imajo trenutno več voditeljev kot aktivistov. Položaj se zato tudi še vedno spreminja in eno od velikih vprašanj je, na primer, kakšno vlogo bo imela v španskem političnem življenju krščanska demokracija. O klasični krščansko-demokratski stranki, ki bi bila katoliška stranka, naslonjena na cerkev, danes ne moremo več govoriti, ker se odločilni osebnosti v cerkveni hierarhiji nočejo identificirati s političnimi organizacijami, na drugi strani pa je tako duhovniška kot verniška baza politično že zelo raznolika. Vendar pa mnogi menijo, da utegne postati krščanska demokracija, ki vendarle lahko računa tako na katoliško tradicijo kakor tudi na del duhovščine, ena od najmočnejših centrističnih struj, če se bo povezala; zdaj namreč sega od demokratične levice Ruiza Gimeneza in bolj konservativne skupine Gila Roblesa, ki sta v opoziciji, prek sredine, ki se zbira v Ljudski stranki, do skrajnega desnega krila, ki sodeluje s Frago. Vendar pa je že opaziti poskuse, da bi vse te skupine združili v nekakšno »federacijo«, ki bi utegnila imeti na volitvah pomembno vlogo.

Nasploh je zdaj čas sklepanja koalicij, ki pa so še vedno le na papirju. Značilno pri tem pa je, da na obeh »krilih« računajo na tiste skupine, ki trenutno še »plavajo« nekje na sredi, z eno nogo v opoziciji, z drugo na vladni strani. Ti liberali, krščanski demokrati, socialni demokrati in še nekateri drugi so sicer sami po sebi manj pomembni, kot politični prostor pa so zanimivi tako, na primer, za Ljudsko stranko kot za socialiste, kar jim zvišuje ceno. »Če bi danes napravili anketo,« pravi eden od voditeljev Ljudske stranke, »bi verjetno pokazala, da bi koalicija, ki bi segala od nas do socialistov, dobila kakih 35 odstotkov glasov. Gregorio Peces-Barba, ena od prvih osebnosti v madridski federaciji PSOE, pa mi je v pogovoru rekel, da »za nas ne bi bilo težko sprejeti koalicije z liberalci, krščanskimi demokrati in komunisti — težave so zaradi samih socialistov, ne zaradi drugih«.

Peces-Barba je s tem dregnil v bolečo točko opozicije. Tudi ta namreč ni imuna pred notranjimi trenji, posebno med raznimi družinami socialistov. Vzrokov za to pa ni iskati v programskih razlikah, ki niso nepremostljive, ampak bolj v osebnih neskladjih, v strahu Ljudske socialistične stranke, Socialistične federacije in drugih manjših skupin, da jih bo PSOE »vsrkala«, na drugi strani pa tudi v določenem pokroviteljskem odnosu PSOE do drugih. Stranka Felipeja Gonzalesa je kot zmerna leva točka na političnem spektru po splošnem prepričanju privlačna za mnoge volivce, na drugi strani pa uživa trdno in včasih že kar prepotentno podporo evropske socialne demokracije, ki vidi v njej tisti člen, po katerem bi lahko zagotovila svoj vpliv v španski opoziciji in v Španiji. Nasploh je mogoče reči, da je španskim socialistom to malo »stopilo v glavo«, pri drugih socialističnih skupinah pa vzbudilo precej nejevolje. In tako je zdaj mogoče v štabu PSOE slišati, da »nas pač Evropa podpira in razumljivo je, da je to v naš prid, toda tega nam menda ne more nihče očitati«, v drugih socialističnih družinah pa grenko ugotavljajo, da je bil »Willy Brandt direktor kongresa PSOE«, ki je bil nedavno v Madridu.

Da je prišlo med posameznimi opozicijskimi skupinami do določenih napetosti, pa v bistvu ni presenetljivo. Že za časa Franca je bilo jasno, da bo opozicija trdno povezana tako dolgo, dokler bo združena v boju proti frankistični diktaturi in da bodo pozneje — to je zdaj — tudi opozicijske stranke hkrati sodelavci in tekmeci. Zato je zdaj osamljeno izzvenel glas člana izvršnega komiteja KP Španije Ramona Tamamesa, ki se je v dnevniku »El Pais« zavzel za to, da bi vsa opozicija nastopila na volitvah s skupnimi kandidatnimi listami, češ, le tako lahko zmagamo. Izvršna komisija partije je ocenila, da je članek »zelo lep, a zelo utopičen«. Vse stranke — tudi komunistična partija — so se namreč že odločile, da bodo na volitvah nastopile samostojno in zelo verjetno je, da bo »ustavni pakt« opozicijskih strank, o katerem je govoril Felipe Gonzales na kongresu socialistov, zaživel šele po volitvah.

Za zdaj so prizadevanja komisije, ki se je začela pogajati z vlado, usmerjena predvsem k temu, da bi zagotovili vsem strankam enake pogoje v volilni kampanji, čeprav je pri tem večina opozicijskih strank pripravljena popustiti glede legalizacije KP. »Zavedati se moramo, da smo v težkem položaju,« mi je skoraj resignirano rekel predsednik Ljudske socialistične stranke Tierno Galvan, ki je skupaj s katalonskim politikom Jordijem Pujolom nekakšen sopredsednik »komisije devetih«, v kateri komuniste zastopa Santiago Carrillo. »Levica nima dovolj denarja, nima dovolj dobre organizacije, vlada ima v rokah odločilne karte. Pogajali se bomo s pozicije šibkosti ... Mislim, da moramo pojasniti ljudem, za kakšen program se zavzemamo, v praksi pa moramo sprejeti določene koncesije. Šele ko bo demokratični sistem že nekaj časa deloval, bomo pridobili večjo moč.«

V bistvu lahko rečemo, da opozicija v boju z vladnim taborom, ki ga podpira veliki kapital in ki živi od politične inercije, ne pričakuje zmage na volitvah. Odločena pa se je boriti za take pozicije, ki ji bodo omogočile, da bo lahko vplivala na oblikovanje nove ustave. »Sedanji organski zakoni, ki smo jih podedovali po Francu, sploh ne ustrezajo dejanskemu stanju,« pravi ugleden politik iz ene od sredinskih strank. »Vrhu tega pa ima sedanja ustava kar 574 členov, kar je vendar smešno. Kje na svetu pa je še kaka taka ustava?«

V Madridu nihče ne pričakuje, da bodo prve parlamentarne volitve po štiridesetih letih že pokazale dejansko razmerje političnih sil v državi. Gotovo pa je, da bo Španija dobila prvič po letu 1936 kolikor toliko reprezentativen parlament. In to je po oceni vseh demokratičnih sil cilj, za katerega se je vredno in treba boriti.

Andrej Novak

Kupite psa? (foto Danilo Škofič)

Zahteva Jimmyja Carterja

Nad rešitvijo krize je senca

V opešano gospodarstvo naj bi vložili 15 do 20 milijard dolarjev

Od našega newyorškega dopisnika

NEW YORK, januarja — Med volilnim bojem se nihče ni čudil, ker je opozicija s pretirano temnimi barvami slikala položaj, ki je vanj zabredla država med vladanjem tistih, ki so v sedlu. Vendar pa je zdaj tudi sedanji ameriški predsednik sam neprijetno presenečen nad razvojem gospodarstva v državi. »Stanje je slabše,« pravi Jimmy Carter, »kot sem ga bil opisoval.«

Po volitvah je bila prva skrb bodočega ameriškega predsednika prepričati poslovne kroge, da ni nikakršen »tipičen demokratski zapravljivec federalnih dolarjev«. Tukaj, v teh krogih, vlada prepričanje, da je primanjkljaj v federalni blagajni poglavitni vzrok inflacije, prva skrb businessa pa je umiriti obresti na finančnih trgih ter preprečiti, da bi zaradi inflacije delavske unije postale še bojevitejše. Zato je Jimmy Carter napravil vrsto korakov, da bi se približal poslovnim krogom: obljubil je, da bo lahko shajal s konservativnim šefom federalnih zalog Arthurom Burnsom, ni prehudo nasprotoval »politični« podražitvi jekla, v krog svojih svetovalcev za gospodarske zadeve pa je uvrstil številna najbolj znana imena iz sveta velikega businessa. Irving Shapiro, predsednik Du Ponta in hkrati predsednik Okrogle mize (najugledneješe institucije ameriškega poslovnega sveta) ter Tom Clausen, predsednik največje svetovne banke, kalifornijske Bank of America se resda nista odzvala vabilu, da bi prišla v Carterjev kabinet, vendar je bodoči predsednik v vseh gospodarskih resorjih že imenoval osebnosti, ki baje »ustrezajo poslovnim krogom«. S proračunom in reorganizacijo federalne birokracije se bo ukvarjal Bert Lance, Carterjev bankir iz Georgie, s financami pa Michael Blumenthal, ki naj bi, čeprav po opisu Wall Street Journala »ne sodi v ozek krog osebnosti iz velikega businessa«, kot menager korporacije Bendix, ene največjih v ameriški »avtomobilski prestolnici«, ustrezal poslovnim krogom. Izmed različnih osebnosti, o katerih je bilo slišati, da se potegujejo za mesto predsednikovega gospodarskega svetovalca, je nekolikanj razočarani keynesijanec Charles Schultze vendarle bližji poslovnemu svetu od vrste prepričanih državnih intervencionistov, ki bi jih bil Carter utegnil imenovati namesto njega.

Čeprav nikoli ni moč natanko ugotoviti, kaj vse poganja kolesje newyorške borze, tega živčnega centra kapitalistične Amerike, je bila njena reakcija tokrat ugodna. Ob novici o Carterjevi izvolitvi se je borza malone zrušila, nato se nekako pobrala, zdaj, po korakih, ki jih je bodoči ameriški predsednik napravil, da bi se približal poslovnim krogom, pa ji je uspelo povrniti vse, kar je bila izgubila v prvem tednu po izvolitvi Carterja.

Novega ameriškega predsednika pa so spravili v škripce najnovejši podatki o gibanju ameriškega gospodarstva, med katerimi je s stališča Carterjeve poglavitne predvolilne obljube, »da bo znova zaposlil Ameriko«, najmanj spodbudno dejstvo, da se je nezaposlenost povečala na 8,1 odstotka in tako dosegla najvišjo točko v celotnem obdobju oživljanja ameriškega gospodarstva, ki se je začelo maja 1975. Bolj optimistični razlagalci statistike zaman opozarjajo, da se je ameriškemu gospodarstvu v tem obdobju hkrati posrečilo odpreti okoli dva milijona novih delovnih mest in da še nikoli v zgodovini v ZDA ni bilo več zaposlenih. Koalicija, ki stoji za Carterjem, že kaže znamenja nezadovoljstva, ker je bodoči ameriški predsednik namenil toliko časa in pozornosti prizadevanjem, da bi pomiril razburjeni poslovni svet, ki sodi, da naj bi bila prednostna naloga izboljšati investicijsko klimo in ne odpirati novih delovnih mest.

Čedalje bolj očitno je, da je to poglavitno vprašanje usode nadaljnje rasti vseh razvitih gospodarstev, tako tudi ameriškega gospodarstva. Odkar se je, potem ko je aprila 1975. leta doseglo najnižjo točko v krizi, znova začelo vzpenjati, ves čas odlašajo z napovedmi, kdaj bodo korporacije naposled začele z večjimi vlaganji. Navzlic vsemu pa ni čutiti nobenega premika. Po novih podatkih o investicijskih namenih je, če ne upoštevamo vlaganj naftnih družb, pričakovati nadaljnji padec investicij. Sredstva, ki jih vlagajo naftne družbe v nove vire, premog, uran ali predelavo, so seveda pomembna le z dolgoročnejšega stališča, zelo majhna vlaganja drugih panog ameriškega gospodarstva pa govore o zelo razširjenem in trdnem prepričanju, da ni možnosti, da bi se sedanja struktura reproducirala v širših razsežnostih znotraj meja razvitih držav. Če prelistamo poročila o problemih v ožjih grupacijah ameriškega gospodarstva, ugotovimo, da vsa po vrsti govore o ogromnem pritisku nove energetske situacije na skorajda vse predelovalne panoge.

Business Week, ki je že mesece napovedoval nov polet v investicijah, zdaj, postavljajoč se po robu tistemu, kar imenuje kartel naftnih držav, pravi, da iz tega ne bo nič in da je za vse krivo izsiljevanje naftnih držav, zaradi katerega so zahodne države plačale 225 milijard dolarjev več za nafto in izgubile okoli 600 milijard dolarjev, ker se družbeni proizvod iz istega vzroka ni povečal.

List ima seveda prav, kar zadeva opis razsežnosti krize, in osrednje točke te krize, ki jo Charles Schultzer, predsednikov gospodarski svetovalec, takole opisuje: »Sedanja energetska intenzivna oprema in industrijski procesi, ki so bili do včeraj donosni spričo nizkih cen energije, so nenadoma postali zastareli in jih bomo morali opustiti.« Vendar pa bi bili zelo naivni, če bi trdili, da politična volja skupine držav lahko sproži takšne spremembe v temeljnih gospodarskih parametrih in da se za tem ne skriva globlji in pomembnejši vzrok, da za dosedanji tempo rasti v tej gospodarski strukturi ni na voljo dovolj energetskih virov. Sicer pa stroški za iskanje nahajališč nafte po vsem svetu — štiri petine raziskav ne poteka na Bližnjem vzhodu — dejansko narekujejo te baje samovoljno določene nove cene. Svetovni kartel za uran, manj znan kot OPEC, pa je dvigal cene viru jedrskega goriva še hitreje, kot so rasle cene nafte.

Če pustimo ob strani ta spor, pa še vedno obvelja, da so temeljni problem ameriškega gospodarstva nujno potrebne velike spremembe v strukturi. Sleherna struktura pa se spremembam upira. Tako Schultzer pravi: »Vzporedno s preusmeritvijo povpraševanja z ene vrste izdelkov na drugo delavci zgubljajo prednosti pridobljenega znanja in imajo lahko izgube v produktivnosti in dohodkih, četudi se jim posreči znova zaposliti.«

Ameriško gospodarstvo, ki se sooča s problemi takšnih razsežnosti, ne more pričakovati, da bo našlo izhod v kratkoročnih ukrepih. Več kot očitno pa je, da je oživljanje počasno: stopnja rasti družbenega proizvoda ameriškega gospodarstva se je z 9,2 odstotka zmanjšala na okoli 4,5 odstotka v drugem trimesečju in na okoli 3,8 odstotka v tretjem in še veseli bodo lahko, tako zatrjuje večina ocenjevalcev, če v četrtem trimesečju ne bo padla pod tri odstotke. Pregled indeksa »vodilnih ekonomskih indikatorjev« za lanski avgust in september kaže, da je bil padec nekoliko milejši, kot so bili predvidevali, v oktobru pa se stanje ni spremenilo. Videti je, da je bodoča demokratska administracija takole ocenila stanje: gospodarstvu, kot kaže, ne bo šlo bolje, ni pa še gotovo, kako hitro mu bo začelo kazati še slabše.

Zdaj je že gotovo, da bo Jimmy Carter zahteval, da bi gospodarstvo spodbudili s 15 do 20 milijardami dolarjev. Boj se je zdaj pravzaprav preusmeril k vprašanju, kdo bo izkoriščal učinke teh spodbud: delavci z nižjimi plačami prek davčnih olajšav ali »porabniki« prek novih federalnih programov za zaposlovanje ali pa korporacije prek zmanjšanja davčnih obremenitev. Poslovni krogi trdijo, da se bodo učinki davčnih olajšav za posameznike porazdelili na milijone koristnikov, se tako porazgubili in ne bodo velika spodbuda za gospodarstvo: njihov Wall Street Journal dokazuje, da je delež dobička pri delitvi družbenega proizvoda lani padel na 2,1 odstotka z 2,8 odstotka, kolikor je znašal v letu 1965, in da se je delež mezd povečal. V razmerju s 1037 milijardami dolarjev mezd in plač dobiček korporacij (pred obdavčenjem) je 122 milijard dolarjev. John Kannet Galbreight pa po drugi strani dokazuje, da davčna politika najbolj pri zadeva revnejše, to pa je teza, ki ima iz prav nič sebičnih razlogov privržence tudi v kapitalističnih krogih, saj na primer v Detroitu pravijo, da se »delavci še niso vrnili na trg avtomobilov«.

Kratkoročno torej lahko napovemo injekcije ameriškemu gospodarstvu ter, po vsej verjetnosti, nekolikanj hitrejšo rast. Kaj se bo v resnici dogajalo in kako se bo odmotal klobčič problemov ameriške gospodarske strukture, pa tudi strukture razvitih držav, se bo šele izkazalo. Najpomembnejše dejanje drame »Kriza 1974/1975« pa si bomo dejansko šele imeli priložnost ogledati.

Dragiša Bošković

Okrogla miza v uredništvu

Znanstvenik je delavec med delavci

Vloga znanosti in znanstvenikov v socialistični družbi

Kako se kaže revolucionarnost znanosti in znanstvenikov pri nas? Koliko je naša znanost že podružbljena znanost? Kako preseči lažno »nevtralnost« in družbeno neangažiranost nekaterih naših znanstvenikov? To je bilo le nekaj vprašanj, na katera so za okroglo mizo v uredništvu Dela odgovarjali dr. JOŽE DRINOVEC, zdravnik na interni kliniki kliničnega centra, dipl. ing. RADO FALESKINI, raziskovalec računalniškega centra univerze, dr. MARKO KERŠEVAN, docent na filozofski fakulteti, dr. ANDREJ KIRN, predavatelj na fakulteti za sociologijo, politologijo in novinarstvo, dr. ALEKSANDRA KORNHAUSER, redna profesorica fakultete za naravoslovje in tehnologijo in predsednica skupščine raziskovalne skupnosti Slovenije, mgr JURE MRZEL, raziskovalec elektro inštituta Milan Vidmar, ter mgr. RUDI RIZMAN, asistent fakultete za sociologijo, politologijo in novinarstvo, vsi iz Ljubljane. Pogovor je vodila in za objavo pripravila Manca Košir.

DELO: V boju za socialistične proizvodne in družbene odnose ima pomemebno vlogo tudi znanost. Kako bi s tega stališča opredelili revolucionarnost znanosti in znanstvenikov in kako se ta kaže, oziroma naj bi se kazala v naši samoupravni družbi?

KIRN: Družbena revolucionarnost znanstvene inteligence zaobseže tako idejno pojmovno kot tudi praktično raven. Z idejnega vidika se v sodobnih pogojih kaže, na primer, v njenem odnosu do marksizma. Tu imamo lahko angažirano marksistično zavzetost, izrazito borbeno antimarksistično zavzetost pa tudi nemarksistično. Kar je nemarksistično, še ni antimarksistično. Če bi to izenačili, bi zaveznike progresivnih prizadevanj po nepotrebnem odvrnili od sebe.

Danes je zelo pomembno, kakšen praktičen in teoretičen odnos ima znanstveno tehnična inteligenca do socializma, do delavskega razreda, do razredne družbe sploh, in do moderne razredne družbe še posebej, do imperialističnih in narodoosvobodilnih vojn, do kolonialnih odnosov vseh oblik, pri nas do samoupravnih odnosov in do monopolnega prilaščanja političnih in upravljalskih funkcij. Nekateri predstavniki naše naravoslovno tehnične inteligence so zelo dobro razumeli svojo družbeno funkcijo, ko so tudi javno opozorili na ekonomske, politične in psihološke implikacije nekritičnega uvoza tujih tehnologij ter na dušenje lastne ustvarjalnosti, kar nujno pelje v podrejenost in neenakopravno odvisnost.

KORNHAUSERJEVA: Revolucionarnost vidim v tem, da je znanost sestavina združenega dela in da je raziskovalec delavec med delavci. Kje naj se to kaže? Najprej v razvojnih planih tozdov. Na nekaterih področjih smo jih analizirali in ugotovili, da približno dve tretjini je-teh mislita na svoj razvoj, ena tretjina pa v planu sploh nima nobene razvojne komponente. Od dveh tretjin tozdov, ki imajo razvojne plane, ena tretjina veže svoj razvoj na tuje znanje. Tega moramo upoštevati, vprašanje pa je, ali to delamo kritično ali nekritično. Zal kaj pogosto ugotavljamo, da tuje znanje uvažamo, ne da bi ga povezovali z našim.

Raziskovalec mora biti delavec med delavci. Treba je presoditi dvoje: ali se sam počuti in obnaša kot delavec v združenem delu? In — ali ga drugi delavci kot takega sprejemajo in enakopravno vključujejo medse? Na obeh straneh imamo še vedno velike izpade. Rešitev vidim v tem, da bi raziskovalne projekte zasnovali tako, da bi bili delavci — raziskovalci in delavci — uporabniki čimbolj neposredno vezani znotraj projekta samega, torej v ustvarjalnem delu. V prvi fazi bodo večinoma raziskovalci tisti, ki bodo predlagali določene dosežke, toda le-ti se bodo v praksi uresničevali in tudi dopolnjevali, popravljali, nove ideje zanje bodo dajali tudi uporabniki. Pri tem mora priti do izraza ustvarjalnost vsakega delavca v združenem delu. In tako bomo imeli prepleten krog temeljnih in uporabnih raziskav ter njihovo uresničevanje in dopolnjevanje v praksi.

DELO: Zdaj že govorimo o podružbljenju znanosti. Poskušajmo operacionalizirati kriterije za ugotavljanje stopnje podružbljenosti znanosti in ugotoviti, v kolikšni meri je naša znanost že podružbljena znanost.

FALESKINI: Znanost postaja v naši družbi množična dejavnost in znanstvenik vse pogostnejši poklic. Zato je pomembno, da znanost obravnavamo kot integralni del družbene dejavnosti, ki postaja prisotna v vsakem tozdu, denimo, v procesu planiranja in prognoziranja, ki je znanstvena dejavnost, čeprav vanjo ni vključen noben profesionalni znanstvenik. Zato je pomembno, da na znanost ne gledamo samo kot na neko od družbe relativno izločeno področje, v katerega toliko in toliko vlagamo in iz njega toliko in toliko dobimo, temveč se moramo nenehno spraševati tudi o pogojih znanstvene dejavnosti v družbi in v vsaki njeni celici.

Prav tako pomembne pa so tudi teoretske in družbene posledice znanosti, saj gradimo socializem na znanstvenih osnovah. Če želimo, da znanost napreduje, se moramo vedno znova spraševati o organiziranosti sistema znanosti kot celote in o vseh njegovih podsistemih. Torej tudi o posameznih raziskovalnih projektih in nalogah, kakor tudi o znanstvenikih in njihovem znanju, njihovih vrednotah, vsebini dela, ciljih in podobno. Pomembno je, v kakšnem smislu znanstveno tehnična inteligenca deluje, v kakšnem razmerju so znanstveniki do drugih delavcev v združenem delu, o čemer smo že govorili.

MRZEL: Podružbljenost naravoslovno tehnične znanosti bi želel ilustrirati z njeno družbeno vlogo v upravljanju tehničnih sistemov. Ti so integralni del družbene strukture in jih zato ni mogoče obravnavati izolirano in statično, temveč le v medsebojni povezanosti, gibanju in razvoju. Govorimo o družbenem karakterju upravljanja tehničnih sistemov. Ker veljajo v vsaki družbi zakoni dialektike, ima tudi upravljanje sistemov izrazito dialektičen značaj. Ena od pomembnejših dialektičnih kategorij je enotnost notranjih nasprotij, ki se izraža tako v neposrednem upravljanju tehničnih sistemov, kot pri upravljanju razvoja, pri planiranju. Pomembna vloga raziskovalcev, projektantov, konstruktorjev je prav v odkrivanju notranjih nasprotujočih si tendenc in različnih alternativ, kar omogoča zavestno in smotrno upravljanje sistemov. To pomeni tudi ocenjevanje stanja ne le v soglasju s trenutnimi in ozkimi potrebami, temveč po kriterijih, ki ustrezajo perspektivnemu razvoju in družbenim, ne pa monopoliziranim in lokaliziranim interesom.

KIRN: Ko govorimo o širini in intenziteti podružbljenosti, ločimo podružbljenost v znanosti sami in podružbljenost v odnosu med znanostjo in družbo. Kolektivno spisana znanstvena dela, kolektivni značaj patentov, združevanje delavcev in sredstev v okviru same znanosti kažejo na podružbljenost znotraj znanosti. Pomembne pa so predvsem relacije znanost — družba. Tu vidim podružbljenost na ravni zavesti, kolčiko in kako hitro so znanstvena dognanja postala del duhovne intelektualne kulture. Tu pa gre za velike časovne zaostanke, kar se, na primer, kaže v pisanju učbenikov. Gre tudi za podružbljenost kriterijev znanstveno tehničnega napredka, ki bi morali biti v socialistični družbi veliko bolj zahtevni, kompleksni, kot je to dosedanja praksa. V socialistični družbi bi morali biti ekonomskim kriterijem enakovredni kriteriji, kot so večja ustvarjalnost delavca pri delu, socialna varnost, varnost pri delu, zaščita okolja, pa da človek lahko bolj sprošča svoje upravljalske aktivnosti tako znotraj delovnega procesa kot zunaj njega, in drugo.

MRZEL: Če gledamo na ustreznost kake tehnične rešitve skozi prizmo ekonomske rentabilnosti, kaj hitro naletimo na problem kriterija ustreznosti. Kar je, na primer, za neko organizacijo ali za neki sistem optimalno, se lahko izkaže za drug sistem kot izrazito neugodno. Oba prizadeta sistema pa sta integralna dela ene in taiste družbe. Torej je optimalna rešitev za kak sistem le tista rešitev, ki je tudi družbeno optimalna. Določena energetska varianta bo optimalna le tedaj, če ustreza ne le vase zaprtemu energetskemu sistemu, temveč tudi sistemu vodnega gospodarstva, omejitvam glede zaščite biosfere, sistemu primarnih goriv itd. Prav lastnost optimalnosti ponazarja morda bistvo podružbljenosti kriterijev znanstvenega dela. V optimalnost pa pelje tudi vsestransko družbeno preverjanje in ocenjevanje različnih tehnoloških rešitev, alternativ, možnosti in ne, da se eni od mogočih rešitev daje a priori politična podpora, ki se navezuje na enostranske, družbeno in široko strokovno nepreverjene ocene.

Kar pa zadeva podružbljenost raziskovalnega dela samega, kot določene faze družbenega delovnega procesa, je nedvomno res, da le kolektivno delo omogoča ustrezne, zanesljive, preverjene rezultate. Raziskovalci individualisti, ki ne sodelujejo v kolektivnem ustvarjalnem procesu, so bolj ali manj zapuščina preteklosti, njihovi raziskovalni uspehi pa so nakljućni. Zato je prenos znanja od posameznika na kolektiv zelo pomemben v raziskovalnem delu, mu pa včasih ne posvečamo dovolj pozornosti.

Naj na tem mestu omenim še problem zaslužnih znanstvenikov, ki so pred upokojitvijo in ki nosijo častne nazive svetovalcev, svetnikov in podobne. Njihova vloga bi morala biti predvsem prenos bogatega znanja in izkušenj na mlajši kader, medtem ko naj bi bilo pridobivanje dodatnega dohodka za raziskovalno organizacijo njihova drugotna naloga.

DELO: Je znanost v visoko razvitih kapitalističnih deželah po določenih kriterijih bolj podružbljena kot v naši socialistični družbi?

KIRN: Znanost v visoko razvitem kapitalističnem svetu je po določenih kriterijih res bolj podružbljena kot pri nas. Dokler se znanost ne bo vprašala, kakšen je odnos med znanstveno ustvarjalnostjo in perspektivami sodobne razredne družbe in socializma, toliko časa znanost ne bo revolucionarna, ampak še vedno doktrinarna. Na znanost ne moremo gledati samo kot na ekonomsko silo, v tem smislu je v kapitalizmu zelo podružbljena. Koliko pa prispeva k temu, da se ljudje zavedajo konfliktov, v katerih živ, da bi jih lahko premagovali in obvladovali, to pa je drugo vprašanje.

Nevzdržno je stališče, da kadar znanstvenik nastopa v svoji družbenopolitični funkciji, ne nastopa kot znanstvenik, da je ta funkcija nekaj tujega, zunanjega njegovemu znanju in stroki.

RIZMAN: Dodal bi, da lahko glede na naraščajoči pomen in vlogo znanstvenih in tehničnih spoznanj za družbeno življenje in njene institucije, upravičeno sklepamo, da bo merilo naprednosti kakega političnega sistema vedno bolj odvisno od stopnje družbene osveščenosti znanosti in znanstvene osveščenosti družbe. Tako razumljena in obravnavana znanost ne bi mogla rabiti privatiziranim interesom ali takšnemu specializmu, ki dviga roke od prevzemanja kakršne koli odgovornosti za družbene učinke in večdimenziolno, polivalentno mišljenje. Kvaliteta takšnega mišljenja se v enem primeru kaže tudi tako, da postavi znanstvenik pred družbo alternative ter nakaže ali opozori na morebitna družbena tveganja ali skupno korist.

KORNHAUSERJEVA: Če je znanstvenik delavec — in to je najvišja družbena funkcija, ki jo ima — potem ne more reči, da kadar družbeno nastopa, nastopa zunaj znanosti. Kdor to dela, se le izmika svojim dolžnostim. To je nemoralno. Saj znanstveniki dobro vedo, kaj je samoupravljanje. Večinoma ljudje tega nočejo razumeti, kadar to posega v njihove privilegije.

A naj se vrnem k podružbljenosti znanosti. V socializmu in komunizmu je prvo človek. Podružbljenost znanosti se mora najprej kazati v tem, da je, vsaj v svojih bistvenih dosežkih, razumljiva temu človeku. Če bo postajala znanost čedalje bolj izolirana, bo sčasoma degenerirala. Toda pri nas je že tako, da poljudno pisanje o znanstvenih dosežkih ni cenjeno. In to je sila zgrešeno. Najboljše poljudno pisane razlage znanosti, ki jih imamo danes, denimo v kemiji, so napisali večinoma vrhunski znanstveniki; Nobelovi nagrajenci so med njimi. Drugič: ljudem moramo prikazati razvoj. Danes sta v svetu dva ekstrema — po enem bo svet že v 50 letih vzel vrag, če bomo tako nadaljevali, po drugem pa bo znanost rešila vse (tu nastopa znanost kot sodobni bog). Resnica ni ne eno ne drugo, rešitev je v razvoju znanosti, vezane na družbo, na družbene spremembe. Pokazati na realno vlogo znanosti, ki sama zmore kaj malo, postaja pa velika sila, če je vezana na družbo, je drugi faktor. Tretjič: znanost ne sme biti vezana le na proizvodnjo, temveč tudi na družbene dejavnosti. Tu moram ošvrkniti številne ozde v družbenih dejavnostih, ki ne skrbijo za razvoj na svojem lastnem področju.

Pomemben faktor podružbljene znanosti vidim tudi v tem, da ne bi smeli dovoljevati razdrobljenih raziskovalnih projektov, temveč bi morali težiti k temu, da, na primer, raziskave novega procesa za proizvodnjo spremljajo tudi osnovne teoretske, sociološke, politološke, psihološke, urbanistične, estetske, moralne dimenzije raziskave. Mislim, da je zelo velika značilnost nezadostno podružbljene znanosti za nas prav v tem, da vse skupaj raziskujemo še po delih in da teh delov večinoma ne sestavimo skupaj. Kajti samo celota naredi iz znanosti moč.

DRINOVEC: Kar se kriterijev za ugotavljanje podružbljenosti znanosti tiče, mi je kot zdravniku najbližji že poudarjeni kriterij, da je znanost usmerjena k človeku in za človeka, v kar vključujem v najširšem smislu tudi naravo. S tega stališča je dokaj lahko hitro ločiti tim. larpurlartističnо znanost ali tehnicizem od znanosti, za kakršno se zavzemamo.

Med kriteriji, ki so pomembni za podružbljanje znanosti, sodi tudi kritično spremljanje svetovnih dosežkov, obveščanje in osveščanje družbe o tem. Na tem področju smo šibki. Ker smo se tej vlogi v veliki meri odpovedali, nas pri obveščanju z boljšimi ali slabšimi uspehi nadomeščajo novinarji.

Pomembna je tudi izbira raziskovalne naloge ali projekta, ki mora reševati v konkretnem času in prostoru najpomembnejše probleme, z ustreznimi orodji, ki jih ima raziskovalna ekipa tedaj na voljo. Pri tem je pomembno, s kom povezujemo svoje znanje, s kakšnimi smotri in namenom, ter ne nazadnje, kdo zagotavlja finančna sredstva za raziskavo. Podružbljena znanost nujno vključuje pri raziskovalnem delu pedagoško delo, ki odpira mladim pogled tudi na to, koliko je mogoče predvideti posledice raziskovanja za človeka in okolje.

DELO: Ugotavljamo, da imamo tudi pri nas znanstvenike, ki se skrivajo za »nepristranostjo« in »apolitičnostjo« znanosti. Kako preseči to »nevtralnost« in družbeno neangažiranost znanstvenikov?

FALESKINI: Eden od pomembnih vidikov odtujenosti znanosti od družbe sta akademizem in elitizem. Sodim namreč, da znanstveniki niso bolj usposobljeni od drugih za praktično vsakdanje delovanje v vseh oblikah samoupravne aktivnosti. Zato bi morali v izobraževalnem sistemu, ki ni samo šolski, vključiti več znanj s področja teorije samoupravljanja, osnovnih znanj o socialnih in medčloveških odnosih, o družbenoekonomskih odnosih, političnopravnih odnosih, o družbenih komunikacijah, skratka o vsem, kar nas vsak dan zadeva. Tako bi zgradili zavest, da morajo tudi znanstveniki živeti v tem svetu kot celovita osebnost, ki ni le ozko strokovna, temveč tudi politična, ekonomska itd.

Proces samoupravnega konstituiranja naše družbe so spremljale različne kritike. Eden pomembnih elementov v njej so bile trditve o nizki stopnji usposobljenosti delavcev za prevzemanje tako kompleksnih in pomembnih družbenih funkcij, kot jih postavlja samoupravljanje. Toda, ali so naši znanstveniki bolj sposobni prevzemati družbene funkcije od drugih delavcev? Ugotavljamo lahko, da naravoslovna tehnična inteligenca, ki sprejema vrednote socialistične družbe, redko utemeljuje svojo pripadnost socialističnemu in komunističnemu gibanju iz svoje stroke, ampak zelo pogosto navaja ekonomske, moralne in podobne razloge, ne da bi svojo znanost pripeljala do tistih meja, kjer so potrebne filozofija in druge družbene vede.

RIZMAN: Zdi se mi, da je lahko kritika politike znanstvene »nepristranosti« ali »apolitičnosti« uspešna in zgodovinsko smiselna le, če se z enako vztrajnostjo spopade tudi s tistimi pragmatičnimi silami, ki morda ne toliko teoretično, temveč predvsem praktično vzdržujejo odnose »znanstvenosti« oziroma »nepristran« odnos do znanosti. Problem, da se metabolizem družbe ne more več kosati z vedno hitreje naraščajočimi apetiti znanosti, je zato mogoče, po eni strani, razrešiti z demokratizacijo znanosti, o čemer je že govorila dr. Kornhauserjeva, po drugi pa s poznanstvenjenjem družbe.

Zdi se mi vredno opozoriti še na neko drugo vprašanje, ki izvira iz nekakšne bojazni, češ, zakaj se družba s takšno vnemo ukvarja z znanostjo in ali to ne prinaša s seboj tveganj za svobodo in ustvarjalnost v znanosti? Prav gotovo danes ni več treba tratiti časa z navajanjem argumentov o tem, v kakšne usodne razmere je človeštvo pripeljalo to, da je iz najrazličnejših razlogov prižigalo zeleno luč za vsakršno znanstveno početje, in pa ignoranca znanstvenikov do družbenih posledic ter učinkov kakega znanstvenega dejanja. Zato je bila takšna bojazen razumljiva v Galilijevem času, v obdobju lisenkizma ali mancarthyzma, ko je bila znanost obkrožena z dogmatično družbo ali politiko. V sproščenem, demokratičnem družbenem prostoru pa bi bilo absurno izenačevati dva kakovostno različna poziva: to je poziv k politični podrejenosti znanosti s pozivom, da se znanstveniki, skupaj z družbo, zavedajo družbenopolitičnih učinkov ter postavk raziskovanja.

DRINOVEC: Strinjam se, da je ločitev stroke in angažiranosti raziskovalcev etično vprašanje. Menim pa, da je to posledica nekaterih faktorjev, ki jih tu vključujeta v pojem svetovni nazor. Vprašanje je, koliko so znanstveniki v ta svetovni nazor resnično vgrajeni in koliko je to resnično njihova last, ali pa so samo informirani o dialektičnem materializmu in samoupravljanju.

DELO: Naša razprava odpira nekaj novih vprašanj. Vprašanje o svetovnem nazoru znanstvenikov, denimo. Vemo, da je vrsta naših znanstvenikov vernih — zakaj? Morda pa bi najprej odgovorili, koliko lahko znanost kot taka sploh oblikuje svetovni nazor?

KIRN: Svetovni nazor ima lahko vsaj tri izvore: znanstveni, filozofski in socialni. Za marksizem ni nič presenetljivega, da so znanstveniki tudi lahko religiozni. Če bi nereligioznost izvirala iz znanja, potem bi bilo neznanje vzrok religije. Neznanje pa bo vedno obstajalo. Lahko pa znanje vpliva na racionalizacijo religioznih predstav in emocij, združenih s socialno osnovo in tradicijo. Že sam pojem boga kot primer racionalnosti je bil v zgodovini sinonim tudi za splošni pojem znanstvene zakonitosti.

KERŠEVAN: Pogosto se vprašanje med znanstvenikovim strokovnim delom in njegovo svetovnonazorsko, družbeno usmeritvijo konkretizira v vprašanje o razmerju med znanstvenikovo znanstveno dejavnostjo in njegovo religioznostjo ali nereligioznostjo. Zakaj je vrsta naših znanstvenikov religioznih? Mislim, da bi bilo na to vprašanje najbolje odgovoriti z ustreznejšim — zakaj je vrsta naših ljudi religioznih? Današnja razprava je izzvenela v tezo da ne gre znanstvenikov postavljati z apriornimi, »posvečenimi« lastnostmi nasproti drugim ljudem. V čem bi bila razlika med specialistom na področju kemije ali fizike in delavcem, ki prav tako dobršen del življenja in mišljenja usmerja v neko ozko področje? In zakaj bi bil prvi že zaradi narave svojega dela religiozen ali nereligiozen, drugi pa ne? Pri nas posebnih raziskav, koliko je naših znanstvenikov religioznih ali nereligioznih, nimamo. Nedvomno lahko vsaj sklepamo, da imamo religiozne in nereligiozne znanstvenike. Če izhajamo iz tega dejstva, bi tu lahko razločevali dvoje: na eni strani, kakšno je razmerje med znanstveno dejavnostjo in religijo, in na drugi, med znanstveno dejavnostjo samega znanstvenika in njegovo osebno (ne)religiozno orientacijo. Kar se tiče razmerja med znanostjo in religijo, je v glavnem sprejeto gledanje, da je znanost po načinu svojega obstoja in delovanja po metodi areligiozna, da je znanstvenik v svojem znanstvenem delu spontano materialističen. Teologi že dokaj množično priznavajo, da je znanstvenik pri svojem znanstvenem delu metodično ateističen: da se pri svojem delu srečuje z znanstvenimi problemi, postavlja znanstvene hipoteze in poskuša najti znanstvene odgovore, in dokler je v znanstvenem delu, ne more naleteti na religiozne kategorije, vprašanja in odgovore. Znanstvenik kot znanstvenik bo na svojem delovnem področju vedno poskušal delati brez »hipoteze o bogu«. Drugo vprašanje pa je, koliko ta metodično ateistična usmerjenost znanstvenika pri njegovem znanstvenem delu vpliva na njegovo svetovnonazorsko naravnanost. Znani nemški fizik je rekel: Ko pride znanstvenik na svoje delovno mesto, v predsobi, hkrati s svojim plaščem, odloži tudi svoj religiozni nazor. Lahko pa isto situacijo gledamo tudi z drugega vidika: ko gre iz svojega laboratorija, spet obleče plašč, ki je običajno ukrojen po meri neke tradicije v takem ali drugačnem okolju. Ali se znanstveniki v takem plašču dobro počutijo ali ne, zakaj ga nekateri ne oblečejo, pa je odvisno od drugih osebnostnih, psiholoških, družbenih dimenzij njihovega življenja, ne pa toliko od same njihove znanosti in znanstvenega dela.

Če se vrnem k problemu znanosti in svetovnega nazora, mislim, da se znanstveno delo na dva načina veže na svetovni nazor: na eni strani s svojimi osnovnimi dosežki, s svojimi osnovnimi problemi, prazninami, ki jih pokaže pri svojem raziskovanju, na drugi strani pa po svoji metodično ateistični, spontano materialistični naravnanosti, ki je imanentna za samo znanstveno dejavnost. Morda je tudi tu odgovor na vprašanje, v kakšnem smislu sploh lahko govorimo o znanstvenih svetovnih nazorih in v kakšnem smislu ne. Dialektični materializem poskuša osnovno znanstveno naravnanost razširiti tudi zunaj področja samega znanstvenega delovanja, ki kot tako že danes obstaja in ga postavlja kot maksimo do vseh odprtih vprašanj. V tem smislu dialektični materializem podpira znanost, in ne samo, kot nekateri drugi nazori, izkorišča njene rezultate ali zagate.

DELO: Morda bi se za konec dotaknili še naslednjega — v diskusiji se je večkrat pojavljal problem znanja, tako znanstvenikov kot drugih delavcev, ki da je potrebno za podružbljanje znanosti in tudi za uspešno samoupravljanje. Morda bi lahko nakazali tudi nekaj možnosti za odpravo delitve med intelektualnim in fizičnim delom?

KORNHAUSERJEVA: Kdo zna pojasniti, kje se neha fizično in začne umsko delo? Mislim, da se danes ne moremo več deliti na intelektualne in fizične delavce. Kdo je danes intelektualec? Tisti, ki ima fakulteto, ali šele tisti, ki ima magisterij, doktorat? Vsak od nas je do neke mere umski in do določene mere fizični delavec. Vprašanje je, koliko je nekdo delavec, koliko ima vse pravice kot delavec. Tukaj pa sem že rekla, da raziskovalci še niso dejansko priznani kot delavci! Primitivno je govoriti, da z večjim znanjem postajaš čedalje manj delavec, da si čedalje manj revolucionaren. Potem bi morali ukiniti šole, prepovedati knjige in še kaj!

KIRN: V šestdesetih letih se je razširila koncepcija o »novem delavskem razredu« Tega so opredelili predvsem po kriteriju izobrazbe in dohodka. Za marksistično opredelitev delavskega razreda pa to ni bistveno. Odločilno je razmerje izkoriščanja in upravljanja do vseh pogojev družbene reprodukcije.

RIZMAN: Opozoril bi še na neki problem, ki ima tako teoretične kot praktične razsežnosti. V disciplini, ki se imenuje sociologija znanja, so v svetu že dalj časa legitimna teoretična spraševanja o vplivu razrednega izvora znanstvenikov (kot tudi vseh drugih poklicev) na sprejemanje in oblikovanje določenih teorij. Pri nas takih študij ni, čeprav so tovrstna razmišljanja v svetu sprožili prav marksistični teoretiki. V tem smislu bi bil pri nas že čas, da bi se močneje soočili s praktičnim družbenim dejstvom in posledicami negativne ali omejene razredne ali slojevske selekcije bodočih znanstvenikov v naši družbi. Konkretno: iz katerega sloja in geografskega področja naše družbe izvirajo naši znanstveniki ob dejstvu, ki je na prvi pogled banalno (in nima zatorej nikakršne zveze z znanostjo?), da v našem glavnem mestu najvišje znanstveno-raziskovalne in izobraževalne ustanove ne morejo v nekem določenem času priskrbeti svojim delavcem stanovanj?

Jože Drinovec

Rado Faleskini

Marko Kerševan

Andrej Kirn

Aleksandra Kornhauser

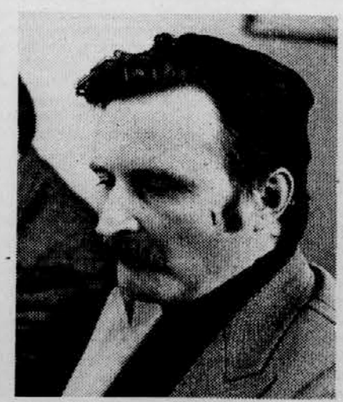
Jure Mrzel

Rudi Rizman

Zasavje ušlo katastrofi

Je dimnik rešil dolino?

Strupeni plini v višjih zračnih plasteh nevarni le ob toplotni inverziji

Letos poleti in jeseni kmetje na obronkih hribov nad tesno zasavsko dolino niso opazili »cvetja zla« — svojevrstnega čudeža narave, ko drevje zaradi nenormalnih ekoloških razmer hkrati cveti in obrodi. Tudi niso več zaskrbljeno ogledovali osmojenega listja. Novi, 360 metrov visoki dimnik trboveljske termoelektrarne je pregnal uničujoči dim visoko med oblake. Zagotovil, da je Zasavje končno le zadihalo desetkrat manj umazan in strupen zrak kot je bil že leta nazaj.

Zadušitev z žveplovim dioksidom je območju okoli Trbovelj in Hrastnika že resno grozila. Zasavje, ki je eno prvih industrijskih središč Slovenije, je doživelo svoj razcvet v času, ko so tovarniški dimniki, iz katerih se je črno kadilo, bili simbolj napredka.

Bila so to leta po drugi svetovni vojni, ko je bil industrijski razvoj naš prvi cilj. Industrija pa je potrebovala energijo. Kje jo dobiti? Tam, kjer je premog. V tesno zasavsko dolino, znano po premogovnikih, smo postavili termoelektrarno. Da je njena lokacija v kotlini med hribi, kjer se dim zaradi toplotne inverzije ni mogel povzpeti v višino in se je valil pri tleh, z vidika varovanja človekovega okolja in varstva samih ljudi vse prej kot primerna, takrat ni nihče pomislil. Glavno je bilo, da je bil pri roki premog. Toda zasavski premog vsebuje izredno veliko žvepla — kar 1,5 do tri odstotke, ki se pri vzgorevanju spremeni v žveplov dioksid, ta pa se v stiku z vlago pretvarja v žveplovo kislino, ki kot ogenj uničuje zelenje daleč naokoli.

V Zasavju se je rastlinje prvič vnelo pred 20 leti, ko so pognali tretji kotel v TET 1. Takrat so odmrle smreke. In ko je začela delovati še TET 2, je bilo odmrlih rastlin čedaljeveč. Zgostitev žveplovega dioksida, ki je bila že prej izredno visoka, je dosegla kritične meje. Leta 1972 je bilo poškodovanega že 5000 hektarov gozda, 80 hektarov pa popolnoma uničenega. Ob močnejšem vetru se je suho drevje podiralo. Pokazala pa so se tudi prva grozilna znamenja umiranja doline — erozije. Dež je golo zemljo spiral do žive skale.

Kako se je moglo zgoditi, da je Zasavje tako rekoč čez noč začelo bi rati? Zasavčani se temu niso čudili Poznali so kopreno dima in prahu, ki je dan za dnem ovijala njihove kraje in dušila vse, kar je bilo živega. Obe termoelektrarni sta namreč pokurili 4000 ton premoga na dan in skozi dimnike izbruhali 240 ton žveplovega dioksida. Vsa ta ogromna količina zadušljivega dima je do letos ostajala pri tleh zaradi neprebojne zračne plasti, ki se je pojavila ob toplotni inverziji, in se kot pokrov povezníla nad dolino, saj sta oba dimnika (100 metrski pri TET 1 in 80 metrski pri TET 2) nižja od te plasti.

Pri gradnji obeh termoelektrarn so napačno presodili, da bosta nizka dimnika onesnaževala le bližnjo okolico. Menili so, da se v kubiku zraka na dan ne bo nabralo več kot 0,15 miligrama žveplovega dioksida. V resnici pa se je pod zadušljivim klobukom nabiral v neverjetnih količinah, tako da so bili začudeni celo meteorologi.

Ko so pred petimi leti začeli meriti onesnaženost zasavskega zraka, je meteorološki zavod SRS kupil naprave, ki so merile do 10 miligramov žveplovega dioksida v kubiku zraka. Toda v Zasavju so takoj odpovedale — v zraku je bilo namreč precej več žveplovega dioksida. Preuredili so jih na 20 miligramov, pa je bila tudi ta mera večkrat presežena. Spomnimo se, kolikšna mera je dovoljena: republiški zakon o varstvu zraka pred onesnaževanjem dovoljuje dnevno koncentracijo žveplovega dioksida le do 0,30 miligrama v kubiku zraka, polurno pa do 0,75 miligrama! Močno onesnažen zrak pa ni bil le blizu dimnikov, pač pa povsod tam, kamor je veter odnesel dim. Nad »plinom« so se pritoževali v Savinjski dolini, v Radečah osmodil je rastje tudi v Sevnici. Vendar ni uničil samo rastlinja, načel je tudi zdravje prebivalcev.

Nujno je bilo treba nekaj storiti. Ustaviti obratovanje termoelektrarne? Nemogoče! Kaj torej? Po številnih predlogih so se v Zasavju odločili za dimnik, ki naj bi bil tako visok, da bi predrl zaporni zračni sloj in rešil dolino pred zadušitvijo.

Toda, kako visok naj bi bil »rešilni« dimnik? Po številnih meritvah in zapletenih računih (višina toplotne inverzije je bila dlje časa neznanka) so strokovnjaki meteorološkega zavoda SRS predlagali višino 385 metrov. Ob tako visokem dimniku zgostitev žveplovega dioksida v zraku ob normalnih vremenskih razmerah ne bi presegla 2,5 miligrama, s čimer bi bila ogrožena območja zavarovana, če pa bi želeli, da zgostitev ne bi presegla dveh miligramov, bi moral dimnik segati kar 420 metrov.

Komisija se je odločila za 360 metrski dimnik, ki bo še zaščitil nižje zračne plasti, torej ožjo dolino in dno, ker bi vsak nadaljnji meter gradnjo izredno podražil. Nižji dimnik pa ne bi prebil inverzne plasti nad kotlino kjer je kroženje zraka neprimerno več je in kjer naj bi se žveplov dioksid razredčil do neškodljive količine. Sicer pa je kljub 360 metrom to najvišji dimnik v Evropi in drugi na svetu. Maja letos je bil dimnik zgrajen. In kakšen je učinek tega velikana, vrednega 70 milijonov dinarjev? Se je ozračje po njegovi zaslugi izboljšalo?

Vodja službe za varstvo zraka pri meteorološkem zavodu SRS inž. Bojan Paradiž zagotavlja, da sedaj TET 2 le še neznatno onesnažuje ozračje v nižjih predelih, torej v ožji dolini Save in na dnu trboveljske kotline, nekoliko bolj pa v višjih predelih, vendar tudi tu precej manj kot prej. Seveda pa to ne pomeni, da je zrak v Zasavju zdaj čist. Še vedno ga onesna žujejo cementarna, steklarna, kemična tovarna v Hrastniku in stara termoelektrarna. Sicer pa več povedo rezultati meritev. Ker je dimnik za 25 metrov nižji od predlaganega, so bile izmerjene koncentracije v poletnih mesecih res nekoliko višje od predvidenih. Na Savni peči nad dnom doline se je onesnaževanje ozračja v primerjavi z letom 1971 dva do trikrat zmanjšalo. Na Kovku na levem bregu Save, kjer je 600 metrov nadmorske višine, je bil letos poleti zrak dvakrat manj umazan kot pred petimi leti. Pri Dobovcu, kjer se na desnem bregu Save pobočje Kuma dvigne do 750 metrov nadmorske višine in kjer je bila že prej onesnaženost manjša, pa se je zmanjšala le za polovico.

Leta 1971, ko smo spoznali, da Zasavju preti uničenje, je bilo nepreki njeno več kot en miligram žveplovega dioksida v zraku kar 11 ur in pol, letos pa le pet ur in pol, vendar s to pomembno razliko, da je bilo takrat v kubiku zraka več kot 10 miligramov žveplovega dioksida, letos pa ga je bilo le nekaj več kot en miligram. Pri tem je treba upoštevati, da je dejanski učinek dimnika težko ugotoviti, ker stara termoelektrarna ni priključena na novi dimnik. Vendar pa podatki iz časa, ko je delala le TET 2 ali pa le TET 1 dokazujejo, da zdaj zrak v prizemnih plasteh onesnažuje le stara termoelektrarna. Ko bo ta prenehala delovati, bo tudi zrak v dolini precej čistejši.

Vsi ti podatki veljajo za poletne mesece. Kako pa bo pozimi? Meteorologi predvidevajo, da bo, kar zadeva TET 2, njen vpliv na onesnaževanje zraka v dolini po zaslugi toplotne inverzije še manjši, kakšen pa bo v višjih slojih, bo odvisno od višinskih inverzij. Če se bodo pojavljale, bodo povzročale lokalne onesnažitve. Nevarna mesta so prelazi in grebeni, kjer dim iz doline prehaja na drugo stran hribovja, vendar po predvidevanjih ne bo zajel tolikšnega območja kot do zdaj.

Dolina je rešena, ne grozi ji več katastrofa zaradi erozije. Tudi rastlinje je spet začelo poganjati. V poskusnem nasadu agrometeorološke službe pri Dolinškovi kmetiji na Praprotnem nad Savo, kjer je bil včasih zrak hudo onesnažen (Dolinškovi so se morali preseliti v dolino, saj na njihovi zemlji pridelki niso uspevali), je letos zrasel grah. Špinača je šla celo v cvet, kar se ni dogajalo ves čas delovanja TET 2. Leta 1973 so pridelali 132 centov krompirja na hektar, letos pa kar 218 centov. Zrasla je koruza, celo ajda, zeljne glave, ki prej niso bile užitne, pa so zrasle do teže med 1,5 in 2,30 kilograma. Tam, kjer je podrast izginila, je ponovno začela rasti, drugje pa se je okrepila. Najbolj spodbudno pa je, da letos ni bilo drugega olistanja in poznega cvetenja. Osmodilo je le najbolj občutljive rastlinske vrste in še to samo na 15 odstotkih površine, listje pa je odpadlo precej kasneje kot zadnja leta.

Dolina je torej rešena pred uničenjem, vendar pa ne smemo biti za dovoljni in ostati križem rok. Z novim dimnikom onesnaževanja ozračja nismo preprečili, pač pa le prenesli v višje zračne sloje. Nekateri celo menijo, da smo si z dimnikom naredili medvedjo uslugo. Dim, pravijo, se sicer ne bo več valil po ozki savski dolini, zato pa bo poškodoval nasade hmelja v Savinjski dolini, kamor bo veter zanesel trboveljski žveplov dioksid. Ali nam torej grozi enaka nevarnost kot Skandinaviji, kjer umirajo ribe v jezerih zaradi dežja iz oblakov, ki jih je veter pripodil iznad Porurja?

Kaj o tem menijo strokovnjaki meteorološkega zavoda SRS? Inž. Bojan Paradiž je prepričan, da je nevarnost onesnaževanja Savinjske doline s trboveljskim dimom napihnjena. Žveplov dioksid se namreč visoko v zraku razredči v neškodljive količine, na tla se vrača le z dežjem. Če so tla kisla, kot so v Skandinaviji, je tak dež škodljiv, če pa so tla bazična, ni nobenih hudih posledic. Ni torej bojazni, da bi se pri nas pojavila podobna škoda kot v Skandinaviji, saj so tla v bližnji in daljni okolici bazična, kisla se pojavijo šele na Pohorju.

Ne glede na to pa se tudi v meteorološkem zavodu SRS strinjajo, da je dimnik le polovičarska rešitev. Žveplov dioksid so namreč pregnali med oblake, niso pa ga odstranili, zato je v drugi fazi sanacije predvidena tudi čistilna naprava, celo lokacija zanjo je že določena. Če se bo inverzija pojavila nad dimnikom, bodo Zasavčani spet začutili v ustih okus po žveplu. In če je bilo že od vsega začetka znano, da novi dimnik sam v bistvu ne pomeni rešitve problema zasavskega zraka, čemu torej nismo namesto 70 milijonov dinarjev vrednega dimnika raje zgradili kar čistilno napravo?

»Seveda smo najprej razmišljali o čistilni napravi,« je povedal inž. Bojan Paradiž. »Ta bi vsekakor najbolje rešila zasavski zrak. Toda zazdaj te naprave še niso tehnično obdelane. Ljudje si ne predstavljajo, da bi to pravzaprav morala biti ogromna ‚čistilna tovarna'. Da bi zaščitili ogrožena območja, bi morali prečistiti 85 odstotkov žveplovega dioksida. To pomeni, da bi pri proizvodnji 275 megavatov električne energije, to je pri obratovanju TET 2 in bodoče termoelektrarne, morala naprava očistiti v eni uri kar 1,700.000 kubičnih metrov dima. Če bi to količino želeli spraviti v stolp, bi le-ta, če bi njegova osnovna ploskev merila 100 kvadratnih metrov, moral biti visok 17 kilometrov!«

Takšna čistilna naprava ne bi bila nič manjša od termoelektrarne, glede na svojo velikost, pa bi bila tudi zelo draga. Samo stroški njenega obratovanja bi v enem letu presegli polovico cene dimnika, cena električne energije pa bi se seveda podvojila. Čeprav bi bila čistilna naprava idealna rešitev, je za zdaj odpadla iz sanacijskega programa. Za zdaj, saj bo slej ko prej treba zavarovati tudi višje zračne plasti. Upamo lahko le, da bodo znanstveniki čimprej ponudili tehnično dognane in ne predrage filtre.

Silvestra Rogelj

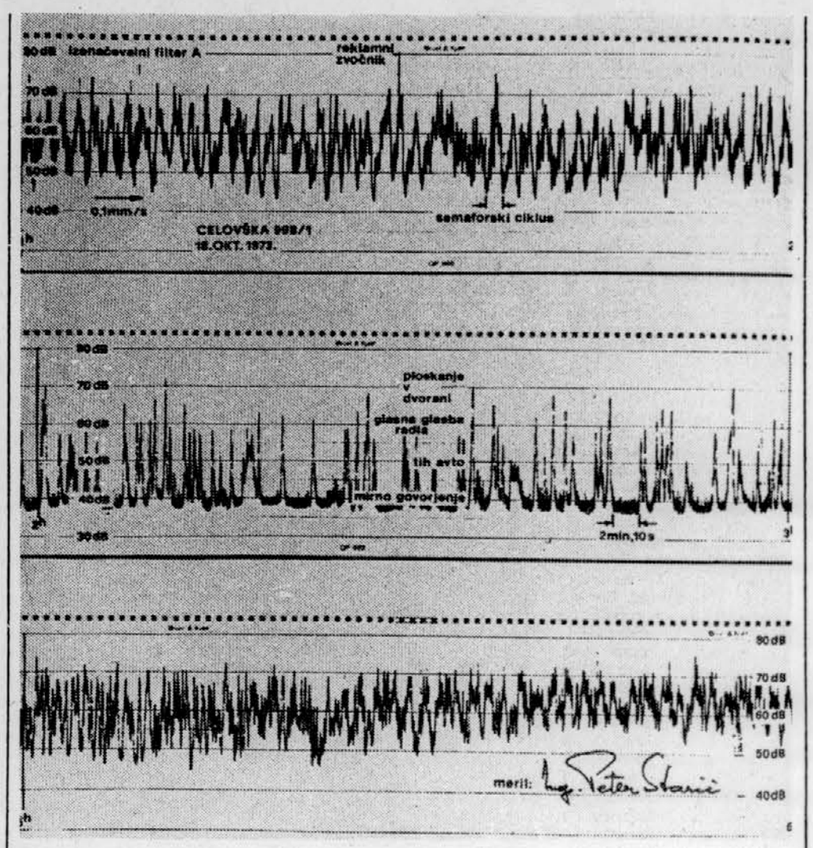

Urbanizem in ekologija

Zvočne pregrade

Stanovanjski bloki ob predvideni ljubljanski obvoznici

Ljubljanski urbanistični zavod je maja 1973 izdal študijo »Dopolnitev in uskladitev urbanističnih programov in načrtov mesta Ljubljane, 1 delovna faza, cestni promet«, ki obravnava več rešitev ljubljanskega prometnega vozlišča z obvoznicami in hkrati nakazuje, kako naj bi izrabili zemljišča vzdolž le-te. Iz priložene dokumentacije je razvidno, da je večji del zemljišč ob obvoznici namenjen zidavi, in sicer v skladu z generalnim urbanističnim načrtom. Domnevamo lahko, da bo precejšen del površin pozidan s stanovanjskimi poslopji. V kakšnih ekoloških razmerah se bo znašel prebivalec stanovanjskega bloka ob obvoznici, če ne bomo upoštevali slabih izkušenj iz preteklosti?

V študiji piše: »Stanovanjsko naselje grupiramo tako, da nekaj hiš tvori visoko pregrado in s tem zaščiti ostale objekte. Če lociramo vrsto objektov vzporedno s cesto, imajo objekti oziroma prostori ob cestni fasadi problem s hrupom, ostali deli naselja — zelenice in objekti pa so dobro zaščiteni . . Če izkoristimo objekte kot pregrado, mora biti vrsta objektov ob cesti neprekinjena (zavetna lega) Če so razmaki preveliki, prodre hrup skozi in se lahko odbije na drugih objektih v naselju in s tem ogrozi tudi zunanji prostor.«

Resnici na ljubo je treba povedati, da navajajo projektanti tudi druge rešitve, vendar se moramo zaradi tega predloga vseeno zamisliti. Glede na izkušnje iz preteklosti in ker omenjena »rešitev« pomeni najbolj gospodarno in tudi cenemo izrabo zazidljivega mestnega zemljišča, se lahko upravičeno bojimo, da bodo planerji svojo »grožnjo« tudi uresničili. Da smo pri nas nagnjeni k najcenejšim rešitvam, zaradi katerih nas pozneje boli glava, dokazujejo že mnogi zgrajeni objekti v Ljubljani.

O tem kakšni naj bodo stanovanjski objekti, ki naj tvorijo zvočno pregrado, pravi projektant: »Stanovanjski bloki, ki delujejo kot pregrada, morajo imeti primerno tlorisno rešitev in tehnično izvedbo. Zaprta okna morajo nuditi popolno zaščito. Tlorisna rešitev ne more biti enostranska, ampak naj bodo bivalni prostori orientirani na tiho stran, kuhinja, kopalnica, vhod pa na hrupnejšo stran. Primerni so tudi objekti z zunanjim hodnikom in vhodi z le-tega.«

Če gledamo stanovanjske bloke ob prometnih cestah ni videti, da bi se projektanti držali teh načel. Že zasnova je drugačna. Le redkokdaj najdemo ob cesti tako zasnovano zgradbo, kot je svetoval projektant, pa še v takem primeru stavba ne kaže cesti svoje zadnjice, temveč svoj obraz. Ali naj verjamemo, da bo kar naenkrat drugače?

Četuti upoštevamo smernice, ne moremo mimo problema izpušnih plinov. Zelo dolgi bloki ob cestah v precejšnji meri preprečujejo tudi naravno ventilacijo. Zato so take zvočne pregrade bolj ali manj tudi pregrade za strupene pline. Kuhinje s popolnoma zaprtimi okni, obrnjenimi na sončno stran, pa vsaj v poletnem času ne bodo v veselje gospodinjam.

Na srečo sta smog in poletna vročina sezonska pojava. Ostane pa nadležen hrup, ki ga stanovalci zvočne pregrade zajemajo z veliko žlico. Ker večina zgrajenih stanovanjskih blokov ob cestah ni načrtovana tako, kot so svetovali projektanti, bi bilo zanimivo zvedeti, kolikšen je hrup na cestni strani. Z zelo natančnimi napravami je bil posnet hrup od 9. ure zvečer pa do 6. ure zjutraj v spalnici na Celovški cesti 99 B v prvem nadstropju. Registriran je samo hrup s ceste. Ker je diagram predolg, priobčujemo samo začetek od 21 do 22 ure zvečer, »najtišji del noči« od 2 do 3 ure ponoči ter konec od 5 do 6 ure zjutraj. Komentar ni potreben. Poudarimo samo, da je v celi noči najdaljši interval relativnega miru samo 2 minuti in 10 sekund. Zaradi hrupa tovarne na drugi strani ceste in morda zaradi delovanja kompresorja za hladilnik, ki je v kleti (za potrebo trgovine v bloku), hrup nikoli ni manjši od 38 dB.

Stanovalci zvočnih pregrad seveda ne hodijo v stanovanje samo spat. Podnevi je prometa in hrupa še več. Celo v najtoplejših mesecih morajo imeti stanovalci okna zaprta, če se hočejo različno pogovarjati na razdalji, večji od 1,5 m.

Znanstvena literatura navaja, da ustreza hrup 60 . . . 75 dB prostorom, kjer pogovor ni potreben. Če si ogledamo diagram, vidimo, da pogovor v prostoru, kjer je bil posnet, sploh ni mogoč, razen če vpijemo ali se pogovarjamo zelo od blizu. Če glasnost preseže 78 dB več kot 320-krat na dan, lahko nastanejo resne težave. Razmere v zvočni pregradi, kjer je bil posnet diagram, pa so najmanj na meji take situacije. Hrup nad 40 dB tudi ni primeren za stanovanjske površine, hotele, motele, pisarne, javne zgradbe, šole, bolnišnice, cerkve, gledališča ali kino dvorane oziroma avditorije ter gledališča na prostem. Na Celovški 99, če jo vzamemo za primer, pa podnevi hrup komaj kdaj pade pod to mejo.

Obvoznice smo se namenili graditi predvsem zato, da bi razbremenili mestno jedro prometa z vsemi njegovimi škodljivimi posledicami. V študiji ljubljanskega urbanističnega zavoda pa vidimo, da so po generalnem urbanističnem načrtu že 50 m od srednje črte obvoznice predvidene zazidljive površine, oziroma da približno v enaki razdalji od planirane trase že sedaj stojijo stanovanjski bloki. Glede na dosedanjo prakso lahko rečemo, da gotovo ne bodo ob cesti stali samo industrijski objekti skladišča ali garaže, temveč tudi — verjetno več del — stanovanjski bloki. Vsaj v Šiški je tako. Z drugimi besedami: kar imamo sedaj v mestnem jedru — in česar se hočemo znebiti — bomo v še večji meri ponovili ob obvoznicah.

Ali ni škoda tako nesmiselno kvariti prostor? Ani ne bi projektanti raje odmaknili stanovanjskih zgradb od cest ali pa cesto, če je še ni, od stanovanjskih zgradb? Ceste naj bi poglobili, bregove zasadili z zimzelenim rastlinjem, ki dobro vpija hrup, za zvočne pregrade pa uporabili industrijske zgradbe, skladišča ali garaže. Če pa to ne bi bilo mogoče, naj bi namestili umetne zvočne pregrade pa tudi v tem primeru naj bi stanovanjski bloki ne stali tako blizu, kot predvideva generalni urbanistični načrt, saj so razen hrupa zelo škodljivi izpušni plini.

In končno, kako naj imenujemo urbanistična načela, da zavestno izpostavimo — ko bi lahko storili drugače — določeno število enakopravnih občanov hrupu in strupenim plinom, zato da se imajo potem drugi bolje? Zaslužijo taka načela pridevnik socialistična? Skrajni čas je že, da začnemo v Ljubljani delati drugače.

Peter Starič

Prizadevanja, povezana z velikimi stroški

Celjski zrak bo čistejši

Kdo in kako onesnažuje okolje

Naporov, s katerimi so se v zadnjih letih in zlasti letos v Celju lotevali problema onesnaženosti okolja, kljub temu, da so spodbudni, ne moremo šteti za zadovoljive. Dve merilni napravi meteorološkega zavoda v Tovarniški ulici v Bukovžlaku pa meritve v okviru cinkarne — to seveda še zdaleč ne zadošča. Pravo podobo bi lahko dobili le na podlagi trajnih meritev v širšem mestnem območju, pri čemer bi morale naprave poleg žveplovega dioksisa odkrivati tudi vse druge škodljive snovi v zraku. Znano je, na primer, da se ponoči čestokrat pojavljajo izredno močne koncentracije generatorskega plina, ne da bi natanko vedeli, od kod.

Enako, če ne še bolj kritično, je vprašanje voda. Po mnenju republiškega vodnogospodarskega inšpektorata, ki je doslej opravil 118 pregledov, je celjsko vodovje celo eno najbolj onesnaženih v državi. Onesnaževalci so se priključili na že mrtve pritoke. Industriji s smrtonosnimi odplakami se pridružuje še komunalno podjetje s fekalijami, ki jih v Štorah izliva v Hudinjo, od tod potujejo v Savinjo in se šele nekje med Laškim in Rimskimi Toplicami razkrojijo. Sicer to zadeva sanitarno inšpekcijo in čistilne naprave, ki pa jih srednjeročni načrt ne predvideva.

Politični aktiv je obravnaval problematiko varstva voda in zraka v občini in v skladu z zahtevami predsedstva občinske konference SZDL, občanov, strokovnih organov v občini in republiki, komiteja za varstvo okolja pri republiškem izvršnem svetu naslovil na delovne organizacije pismo oziroma poziv k nujnim ukrepom. Zahteval je zaostritev politične odgovornosti vseh strokovnih, poslovodnih, samoupravnih organov in političnih organizacij v OZD in TOZD, ki doslej kljub jasnim zakonskim določilom in sprejetim dogovorom v občini niso storili vsega, da bi se razmere izboljšale.

Podpredsednik občinskega izvršnega sveta Risto Gajšek nam je povedal, da je v Celju prevladalo spoznanje, da je problem pomemben za širše območje, pa tudi za dokončno odločitev o nekaterih predvidenih naložbah (nova tovarna žveplene kisline, furnirnica itd.). V skladu s sklepom političnega aktiva je izvršni svet imenoval širšo komisijo, v kateri so predstavniki raznih strokovnih in drugih ustanov iz občine in republike. Ta bo analizirala položaj in ugotovila izvire onesnaževanja. Dosedanje ugotovitve meteorološkega zavoda in ekspertize delovnih organizacij povzročajo dvom, ker te ne priznavajo, da bi v tolikšni meri onesnaževale okolje. Ni naprav, ki bi lahko to dokazale, kot tudi ni naprav, s katerimi bi ugotavljali zastrupljenje s težkimi kovinami.

V pogovoru smo zvedeli, da so prizadevanja za ureditev razmer očitna in povezana z velikanskimi stroški, zato je že skrajni čas, da se odločimo za sistemsko rešitev: nižje carine za uvoz čistilnih naprav, ugodnejši krediti, večja udeležba bank.

V Celju onesnažujejo zrak tudi kotlovnice in dimniki stanovanjskih hiš, saj po nekaterih podatkih še 80 odstotkov gospodinjstev uporablja premog. Po strokovnih ugotovitvah lahko nestrokovno kurjenje poveča onesnaženost ozračja tudi za 50 odstotkov! Kar zadeva kurilnice in težnjo po enotnem režimu kurjenja, se zdi, da je ekološki vidik pomembnejši od pravnega. Premoga ne moremo preprosto zamenjati z mazutom, ker bi uničil neustrezno grajene dimnike, zato je več pozornosti vredno razmišljanje, da bi vsaj nova celjska naselja ogrevali s paro iz šoštanjske termoelektrarne IV ali da bi se odločili za postavitev toplarne, ki jo ponujajo Dravske elektrarne. Pripravlja se že študija o energetski bilanci Celja do leta 2000, ki bo dala tudi smernice za rešitev problema.

Poziv političnega aktiva, ki je zadolžil potencialne onesnaževalce okolja, da morajo njihovi delavski sveti imenovati strokovno politične skupine, ki naj sproti odpravljajo vire onesnaževanja, spremljajo ekološke razmere in sodelujejo s komisijo pri izvršnem svetu, se potemtakem nanaša predvsem na združeno delo. Vsekej, kadar se govori o celjski ekologiji, so na seznamu onesnaževalcev cinkarna, železarna Štore in tovarna EMO.

Železarna se je najprej in najresneje lotila problema onesnaževanja. Po podatkih dipl. inž. Nika Zakonjška je naprava za čiščenje odpadnih voda začela delovati leta 1972, čistilna naprava za dimne pline (obe v valjarni in elektrojeklarni) pa marca letos. Železarna I je tako rekoč sanirana, navezala pa je stike tudi s firmo Rheinstahl v ZRN in prevzela zastopstvo za tovrstne čistilne naprave v naši državi. S firmo Bran-Lübbe so se dogovarjali o čistilnih napravah za odpadne vode, v Štorah pa ustanavljajo tehnološki biro, kjer se bodo ukvarjali tudi s čistilnimi napravami.

Spričo zastarelih tehnoloških postopkov, delno zastarelih naprav in opreme pa bo dosti bolj zapleteno čiščenje odpadnih voda v starem delu železarne. V zadnjih dveh letih so opravili pripravljalna dela, določili lokacijo skupne čistilne naprave, v končni fazi so gradbeni projekti, kupili pa so tudi opremo. Za čiščenje odplak in oskrbo potrošnikov z industrijsko vodo bodo zgradili sistem objektov, predvidoma do konca prihodnjega leta.

Po podatkih, ki nam jih je posredovala ekologinja inž. Roža Ciglar, je v načrtu tovarne EMO, da bo do prihodnje pomladi ali poletja očistila fenolne in druge odplake, tako da bo postavila hladilne stolpe in uredila zaprt krožni vodni sistem. Meritve vode pred in po izlivu v Hudinjo, ki jih opravljajo tri leta, kažejo nenehno previsoko koncentracijo fenolov. Zaradi stare strojne opreme je tudi zelo težko ugotavljati vire onesnaževanja.

Nekoliko več časa bo potrebnega, da bodo očistili onesnaženi zrak iz topilnice. Tam se sproščajo hlapne fluorove spojine in nitrozni plini. Meritve bo opravil zdravstveni zavod Maribor, podjetje Djuro Djaković pa ponuja čistilno napravo. Po menju inž. Ciglarjeve stanje letos venarle ni tako kritično ker obratujeta namesto osmih le ena ali dve peči. Dejstva, ki jih je v pogovoru med predstavniki celjske in laške občine nanizal glavni direktor cinkarne dipl. inž. Franjo Klinger, kažejo, da kritike, ki letijo na onesnaževanje zraka iz cinkarne, niso vselej objektivne. Tako je, na primer, srednja mesečna vrednost lansko zimo pri cinkarni dosegla od 0,17 do 0,49, v središču mesta pa 0,69 mg žveplovega dioksida v kubičnem metru zraka.

Znano je, da so problem trdnih odpadkov (fero sulfati) v tovarni titanovega dioksida odpravili s postavitvijo pražarne, ki je sploh prva v Evropi (investicija je znašala več kot 50 milijonov din). Za čiščenje tekočih odpadkov pa so izdelali polindustrijsko napravo, tako da bodo prečiščeno vodo lahko ponovno uporabljali v procesu, kar je izjemno pomembno, ker porabi cinkarna na leto za 10 milijonov din vode. Razmere pa bo še izboljšala ukinitev generatorja.

Ob vsem tem Celjani seveda z mešanimi občutki prebirajo vesti, da bo predvidena nova tovarna žveplene kisline celo kar nekajkrat izboljšala ekološke razmere, pač te, ki prizadevajo cinkarno. To je namreč redek pojav, nekoliko v nasprotju z zahtevami, ki jih bo treba izpolniti, preden bodo graditvi prižgali zeleno luč.

Drago Hribar

Prošnja iz Argentine

Korak stran od - pozabe

V Buenos Airesu gradijo velik slovensko-jugoslovanski dom

Od Tanjugovega dopisnika posebej za Delo

BUENOS AIRES, decembra lani — Tema bi bila pravšnja za esej, študijo ali disertacijo. Delovni naslov bi lahko dali: kako in zakaj se v krajih, ki leže več tisoč kilometrov od slovenske zemlje, rojevajo, žive in umirajo generacije, a vsaka s pogledom, uprtim v brezmejnost, ki jih deli od tega slovenskega koščka planeta. Za snov bi si izbrali: življenje več deset tisoč argentinskih družin, katerih korenine so pognale na Primorskem ali v kaki prekmurski vasi, na Gorenjskem in drugod...

Pa pustimo to pisateljem in raziskovalcem. Te vrstice so iztrgane iz čisto navadne novinarjeve beležke in zapisal sem jih na ulicah in uličicah četrti Villa Devoto v Buenos Airesu v Argentini.

Četrt Villa Devoto je nekrati »predmestje« in »središče« argentinskega glavnega mesta. Za 3,5 milijona prebivalcev znotraj kroga, ki ga oklepa Avenida generala Paza (tako imenovani Capital), je naselje predmestje. Za prav toliko prebivalcev južnoameriške metropole, ki žive tudi po več deset kilometrov stran, pa je Villa Devoto tako rekoč središče mesta.

V tej četrti, ki ni »ne v centru, ne na periferiji«, sem se znašel prav nič po naključju. Pred ograde, kakršne po navadi postavijo v mestih pred gradbišča, sem si na trgu, ki meji prav na že omenjeno Avenido generala Paza, prepisal v beležnico stavek s table, pritrjene na leseni plot.

»Tu grade družabni in športni center slovensko-jugoslovanskega društva za vzajemno pomoč Triglav.«

Vrata v ogradi, ki peljejo na gradbišče, cvilijo, saj jih le malokdo uporablja. Notri uzrem gradbišče, ki ga je že preplezal plevel. Na velikem prostoru je pod travo in plevelom komaj še opaziti betonske temelje in nekaj stebrov, ki bodejo iz zemlje.

»Tu bo stal ta dom,« je povedal Mitja Štrukelj, jugoslovanski vicekonzul v Buenos Airesu, mladi diplomat, ki mu nikoli ne zmanjka dela, ki nikoli ne počiva, nejevoljen le takrat, kadar ga delo priklene na urad.

Iz lope na gradbišču je prišel čuvaj. Krepak možak, že malce v letih. V španščini nas pobara, kdo smo in čemu smo prišli, potlej pa na veliko presenečenje nadaljuje pogovor v slovenščini. V kleni in čisti govorici, kot da bi šele pred kratkim prišel v Ameriko iz svojih Dutovelj pri Sežani. Prav v Dutovljah se je namreč rodil naš sobesednik Jože Tavčar.

»Ja, davno sem že prišel že leta 1923... Ne, nikoli se nisem mogel več vrniti... Veste, upokojenec sem, tramvaj sem vozil, dokler je še bil v Buenos Airesu... Sin dela na davčni upravi.«

»O gradbišču poizvedujete? Veliko je. Tu doli bosta dva prostora za kegljanje, tamle bowling. Nad kegljiščem bo dvorana s 500 sedeži. Pa štiri nadstropja učilnic, knjižnica, pisarne. Tam levo bo stala restavracija in zraven kavarna. Na desni bo velik pokrit plavalni bazen, poleg manjši za otroke.. Zakaj so dela ustavili? Morali so. Hudi časi so za gradnjo. Kaj več o tem vam bodo povedali v upravi.«

Jože Tavčar rad govori. Pripoveduje o sebi, življenju v Ameriki in o društvu Triglav. Najraje pa se razgovori o svoji mladosti, Dutovljah in Sežani, pa o prisilnem vojskovanju za monarhijo. In o razočaranju po prvi svetovni vojni ter o tem, kako je v njem dozorela odločitev, da za vselej zapusti svoje Dutovlje. Njegova zgodba jasneje kot katerikoli zgodovinski učbenik pojasnjuje razloge za množično izseljevanje Slovencev iz tistega dela Primorske, ki je po prvi svetovni vojni po eni od takratnih krivic pripadel Italiji.

Čeprav je prva skupina Slovencev prispela v Argentino pred stoletjem (leta 1878), se jih je največ priselilo med leti 1922 in 1929: kar 25.000. Takrat kot tudi Jože Tavčar. Večinoma so prihajali iz istih krajev, Primorske. Največ se jih je ustavilo prav tu, v Villa Devotu. Še danes živi v tej četrti približno 5000 slovenskih izseljencev in njihovih potomcev.

Povedati pa moramo, da vsi Slovenci v Argentini, v Buenos Airesu pa tudi v Villa Devotu, kjer jih je največ niso vselej živeli kot složna družina. Še danes se nekateri postavljajo za umišljene ali prave barikade. »Mejo« potegnejo, brž ko zvedo, da sprejemaš današnjo Slovenijo ali Jugoslavijo taki, kot sta, in da se veseliš njunih uspehov.

K temu so nekolikanj pripomogle tudi predvojne stranke, pa sama vojna, a največ leto 1948, saj je med člani KP Argentine, partije, katere stališča se vselej ujemajo s tistimi v Moskvi, veliko Slovencev. Danes malo manj kot poprej. Z leti, ko prihajajo nove generacije, je te neenotnosti čedalje manj. Najbolj zgovoren primer je prav ustanovitev društva Triglav pred dvema letoma.

V uličicah Villa Devota, le nekaj sto metrov narazen, so dotlej delovala tri slovenska društva. V trenutkih, usodnih za Slovenijo in Jugoslavijo, so ravnali enako patriotsko, čeprav so na umišljeni politični lestvici »od levice do desnice« zavzemali tri ključne točke. Vsaka od društev je imelo svoje prostore, svoje člane in natanko začrtane »meje«.

Z novo generacijo — v mislih imam ljudi, ki jim je danes od 30 do 40 let in ki so se rodili v Argentini — pa je dozorevala misel o združitvi. Seveda ni šlo brez trdovratnega odpora nekaterih starejših. Kljub vsemu jim je uspelo: meje so porušili. Namesto treh društev je zdaj eno samo, Triglav, pod enim upravnim odborom in pod enim predsednikom — gradbenim tehnikom Rodolfom Štekarjem.

»Ni bilo lahko, vendar smo uspeli,« nam je dejal Štekar ali Koko, kot mu že vsa leta pravijo, ne da bi sam vedel, odkod to ime. »Ko smo se združili, smo sklenili: društvo potrebuje svoj dom. Dovolj velik in moderen, da bo človek rad prišel vanj. In začeli smo graditi, kot ste že videli.«

Na prvi pogled je vse preprosto. Prodali so poslopje enega od prejšnjih treh domov. Najmanjšega. S tem denarjem so kupili parcelo, ki danes že velja nekajkrat toliko, kot so plačali, in postavili temelje novega doma. V kratkem nameravajo prodati še drugo poslopje in tako novi dom spraviti pod streho ter vsaj za silo usposobiti za dejavnost. Vložili bodo tudi veliko lastnega dela, od arhitektonskih rešitev (arhitekt Mario Turel) do vodenja del (sam predsednik Štekar in zagnani mladi industrialec Carlos Pernarčič).

»Gradnjo je zavrla velika inflacija v lanskem in v tem letu,« je pojasnil Rodolfo Štekar. »Doslej si nismo upali prodati drugega doma: cene gradbenega materiala in del naglo rastejo, pa tudi malo ugodnih ponudb smo dobili. Vse kaže, da se bomo te dni odločili za prodajo. Vsoto, ki nam jo ponuja kupec (20 milijonov pesosov — približno 80.000 dolarjev), skušamo povečati na 30 milijonov. Precej zatem bi se lotili del in v štirih ali petih mesecih končali prvo fazo. Takrat bi se že lahko selili v novi dom.«

V dokaj prostornih, a nemodernih poslopjih dosedanjih domov, v Sibronu in Ramon Listru (imeni sta dobila po ulicah, kjer stojita), delo teče naprej. V prvem skrbe bolj za rekreacijo, v drugem pa vadijo dečki in deklice, člani folklorne skupine Triglava, pa orkester Tamburica, potekajo pogovori in podobno.

V »Ramon Listu« so uredili tudi nenavadno šolo. Učenci, približno 50 argentinskih Slovencev, so različnih starosti in poklicev: od fantičev in deklic, starih 7 ali 8 let, pa srednješolcev, do gradbenih delavcev in ljudi z univerzitetnimi diplomami. V skupnih klopeh se z enako voljo uče neznanih slovenskih besed.

Naj pojasnimo: iz najrazličnejših razlogov, predvsem pa zaradi »naglice« starih priseljencev, ki so se hoteli čimprej privaditi novemu okolju, so v marsikakem domu zrasli otroci, ne da bi spregovorili slovensko besedo. Osamosvojili so se, si uredili domove in nekateri od njih so se zdaj odločili, da se nauče slovensko. Celo predsednik društva Rodolfo Štekar-Koko se je naučil slovenščine pri tridesetih letih, pri čemer mu je pomagala tudi praksa v »Gradisu«.

»Z mojimi otroki ne bo več tako,« je dejal Rodolfo. »Dušanu je osem let in bo šel v tole šolo. Vanini je komaj pet let in bo morala še malo počakati.«

Nenavadno, tu v »Ramon Listu« srečaš tudi pravoslavnega duhovnika Miloša Vučkovića. Na upravi so povedali: duhovnik Vučković je letos prevzel pouk iz srbohvaškega jezika, saj je v Villa Devotu precej priseljencev še iz drugih krajev Jugoslavije. Ure ima tudi v naselju Dock Sudu na čisto drugem koncu mesta, pomaga v tiskarni in kljub vsemu še uspe opravljati duhovniške dolžnosti v neki ruski pravoslavni cerkvi.

»Kot vidite že iz imena, nismo zaprto slovensko društvo, temveč slovensko-jugoslovansko,« je rekel Štekar. »Naš cilj je, da bo novi dom v resnici postal stekališče vseh Jugoslovanov v Buenos Airesu. S svojimi 2800 kvadratnimi metri zaprtih prostorov bi to tudi lahko v resnici bil.«

»Restavracija pa bo še posebej jugoslovanska,« je nekdo pripomnil v šali. »Za vse kuhinje: dalmatinsko, slovensko, makedonsko, srbsko bo dovolj prostora.«

»Največ pa za bosanske pljeskavice in čevapčiče.«

V šali, ki se je rodila tako spontano, tudi duhovniku Vučkoviću niso prizanesli; Vučković po vedenju in zunanjosti pravzaprav bolj spominja na pesnika kot pa na duhovnika. Štekar ga mimogrede podraži:

»Veš kaj, prav te dni se menimo o prodaji doma v Simbronu in o gradnji novega. Zato nam še ti pomagaj. Če ne gre drugače, pa z molitvico, da nam bo šlo vse po sreči.«

»Bom, še drevi pomolim,« obljubi Vučković, ne da bi se jezil zaradi predsednikove šale.

•

Tako poteka življenje na tem koncu sveta, o katerem je nekje zapisano, da leži kakih 14.000 ali 15.000 kilometrov stran od Slovenije, od Jugoslavije. Približno 800 argentinsko-slovenskih družin, uradno včlanjenih v društvo Triglav, se ne zadovoljuje s preteklostjo, z doseženim. Če je bilo prejšni generaciji dovolj, da je imela za zbiranje le streho nad glavo, nova terja moderen dom in možnosti za sodobne oblike združevanja. Zato so se odločili za gradnjo velike petnadstropnice, za slovensko-jugoslovanski dom. Najmodernejši, ki ga bodo imeli Jugoslovani zunaj svojih meja, in dovolj prostoren in sodoben, da bi ga bilo veselo katerokoli veliko jugoslovansko mesto.

Vse grade s svojim denarjem, s svojimi silami. Zato moram na koncu žal tudi zapisati, da vsi dosedanji pozivi slovenskim in jugoslovanskim ustanovam, da bi prispevale skoraj neznatno pomoč (upoštevaje vrednost novega doma, ki bo vendarle reprezentiral Jugoslavijo), niso doslej imeli odmeva in ti entuziasti niso dobili nikakršnega zagotovila, da jim bodo pomagali, kot so pričakovali. Pa čeprav niso prosili za drugo, kot da bi jim poslali nekaj bolj kakovostnega lesa za kegljišče, nekaj umetniških slik ustvarjalcev iz vseh krajev Slovenije in Jugoslavije, pa učbenikov in knjig, gramofonskih plošč in magnetofonskih trakov, filmov in morebiti še nekaj detajlov enterierjev, značilnih za posamezne kraje Jugoslavije.

Zakaj ne dobé odgovora ali pa le zelo redko? Morda zato, ker so ljudje premalo obveščeni o tej veliki gradnji? Ali pa zato, ker med izseljenskimi maticami, ki so edino na tekočem, in drugimi družbenimi dejavniki ni stalne in živahne povezave?

Pozitiven odgovor iz stare domovine bi bil še posebej dragocen, da bi ta druga izseljenska generacija lažje vztrajala pri svojih zamislih in načrtih. Za tako spodbudo najbrž ne bi bilo nespametno nameniti nekaj sredstev, pa tudi posvetiti malo več časa za širšo, ne le slovensko družbeno akcijo, ki naj bi s svojimi idejami in prispevki — le-ti ne terjajo veliko denarja — pomagala, da bi novo stekleno in betonsko poslopje popestrilo čimveč predmetov, ki bi pričali o naših krajih in njihovih narodih.

Mar za to ne bi veljalo celo ustanoviti akcijsko slovensko-jugoslovansko delovno telo v državi? Še zlasti, ker bi ponesrečena akcija generacije mladih izseljencev pomenila pravcato tragedijo.

Če gre za tako oddaljene kraje, je le korak do tega, da se vezi potrgajo, da zatonejo v pozabo. Predsednik Štekar se je naučil slovenskega jezika, ko mu je bilo že več kot trideset let. Morda se bo nekega dne naučil slovenščine tudi industrialec Perenčič, ki se danes tako vztrajno bojuje za stara slovenska domova — da bi zanju našel čimbolj ugodnega kupca in zagotovil čimbolj ceneno gradnjo novega doma — slovensko-jugoslovanskega.

Izseljenci so naredili velik korak, da do pozabe in pretrganih vezi ne bi prišlo. Bomo v državi naredili naslednji korak?

Slobodan Vukmirović

S poti po Izraelu

Vračilo že, toda kakšno?

Počez in poprek planote bitk

Ko v Izraelu vidijo, da si tujec, je prvo vprašanje, ki ti ga zastavijo, od kod si. To se dogaja kjerkoli v taksiju, v hotelu, avtobusu, na ulici, v trgovini, restavraciji. V začetku se ti to zdi malce nenavadno, čudno, potem pa ta »Where are you coming from?« sprejmeš že kot šalom, njihov dober dan, zdravo in dober večer obenem. Niso redki ljudje, ki skušajo navezati tudi daljši pogovor. Nevsiljivo sicer, vendar včasih že tako aktivno, da bi bil molk že kar nevljuden.

Zanimivo pa je, da imajo v teh pogovorih ponavadi osrednjo vlogo, da več govorijo, kot pa sprašujejo. In prav v takih srečanjih se največkrat srečuješ s propagando, za katero verjamem, da ni umetna, pripravljena, vendar zato še toliko bolj očitna, saj že v prvih stikih spoznaš, da ljudi nekaj teži, da bi želeli del bremena, ki ga nosijo v sebi, bolj podzavestno kot ne, odvaliti še na nekoga. Biti moraš res prav močan, da ne podležeš psihozi, s katero te nenehno bombardirajo, češ, kako majhen in nebogljen je njihov Izrael, nenehno ogrožen, brez pravih prijateljev, v boju za obstanek vselej le mali David proti mogočnemu arabskemu Goljatu.

Vojnega stanja v Izraelu ni. Resda je povsod videti precej vojakov in vojakinj, toda to je tudi vse. Zunanjih znakov vojne ni. Od te trditve morebiti še najbolj izstopa nekakšna civilna zaščita, ki začne v mestih patruljirati v poznih večernih urah in konča svoje delo ob jutru. Resda ni prijetno gledati oboroženih ljudi po ulicah, vendar so ti prizori prej komični ali melodramatični kot pa res zastrašujoči. Ne morem si prav predstavljati, kakšno korist imajo v Izraelu od teh oboroženccev, saj bi tistemu, ki bi zares hotel početi kaj protidržavnega, ti civilisti nikakor ne bili v napoto. Vsaj za tiste, ki sem jih videl, lahko trdim tako. Močno se mi je vtisnil v spomin prizor iz polnočnega Tel Aviva, ko sta še po zelo polnih ulicah korakala kar precej zajetna starejša ženska v hlačah in z visokimi petami, z naočniki s precej debelimi stekli, in petnajstletni morda leto, največ dve starejši fante v kavbojkah in majici. Že sicer sta bila prav čuden par, oboroženca pa še toliko bolj. Pa vendar sta jima bila primerna konkurenca starčka, ki jima je teža let že precej ukrivila hrbtenico in izmaličila korak, tako da sta sicer najmodernejši puški na njunih plečih bili videti prej leseni igrači kot pa grozovita sejalnika smrti. Takšno stražarjenje je prostovoljno in pravijo, da sploh nimajo težav pri iskanju ljudi, ki morajo imeti za patruljiranje posebne težaje, menjujejo pa se vsaki dve uri.

Fronta pa se vseeno razteza od enega konca deželе do drugega. Vse bolj tonejo v pozabo besede Golde Meir, ki je z vso ostrino in trdostjo večkrat poudarila »živeti moramo tako, kot da smo v vojni«. Čedalje več je vprašanj, ki zahtevajo odgovor na to, ali lahko mala država brez ekonomskega zaledja s prenapeto gospodarsko bilanco in vse bolj vidnimi socialnimi diferenciacijami sprejme ceno te vojne, čeprav ta ne grmi s topovi. Kakšen smisel ima življenje, varčevanje, investiranje, pritegovanje nove emigracije, ko ni ne pravnega ne političnega miru, marveč je vse skupaj samo določen položaj v nedoločenem roku, ki se maje na rahitičnih nogah nepremaganega globokega arabsko-izraelskega nasprotja.

Dovolj je bilo odpovedovanja, pravijo skoraj povsod. Ljudje si želijo več brezskrbnosti, več ugodja, zato so stavke v Izraelu zelo pogostne. Seveda pa v zvezi s temi vprašanji ni enotnih mnenj. Mir že, boljši standard seveda tudi, toda kako. Iluzij da bo do tega nekako že prišlo, oziroma da bo to božji dar Američanov, si nihče več ne dela. Izraelci, tudi povsem preprosti ljudje se zavedajo, da je največ odvisno od njih samih, od tega, kako se bodo znali sporazumeti z Arabci. V vsakem pogovoru je čutiti dejstvo, da se zavedajo boljše vojaške izurjenosti in višje stopnje tehnične izpopolnjenosti svoje armade. Vendar pa se ne slepijo, da razlike niso čedalje manjše, da njihova prednost hlapi iz dneva v dan. Ponos na vojaške zmage je še kako prisoten, toda tudi slabi. Neverjetno značilno pa je, kako enotno doživljajo Golan, kot nekakšen simbol strateškega uspeha, kot dokaz, da je nemogoče vendarle še spreminjati v mogoče, kot dokaz, da je pravica na njihovi strani.

To planoto bitk sem si ogledal skupaj s skupino tujih novinarjev, ki so spremljali olimpiado in kongres FIDE v Haifi. Daleč od tega je, da bi lahko rekel, da ni bilo zanimivo. Bilo je kaj videti. Prav nepojmljivo pa je, s kakšno zavzetostjo, gorečnostjo in podrobnostmi so nam opisovali vsak drobček bitke, nas vodili od bunkerja do bunkerja, s hribčka na hribček. Z umazano rjavo barvo, ki se enolično razgrinja na vse strani, ko se oko le v redkih trenutkih odpočije na svetlih tonih, Golan odbija brezštevilne ostanke vojne. Ti so povsod razstreseni, saj kdo pa bi se tudi spravil nad masivne železobetonske bunkerje, s pajkovsko in krtovsko vztrajnostjo razpredene in razrite rove in jarke, po katerih še danes teče telefonska žica. Slika je sliki podobna, včasih tudi čisto zrcalno. Hitro dojameš bistvo tega, kar se je tam dogajalo. Toda gostoljubni domačini bodisi dvomijo v tvoje sposobnosti predstavljanja, bodisi ne morejo videti preproste resnice spoznanja. Govorijo še in še, ponavljajo in prav z ničemer ne kažejo, da se njihova vnema bliža koncu. Golan, kajpak tudi popolnoma nem in izumrl, prekrižarimo počez in povprek, se ustavljamo ob tako rekoč vsakem večjem kamnu in potem naprej »raziskujemo«. K ne preveč prijetnim občutkom prispeva svoje še vreme. Soparno je, vsake toliko časa pa se le pripodi od nekod vetrič, zavrtinči nekaj oblakov prahu, ki se po večmesečni suši kopiči vsepovsod, in se potem tako nenadoma, kot se je vzel, tudi zgubi. Vsaj ceste so asfaltirane, in to dobro, čeprav niso pretirano široke. Z nami je višji oficir v rezervi, v uniformi in z nabito pištolo. Jezik mu teče kot namazan. Očitno je, da kaj takega ne razlaga prvič in da Golan pozna kot svoj žep. Vprašanja, ki so se sprožila ob prvih pogledih na ostanke vojne, so ob podobnosti in enakosti kmalu začela usihati. Presahnila so že veliko prej, preden smo se po več ko štirih urah vrnili na izhodišče. Kasneje sem ugotovil, da smo kljub vsemu končali izlet po Golanu najmanj eno uro pred predvidenim rokom.

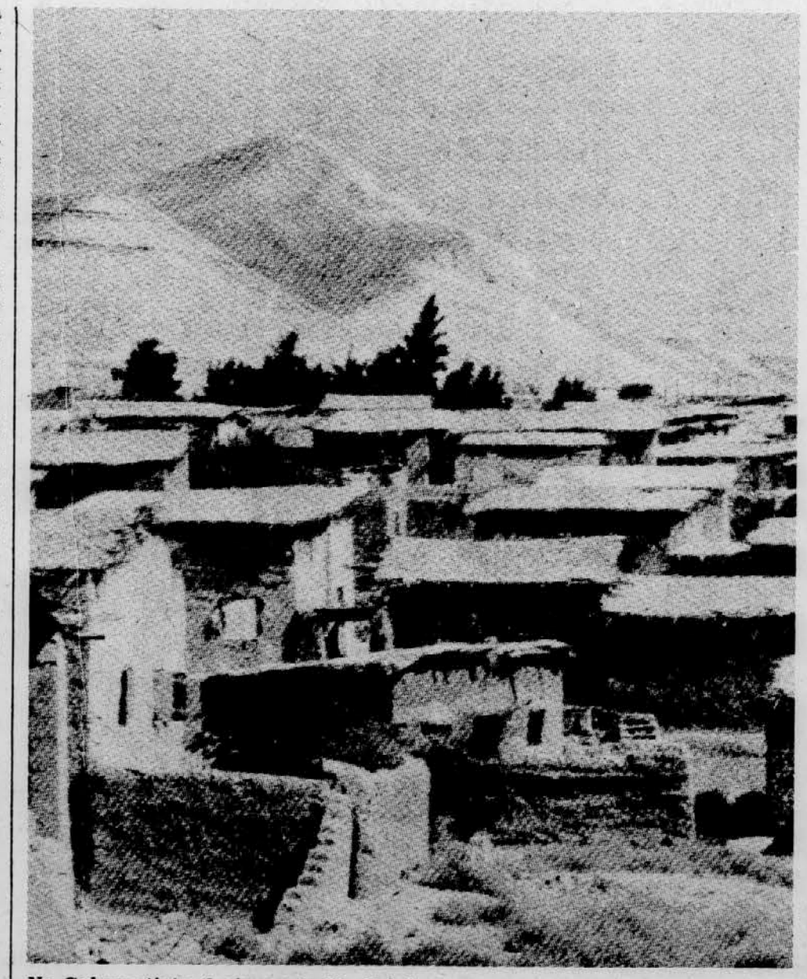

Na Golanu (foto deokumentacija Dela)

In potem se z Golanom srečuješ spet z vsakim, s katerim se zapleteš v le malo daljši pogovor. Res, na Golanu ste bili? Kaj ni čudovit? Ko da bi jih učili ta stavka, tako sta se ponavljala. Pa takoj ugotoviš, da nista naučena. S preveliko gorečnostjo, živahnostjo in pristnostjo sta izgovorjena. Ponos nad uspehom svoje vojske in izumetničen, preveč izžareva tisti jaz, ki je v vsakem človeku. Poglejte, kaj zmoremo, kdo smo mi, kaj se to pravi biti Izraelec, biti vojak.

Po svoje pa je ob tem prav paradoksalna miselnost, da pa je to vendarle le zgodovina, oziroma naj bi bila le preteklost. Sedanjost naj bi bila drugačna, še bolj drugačna pa prihodnost.

Da, prišel bo čas, ko se bomo sporazumeli z Arabci. Seveda, nekaj ozemlja jim bomo morali vrniti, koliko in katerega, pa bo pokazala politika. Ko govorijo o vprašanju izraelskih meja na vsakem koraku ponavljajo, da so jih nenehno napadali, kako so njihovi otroci morali živeti v podzemeljskih zakloniščih ipd. Od tod naj bi torej izhajali, ne pa s stališča, da so agresorji, da so z vsako vojno Arabcem vzeli vse več ozemlja in ga potem tudi hitro naravnavali v svoj državni prostor. Če jih vprašaš, ali so ozemlja pomembnejša za bodočnost Izraela kot mir z Arabci, ali se ne zavedajo tega, da bo v nadaljnjem razvoju vojne tehnike in vse večjem oboroževanju Bližnjega vzhoda nenehno upadal pomen prostora in se povečevala pomembnost splošnega strategijskega političnega položaja na mejah te male države, bodo odgovorili že, toda... Najprej bodo s prstom pokazali na nekatere ljudi v parlamentu, češ, so pa še taki, ki ne bi Arabcem vrnili niti pednja »osvobojene« zgodovinske Palestine. Kajpak tudi tisti, ki govorijo o umiku in o tem, da linija prekinitve ognja za Izrael ni končna meja, sploh ne premišljujejo o krčenju države na meje iz leta 1967. Tu so v en glas enotni: kaj takega bi bilo za Izrael nesprejemljivo, saj ne morejo dolgoročno verjeti Arabcem v to, da nihče med njimi ne bo pripravil nove oborožene akcije, ki bi s starimi mejami bila zanje lahko pogubna. Oficir, ki nas je spremljal po Golanu, je poudaril, da nikakor ni vseeno, ali ima Izrael manevrsko globino, ali sovražnik potrebuje 30 sekund ali nekaj minut, da poleti do središč; ali lahko tolče izraelska mesta in vasi z navadnimi topovi, ki jim poveljujejo nižji oficirji, ali pa mora sovražnik uporabiti rakete, s katerimi upravljajo generali.

Čeprav se Izraelci mnogokrat ne strinjajo z odločitvami svoje vlade, pa jo odločno podpirajo v tem, da si, dokler položaj na Liižnjem vzhodu ne bo popolnoma urejen, danes in tudi v bodočnosti ne smejo dovoliti tveganja, da bi zgubuli le eno pomembno bitko. Pri tem lahko sosedje zgubljajo vojne tudi vsakih nekaj let in bodo v svoji ogromni razsežnosti ter v mogočnem naftnem bogastvu še naprej lepo živeli. Zanje pa bi bila prva izgubljena bitka konec države, konec dolgih stoletij sna o svoji zemlji in verjetno tudi konec obstoja za večino izraelskega naroda.

Takemu načinu gledanja in razmišljanja se upirajo le močno levo usmerjene organizacije, ki pa po svoji številčnosti in vplivnosti ne pomenijo kaj dosti več od glasu vpijočega v puščavi. In danes prav malo kaže, da bi do večjih vsebinskih premikov v tej smeri lahko kaj kmalu tudi prišlo.

Boris Kutin

Rak in duševnost

Kancerozne osebnosti?

Ali lahko pesimizem, obup in depresije izzovejo rak?

Ideja, da bolezni klijejo tudi iz duševnih zasevkov v človeku, je stara kakor medicina. Pri raziskovanju še zmeraj neznanih vzrokov rakastih obolenj je ta ideja kar mikavna, zlasti za vsakršne neznanstvene špekulacije. Vendar pa se vprašanja psihičnih izhodišč teh obolenj vse pogosteje selijo tudi v raziskovalne laboratorije resnih strokovnjakov, zdravnikov, naravoslovcev in družboslovcev.

Rak je po besedah francoskega zdravnika in filozofa Jeana Bernarda zlodej modernih časov. Ljudje se ga bojijo podobno kot so se nekoč bali hudiča, namreč prekanjenega, nevidnega, skrivnostnega rogatca, ki napada grešnike. A občutek greha je lahko le korak daleč od življenjske nezadoščenosti, nemirov in napetosti vsakršnih vrst, ki dejansko utegnejo zaroditi rak, kakor bomo brali v tem članku; in od občutkov greha je spet le korak daleč do pričakovanja kazni. To kazen pa žal mnogi ljudje enačijo z rakom. Ni čudno, da se nekateri lotevajo boja proti raku kot izganjanja hudiča. K temu spodbujajo številni mazači, ki prodajajo svoje recepte za debele denarje. Demonološka plat boja proti raku zatorej danes vztrajno spremlja vse znanstvene raziskave o psihičnih vzrokih obolenj za rakom, zato jo moramo, kakor je smešna in žalostna, že na začetku ostro ločiti od znanstvenih izsledkov psihičnih vzrokov rakastih obolenj.

Znano je, da je rak bolezen kakor vsaka druga bolezen: sproža ga nekaj vzrokov, med katerimi nekatere poznamo. Zdravi se ga na razne načine, od katerih so samo nekateri uspešni. Zdravnikom danes uspeva, da ozdravijo raka — to pa je okoli sto bolezni — v 35 do 40 odstotkih. Mogočne raziskave bodo že v bližnji prihodnosti občutno dvignile ta v isti sapi izreden kot nezadosten odstotek, verjetno pa tudi organizacijo preventive pred rakom. Te raziskave potekajo na zelo različnih tirnicah — od kliničnih opazovanj do radiobiologije, od imunologije do hormonskih preiskav, od epidemiologije do molekularne biologije.

Vprašanja, s katerimi nas sooča rak, so tesno povezana s temeljnimi vprašanji narave življenja. Zatorej rak spodbuja najbolj zapletene raziskave, ki potekajo v moderni biologiji, pri čemer z napredkom biologije pridobivamo čedalje globlja spoznanja o raku. Te zveze in te zamenjave med medicino in biologijo krepijo in vzdržujejo naše upanje, da bomo prišli do končnih spoznanj o tej bolezni in da jo bomo potemtakem dokončno tudi premagali.

Ena izmed ved, ki so most med medicino in biologijo, postaja tudi psihobiologija, ki se je na področju etiologije raka prebila do nekaterih izsledkov. Posredujemo jih po Tanjugovih podatkih.

Ljudje so željni nežnosti

Nekateri zdravniki so prepričani, da določeni tipi ljudi laže obolevajo za rakom kot drugi. Še več, menijo, da hitra sprememba psihičnega stanja, naglo vzbujeno ponovno upanje za ozdravitvijo ali rojstvo ljubezni lahko pripeljejo do ozdravitve tudi najbolj surovih oblik te bolezni.

Dr. Jay Lefer, psihiater iz bolnišničnega centra Metropolitan v New Yorku, meni, da se rak običajno pojavlja pri kronično depresivnih ljudeh: »Kancerozne osebnosti se počutijo nezadovoljene in nezadoščene, brez prepričanja v lastno in tujo pomoč. Imajo močno željo po samouničenju. Nekatere čutijo obučno potrebo, da bi popolnoma nadzorovale drugega človeka. Tarejo jih pesimizem, obup in depresije,« pravi. Po svojih pogovorih z bolniki, obolelimi za rakom, sodi, da so to ljudje, ki so preživeli detinstvo brez zadostne ljubezni, ki so živeli ob hladnih starših.

Kajpak nesrečno detinstvo samo po sebi še ne pomeni, da bo nekdo kasneje obolel za rakom, ker mora biti za to tudi genetsko dovzeten. Znanstvena skupina, v kateri dela dr. Lefer, meni, da na svetu obstaja genetska zveza med ljudmi, rojenimi na vseh straneh sveta, ki imajo notranjo potrebo po nežnosti in bližini drugih ljudi. Kolikor so v detinstvu ob takšen bližek odnos, kasnejše življenje pa jim samo še krepi to pomanjkanje, lahko razvijejo vrsto raka, ki simbolično predstavlja izgubljeni odnos. Z drugimi besedami povedano: pri ljudeh z genetično in čustveno dovzetnostjo za raka, ki pravzaprav tudi razvija bolezen, bo obolel najprej tisti del organizma, ki simbolizira vzrok depresije. Za pljučnim rakom obolevajo na primer ljudje, ki živijo v čustveni napetosti zaradi zatrtih teženj po svobodi. Ljudje, ki so izkusili siromaštvo in strah pred lakoto, imajo pogosteje rak prebavnih organov.

Močno povezanost med življenjsko zgodbo in rakom poskuša dokazati tudi dr. Vivian Tenny, newyorška ginekologija, ki je več kot dvajset let proučevala 122 rakovih bolnikov.

»Imela sem bolnika, ki je bolehal za rakom v ustni votlini. Pojavil se mu je po dvajsetih letih zakona, v katerem je žena ravnala z njim kot z otrokom. Nekoč mi je rekel, da mu je prekipelo, da ne more več »požreti« svoje žene. Šest mesecev po njegovi smrti je tudi žena zbolela za rakom, in sicer za rakom na dojki. Otrok ni bilo in žena je res ravnala z možem kot z majhnim, in to ne preveč inteligentnim otrokom,« pripoveduje ta zdravnica.

Četudi dr. Tennyjeva raziskuje rak že tako dolgo, vendarle sodi, da še zmeraj ne more zastaviti kakšnih resnic, ki bi bile absolutne, kajti sama ni opravljala poskusov, pač pa je pri bolnikih, ki so k njej prihajali z že nevarnimi obolenji, uporabljala psihoterapijo. Pogostokrat je delala tudi z bolniki, katerih zdravstveno stanje je bilo po obsevanju, operaciji ali kemoterapiji povsem zadovoljivo. Pokazalo pa se je, da se je bolezen običajno vračala, če se ozdravljenec še naprej ni mogel čustveno prilagoditi svojemu okolju.

»Nekega dne je prišla k meni močno potrta ženska, ki je glasno tožila. Imela je raka na koži obraza, na dojki in vratu. Vprašala sem jo, ali ji je kdo umrl, da tako glasno toži, in odgovorila mi je, da je umrl njen mož. Kasneje sem zvedela, da se je to zgodilo že pred desetimi leti in da je ženska po njegovi smrti začela zapostavljati otroke in se je vsa posvetila žalovanju, češ da se njen mož v strahotnih mukah cvre v peklu. Kasnejša psihoterapija je pokazala, da je ta ženska imela zelo slabo mnenje o možu. Zato je pač mislila, da se mož cvre v peklu,« je zdravnica s tem primerom ilustrirala svojo teorijo. Zaradi občutka krivce in sramu zaradi svojih misli je bolnica — po mnenju zdravnice — »razvila« rak na obrazu, medtem ko je rak na dojki posledica občutka krivde, ker je zanemarila otroke. Rak vrata je simboliziral njene neizpolnjene zakonske dolžnosti. Potem ko sta skupaj odkrili vzroke te bolezni in se je bolnica znebila občutkov krivde, je ozdravela. Popolnoma ozdravljena živi že deset let.

Dr. Bernard Fox iz ameriškega nacionalnega inštituta za rak v Bethesdi prav tako meni, da psihološki faktorji, na primer stres, vplivajo na pojav raka, vendar sodi, da se je v dosedanje študije tega problema vtihotapilo veliko napak, ki jih bodo morala nadaljnja proučevanja odpraviti. Po njegovem cel odnos človeka do življenja vpliva na pojav raka, kolikor sploh so povzročitelji raka psihične narave.

»Vendar pa,« pravi ta zdravnik, »raziskovalci pravzaprav še niso ugotovili, ali je občutek brezizhodnosti, ki spremlja obolele za rakom, poguben že pred boleznijo ali pa slabša bolezen kot njena posledica.«

Dr. Fox krivi kot prvega povzročitelja raka »zunanji« faktor, osebnost pa da ima pri obolevanju drugotno vlogo. To mnenje potrjujejo tudi najnovejše analize Svetovne zdravstvene organizacije, po katerih ima 75 odstotkov rakavih obolenj vzroke v človekovem okolju ali v zunanjih činiteljih, kot so tobak, alkohol, sevanja, zdravila, diete, virusi itd.

Dr. Tennyjeva pa kljub temu meni, da ti podatki niso omajali teze o psihosomatskih vzrokih raka. Kajti organizem sicer lahko razvije odpornost proti zunanjim kancerogenim vplivom, ni pa to nujno. Raziskovanja dr. Lefera potrjujejo to stališče. Po njegovem bi psihobiologija morala pokazati in dokazati, da lahko samo nekateri ljudje, ki so izpostavljeni vplivom nekaterih škodljivih snovi, postanejo žrtve zahrbtnih rakastih obolenj.

Mnenje staro kot medicina

Že starogrški zdravnik Galen je opazil, da se rak pogosteje pojavlja pri melanholičnih ženskah kot pri sangviničnih. Leta 1783 pa angleški zdravnik Burrows piše: »Rak izziva nekatere nenavadne strasti, ki se dolgo časa lotevajo bolnika, s čemer slabijo njegov krvni obtok in ga zgoščujejo«. Sto let kasneje Henry Snow iz londonske bolnišnice za rak odkriva, da je 156 do 250 njegovih bolnikov tik preden so zboleli za rakom izgubilo bližnjega sorodnika ali prijatelja, zaradi česar so hudo trpeli.

Zvezo med duševnostjo osebnosti in pojavom raka je leta 1935 dokazoval tudi ameriški zdravnik Gotthard Booth, čigar knjiga Psihologija raka naj bi v kratkem bila objavljena posthumno.

Dr. Caroline Thomas, profesorica na medicinskem odseku univerze John Hopkins v Baltimoru, je zbrala kartone o psihičnih lastnostih, psiholoških profilih in družinskih zgodbah 1337 svojih študentov, ki so študirali na tej univerzi med leti 1946 in 1964. Oddelej zbira pri taistih ljudeh nove podatke, in sicer s pomočjo vprašalnikov, ki jim jih redno pošilja. Do leta 1975 se je med bivšimi študenti dr. Thomasove pojavilo 43 primerov raka. Ob pregledu njihovih kartonov se je pokazalo, da so to po navadi bili tihi, osamljeni, nenapadalni a čustveno nezadovoljni ljudje. Po osebnem mnenju pa jih je med njimi 30 odstotkov imelo očete, ki jih niso razumeli in ki so bili do njih čustveno hladni.

»Prepričana sem,« pravi ta zdravnica, »da se ljudje že od vsega začetka razločujejo po značajskih tipih, po fizičnem videzu, generski dediščini in čustvenih odzivih. Nekateri lahko pridejo do določene meje, katere prekoračitev sproži pojav raka. Naša naloga je ugotoviti dovzetnosti in »varnostne signale«, preden človek pride do te meje.«

Dr. William Green je dolga leta proučeval enojajčne dvojčke, ki so istega fizičnega ustroja. Ugotovil je, da se rak ali levkemija, pojavljata, kolikor se sploh pojavljata, pri enem od dvojčkov, običajno pri tistem, ki je prestal kakšen stres ali osebno tragedijo.

Nihče med nami ne more spremeniti nesrečnega detinstva, tudi se ne more znebiti žalosti za izgubljeno ljubeznijo, četudi je prišel do spoznanja, da to utegne izzvati rak. Kaj torej storiti?

Dr. Lefer svetuje psihoterapijo ali pa novo človeško povezavo, ki bo prinesla novo ljubezen in zadovoljstvo. Dr. Tennyjeva prav tako meni, da psihoanaliza lahko pomaga depresivnim osebnostim, še bolje pa je, če najdejo življenjski cilj, zaradi katerega velja živeti.

Vendar pa tudi tisti strokovnjaki, ki verjamejo v povezanost psihičnega stanja in raka, sumijo, da bi sprejemanje takšnega stališča utegnilo imeti tudi škodljive posledice. Kajti strasten kadilec si lahko oddahne, če ugotovi, da se psihično izvrstno počuti, in kadi naprej.

Po drugi strani pa lahko tudi evidenca kanceroznih osebnosti izpodbudi morebitne žrtve rakastih obolenj k hitrejšemu reševanju psihičnih težav k iskanju vedrejših plati življenja. Celo v primeru, ko dobra volja ne bi preprečila raka, ta duševna okrepitev na koncu koncev ne bo škodila.

Željko Kozinc

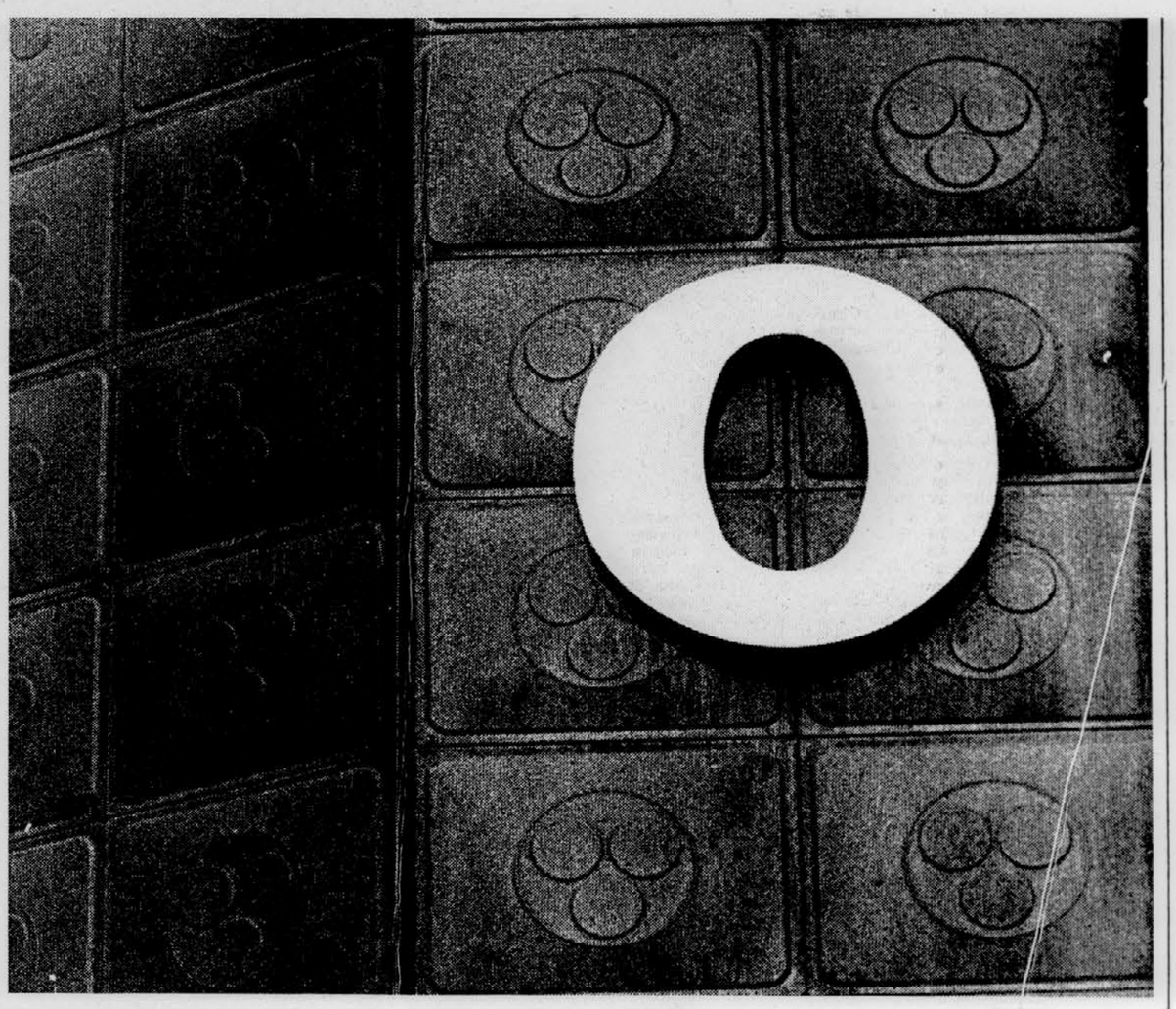

O (foto Jakob Gnilšak)

Vladimir Solouhin

Skrivnostne celice

Odlomki iz knjige „Obsodba“ (4)

Ob Borisu Aleksandroviču se mi je utrnil spomin na Tatjano Sergejevno in brž sem ji telefoniral. Še pomislil nisem, da bi imel od tega kako otipljivo korist, temveč sem si preprosto želel, da bi mi izkušeno svetovala.

— Dragi Vladimir Aleksejevič, kako se imate?

— Kako se imam? Takrat, ko smo se skupaj peljali iz Zagorska, sem Borisu Aleksandroviču dejal ...

— Za kaj pa gre?

— Nič tako hudega. Vendar moram na preiskave. Morda bom moral tudi na operacijo.

— Čakajte no... Pravite na koži? Prav Agnesa Petrovna vodi tak oddelek na Hercnovem inštitutu.

— Kdo pa je Agnesa Petrovna?

— Profesorica in moja prijateljica. Boris Aleksandrovič je sodil, da kirurgija ni poklic za ženske in s kirurginjami je ravnal, kako bi dejala... bolj prizanesljivo. Le pri Agnesi Petrovni je naredil izjemo in ji priznal, da je ženska na pravem mestu. Agnesa je zares odločna. Večkrat ji v šali pravimo Agresor Petrovna. Poleg tega je vaša oboževalka. Prav te dni me je vprašala, ali bi ji lahko preskrbela vašo zadnjo knjigo. Bi radi njeno telefonsko številko? Tudi sama ji bom telefonirala. Vse bomo uredili, da bo prav.

— Kakšen inštitut je to? Zakaj ime Hercen?

— Hercen je vnuk onega vašega Hercna. Je ustanovitelj ruske onkološke šole. Inštitut je onkološki, kot ste najbrž že sami uganili. V Begovi ulici stoji.

— Saj to je v bližini mojega doma! Ne bo mi treba hoditi na preiskave na čisto drugi konec Moskve. In zanimivo je, da nois prav Hercnovo ime.

— Zakaj?

— V Hercnovem domu, v literarnem inštitutu se je pravzaprav začela moja pisateljska pot. Pesniki imamo radi takšno ozadje in tako povezavo.

— Raje pustite to! Telefonirajte Agnesi in vse se bo uredilo.

*

V Hercnovem inštitutu so čisto drugače ravnali z menoj. Namesto šefinje poliklinike, ki me še pogledala ni, me je Agnesa Petrovna sprejela razširjenih rok in kot bi mignil, je bila izpolnjena medicinska dokumentacija. Ves čas me je spremljal odločen glas Agnese Petrovne, ki je tudi sama pregledala moje obolelo mesto. Le zadnji stavek Petrovne se je po pomenu (pa tudi po besedah) tako čudno ujemal s tihim in nekako ravnodušno izgovorjenim stavkom zdravnice iz kabineta št. 206.

— Mislim, da ne bo nič hudega. Morali boste opraviti preiskave z izotopi. Potem se bomo dokončno odločili, kaj bomo naredili s temle. Precej bom telefonirala v naš laboratorij.

Stopal sem po dvorišču in se vpraševal: »Kje se pri vas skriva tista trdnjava?« Šel sem mimo enanadstropnega poslopja, iz katerega je še skozi zidove zaudarjalo po živalih, utesnjenih med štiri stene. Vivarij. Tam so poskusnim živalicam presajali bolezni, jih zatem obsevali in jih hranili s kemikalijami. Na koncu pa so jih secirali in jih opazovali pod mikroskopom. Smrad iz vivarija je prihajal kot v opomin, da človek ne bi pozabil, na kakšnem dvorišču je.

Laboratorij v tretjem nadstropju me ni sprejel le gostoljubno, temveč je bilo v njem čutiti celo nekaj povsem nebolniškega. Znanstvena sodelavka Žana Pavlovna je hitela govoriti o književnosti namesto o boleznih. Opazil sem, da imajo sodelavci laboratorija na belih haljah na prsih pritrjene majhne črne ploščate aparate, ki so beležili radioaktivno sevanje. Ko pa me je navdušil razkošen cvet lončnice, za katero me je presenetilo, da cvete že ob tem času in ne v decembru, ob dnevu patrone Barbare, a začudilo me je tudi bujno cvetje na oknu laboratorija, mi je Pavlovna pojasnila:

— Ja, pri nas ljudje venejo, cvetje pa se bohoti. Povečana radiacija ugodno vpliva na rastline. Seveda le v neznatnih dozah, takih, kot so na primer pri nas.

Laborantka Rita me je popeljala v podzemeljski bunker, kjer je za debelimi svinčenimi vrati stala na veliki mizi ena sama čaša iz masivnega zelenega stekla. V njej je bilo približno petdeset gramov prozorne tekočine Ukazali so mi, naj jo spijem. Zaman sem se trudil, da bi razvozljal okus (prvič v življenju sem pil radioaktivni fosfor!). Zdelo se mi je, da je ta stvar popolnoma brez okusa, kot navadna čista voda.

— No, tako. Jutri pa pridite k nam za ves dan. Prinesite si s seboj kako delo ali knjigo. Računali bomo vaše izotope, vsaki dve uri, od devetih zjutraj do petih popoldne. Ob devetih, enajstih, enih in tako dalje. Dali vam bomo mizo in počutili se boste kot doma, kot v domu književnikov.

— Kaj se do jutri že ne bodo izločili iz mene vsi izotopi?

— Fosfor se razkraja štirinajst dni. Štirinajst dni boste radioaktivni in boste sevali.

— Mar je to nevarno za okolico?

— Ne, saj je doza minimalna. Tudi žarčenje ni omembe vredno. Toda naše napreve bodo vse zabeležile.

Naslednjega dne ob devetih sem bil spet pri Žani Pavlovni. To je bila ženska pri tridesetih ali morda štiridesetih, čednega obraza, a ves čas je bilo na njenem licu čutiti nekako napetost, ki se je izražala tudi v barvi glasu. Prvi hip nisem mogel razumeti, za kaj gre. Ko sva se sukala okoli aparatov, je v laboratorij prišlo mlado dekle z obvezano nogo. Pri hoji si je pomagala z berglo.

— Glej, kdo je prišel! so jo hitele pozdravljati vse laborantke po vrsti.

— Glej jo, Nadeždo!

Dekle je podalo Pavlovni štatlo z bonboni.

— To je posladek za dekleta.

— Le kaj vam pride na misel! Vzemite nazaj. No, kako je uspela operacija? Kako se počutite?

— Tako, tako. Noga mi oteka. Prišla sem povprašat... A saj mi gotovo ne boste hoteli nič povedati.

Kot sem razumel, so Nado najprej preiskovali v laboratoriju (tako, kot bom danes tudi jaz prišel na vrsto), nato pa so jo operirali in dekle je zdaj s kirurškega oddelka prišepalo obiskat laborantke in hkrati poizvedovat, kakšni so rezultati izrezanega tumorja, kako je z njeno histologijo. Moram se čimprej privaditi vsem tem tujim besedam.

— No... Ja, pri vas... Pravzaprav je pri vas .. vse v redu.

— Jaz pa sem slišala čisto drugače.

— Le kje ste to slišali? Opaziti je majceno oddaljitev od norm, vendar ni nič hudega... Res se vam ni treba vznemirjati. Kako pa šivi? Se zaraščajo? In kako se počutite? Kmalu pojdete domov...

*

Pogovor o literaturi, cvetju in lončnicah pripomore, da postanejo ljudje bolj zaupljivi med seboj. Ko je Nadežda odšla, sem vprašal Žano Pavlovno:

— Kaj ji morate nenehno lagati?

— Drugič bomo tako prepričljivi, da bomo še sami sebi verjeli.

— Kaj je z Nadeždo?

— Pri njej se je začelo na nogi... Ima pravi melanom. Tudi operacija je bila bolj zapletena. Dekle je pač in ne smemo ji iznakaziti noge. Poleg glavne operacije je morala še na plastično. Kožo s trebuha so ji presadili na nogo.

— Torej trebuh, ko gre za lepoto, po vašem ni tako pomemben kot noga?

— No, vendarle...

— Rekli ste, da je bila operacija bolj zapletena? Kot kaka druga? Kot moja?

Žana Pavlovna je bila v zadregi.

— Konec koncev...

— Konec koncev, prav imate. A pri moji nogi se ne bo treba ozirati na lepoto.

— Le kaj vam je! Saj sploh nič nimate. To mi je ušlo z jezika kar tako. Sedite k aparatu. Notranje tumorje je res težko odkriti. Zunanji pa se tejle naši napravi ne morejo izmakniti. Pokažite to vašo bradavico. Tipičen angiofibrom.

— Kako deluje aparat?

— Vi izžarevate radioaktivne delce Tudi vsak košček vaše kože seva. Zločeste celice pa imajo to lastnost, da kopičijo v sebi te delce in jih torej izžarevajo precej več kot drugi deli telesa. Zdaj bom primaknila števec k temu vašemu nedolžnemu fibromu. Takole... Potlej, čez kake štiri minute bom števec premaknila simetrično na drugo nogo. Primerjali bomo, koliko bo naprava naštela tu in koliko tam. Najbolj preprosta računica.

Mamila v kokošjih jajcih

„Mary Jane“ in njeni sužnji

Kako mlade iztrgati iz zla današnjega časa?

»Huda utrujenost se loteva vaše zavesti, vam mrtvi duševne sposobnosti in se kot megla zaleze v zadnji koti-ček. Še več ur niste sposobni za kakršnokoli delo, dejanje ali odločitev. To je kazen, ker ste tako brezbožno razsipno zapravili svoj živčni fluid. Razrvali ste svojo osebnost in vetrovi so jo raznesli na vse štiri strani sveta. Koliko nečloveških muk vas zdaj stane, da bi jo spet zbrali in spravili v red.«

Tako veliki francoski pesnik Charles Baudelaire opisuje sužnost lastnega intelekta pogubni drogi. Človek in mamila. Razmerje in vprašanje, ki čedalje huje muči sodobni svet. V zadnjih petnajstih ali dvajsetih letih se je uživanje mamil vse bolj razpaslo in se sprevrglo v pravcato epidemijo.

Po ocenah svetovne zdravstvene organizacije je zdaj na svetu več kot 25 milijonov stalnih uživalcev marihuane. Vendar številka nenehno narašča, če prištejemo več deset milijonov mladih ki se nenehno omamljajo še na druge načine. Vse do danes pa še nikjer na svetu, tudi v naši državi ne, niso zbrali niti približnih, kaj šele natančnih podatkov o številu uživalcev mamil oziroma narkomanov, čeprav prihajajo alarmantna opozorila, da se ta pojav, zlasti med mladimi, širi.

Val narkomanije je zajel tudi našo državo. Opozorila strokovnjakov prihajajo od vsepovsod, da postaja mladina, ki bi morala biti po svojih osebnih in socialnih kvalitetah nosilka pozitivnih prizadevanj vse večja sužnja mamil. Narkomanija je še zlasti zajela mlade od 13. do 25. leta, srednješolsko in študentsko mladino. Po podatkih organov za notranje zadeve sta na seznamu mest, ki imajo največ narkomanov, Beograd in Ljubljana. V Beogradu jih je bilo lani 1600, v Ljubljani 750. Seveda so tudi v Zagrebu, Mariboru, Kranju, Kopru, Novi Gorici, Osijeku, Nišu, Splitu in drugih mestih.

Med narkomani je največ dijakov in študentov pa igralcev, zdravstvenih delavcev in ljudi drugih poklicev. Po podatkih strokovnjakov izvira največ uživalcev mamil iz ekonomsko trdnih družin pa iz takih, kjer sta starša ločena. Uživanje mamil spremljajo še najrazličnejše oblike tihotapstva. Po podatkih Interpola so od leta 1963 do 1968 zaplenili približno 200.000 kilogramov mamil. Črna trgovina z mamili je razlog več, da je družba lahko upravičeno v skrbeh in da poskuša iztrgati žrtve iz krempljev mamil.

Tihotapci uporabljajo najrazličnejše načine, da spravijo mamila v našo državo. Za skrivališča uporabljajo avtomobilske sedeže, blatnike, luči, dele avtomobilskih motorjev, prtljažnike, rezervne gume, kovčke z dvojnim dnom pa tudi posebej za to vgrajena skrivališča. Manjše količine močnih in dragih mamil skrijejo med živila, v šive obleke in perila, patentne svinčnike, konserve, knjige, okrasne predmete in tudi v kokošja jajca. Če se narkomani ne morejo oskrbeti z mamili preko tihotapcev, nekateri odhajajo organizirano, v skupinah, v Makedonijo in tam kupijo drogo po 8000 dinarjev kilogram. Za naslove proizvajalcev zvedo od sorodnikov, prijateljev ali znancev iz Makedonije. Pozneje taisti opij kroži pod roko po Beogradu, Ljubljani, Nišu in drugih mestih, kjer stane 100 dinarjev gram; tako v preprodaji doseže ceno tudi do 100.000 dinarjev kilogram. Preprodajanje mamil je tudi donosno in veliko narkomanov se ukvarja s tem; tako pridejo do denarja za mamila.

Poleg opija prodajajo po tajnih in le narkomanom znanih kanalih tudi hašiš in marihuano. To vrsto mamila pridobivajo iz indijske konoplje, rastline, ki uspeva v azijskih, afriških in centralnoameriških državah. Do hašiša pridejo narkomani tako, da se povežejo s tihotapci iz bližnjevzhodnih držav, večinoma Turki in Arabci in s študenti iz afroazijskih držav, ki se šolajo pri nas. Beograjski uživalci mamil so začeli, ko je mamil zmanjkalo, sami saditi indijsko konopljo. Rastlino so prinesli iz Amsterdama ali Istanbula in konopljo gojili v lončkih ali na vrtičkih počitniških hišic v okolici Beograda. Do mamil, brez katerih ne morejo, mladi pridejo tudi tako, da vlamljajo v lekarne ali pa da ponarejajo zdravniške recepte. Kupujejo prazne formularje in jih nato sami izpolnijo in potrdijo s pečatom zdravstvene ustanove ter faksimilom zdravnika. Z LSD se narkomani oskrbe z zamenjavo: surovi opij zamenjajo za LSD pri tujcih, najpogosteje turistih.

Mamila zlorabljajo na najrazličnejše načine, najpogosteje pa narkotike uživajo v obliki cigaret in injekcij (fiksanje) in le poredko oralno. Marihuano na primer uživajo tudi kot čaj. Za kajenje uporabljajo poseben pribor, za fiksanje brizgalko. Običajno si uživalci morfija sami dajejo injekcije. Nekateri imajo svoje droge, s katerimi dosežejo narkomanski učinek; delajo jih sami tako, da mešajo zdravila, ki so v prosti prodaji in so predvsem namenjena medicini. Tako na primer narkomani velikokrat uporabljajo mešanico alkohola in meprobamatov, alkohola in barbiburatov, preludina in kodeina itd. Taki »koktejli«, zmešani povsem nestrokovno, so že marsikaterega nesrečnika pahnili v smrt.

Po igri naključja smo imeli priložnost od beograjskega narkomana slišati, kako »tehniko« uporabljajo pri uživanju mamil. Poslušajmo:

— Brizgalko, igle in vse drugo, kar potrebujem, večinoma spravim v žepe. Brizgalko po navadi prekuham doma. Za »fiksanje« (izraz narkomani uporabljajo za intravenozno vbrizgavanje mamil) vzamem košček opija in dozo odmerim na oko. Segrejem ga nad plamenom sveče ali vžigalnika in tekočino precedim skozi vato. Nato napolnim brizgalko in se »fiksam«.

Mamila uničujoče delujejo na organizem in živčni sistem. Poleg številnih obolenj jeter in drugih organov so v Beogradu v zadnjih dveh letih zabeležili še štiri smrtne primere, ki jih je povzročila zloraba mamil. Mladi narkomani pogosto pobegnejo od doma in se klatijo brez dela okoli Vdajajo se prostituciji in seksualnim perverznostim. Fantje in dekleta, ki so sužnji mamil, so sicer mladi po letih, videti pa so izmozgani, kot ljudje z izpodkopanim zdravjem in brez meril o pravih družbenih vrednotah.

Narkomani so svet zase. Previdni so, nezaupljivi »do tujcev«. Imajo svojo »abecedo«, »govorico«, le njim znano. Tako je vbrizgavanje mamil v veno znano pod izrazom »fiks«, kajenje droge so krstili »čikanje«, tajno ime za marihuano je »Mary Jane«, za hašiš pa »haki«. Ta posebna govorica po mnenju mnogih pomeni izraz odpora do družbe in njenih konvencij, do skupnosti, s katero ne žele imeti nič skupnega.

Kako mlade osvoboditi iz krempljev mamil, tega zla današnjega časa? Mamila romajo skozi naso državo na poti na Zahod, del pa jih ostane pri nas. Spretni tihotapci so opazili, da naši cariniki ne morejo podrobno pregledati vseh velikih hladilnikov in kontejnerjev. Izkoriščajo to okoliščino in tihotapijo velike količine mamil čez mejo s temi velikanskimi transportnimi sredstvi. Po ocenah organov za notranje zadeve so količine, ki jih po taki ali drugačni poti spravijo skozi našo državo, tolikšne, da presegajo tudi najbolj drzna ugibanja. Vendar pa cariniki niso vrgli puške v koruzo. Tako so na mejnem prehodu Gradini pri Dimitrovgradu zaplenili od začetka leta do konca lanskega septembra 2,584 kilogramov hašiša. Lahko bi dejali, da naši cariniki dokaj uspešno odkrivajo tihotapce mamil. Ko bodo cariniki še bolje opremljeni, bo tihotapljenja mamil čez naše meje vedno manj.

Večina strokovnjakov meni, da za zdaj nimajo orožja, da bi zaustavili narkomanstvo, da pa je družba, predvsem družina in šola kot nosilca organizirane vzgoje in tudi mladina sama, najmočnejši jez proti tej pogubi. Sodeč po dejstvih v naši družbi, pa bi lahko trdili, da bo »Mary Jane« vendarle izgubila bitko in tudi vojno. Mamila na srečo niso dostopna večini mladih, ukrepi pa, ki jih napovedujejo, opravičujejo trditev, da bo narkomanstva čedalje manj. Vse dosedanje raziskave so dokazale, da naša mladina ni motivirana za uživanje mamil tako kot mladi v zahodnih deželah. Takšni motivi, kot so radovednost in moda, nadomestilo za neuspeh v življenju (pri učenju, ljubezni, uveljavljanju), so vsekakor manj nevarni od narkomanstva, ki je sestavni del hipijevskega gibanja in katerega osnovna vsebina je pasivni odpor proti redu, organiziranemu načinu življenja družbenemu sistemu in civilizaciji nasploh. Torej odvečen je strah, da bi bil boj izgubljen in da je že prepozno Res, da mamila poruši jo tisto, kar je v človeku najbolj plemenitega — njegovo moralno vrednost. Resnica pa je tudi, da je človek vselej imel dovolj moči, da je zmagal v boju z zlom.

Slobodan Dukić

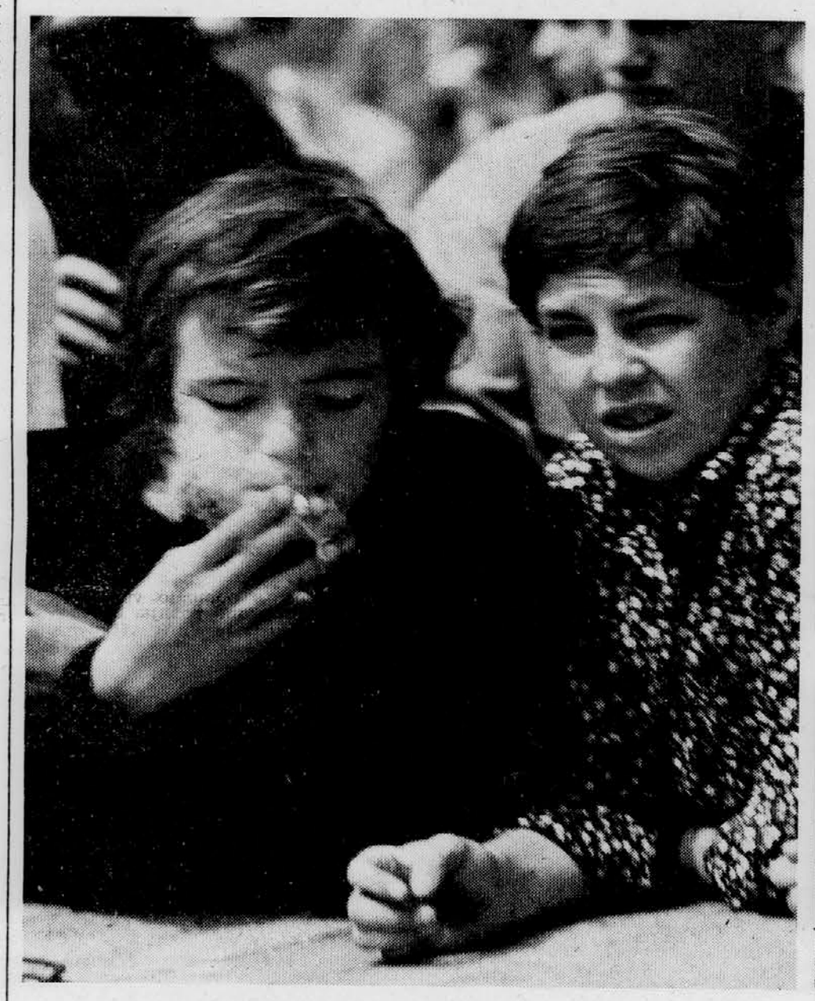

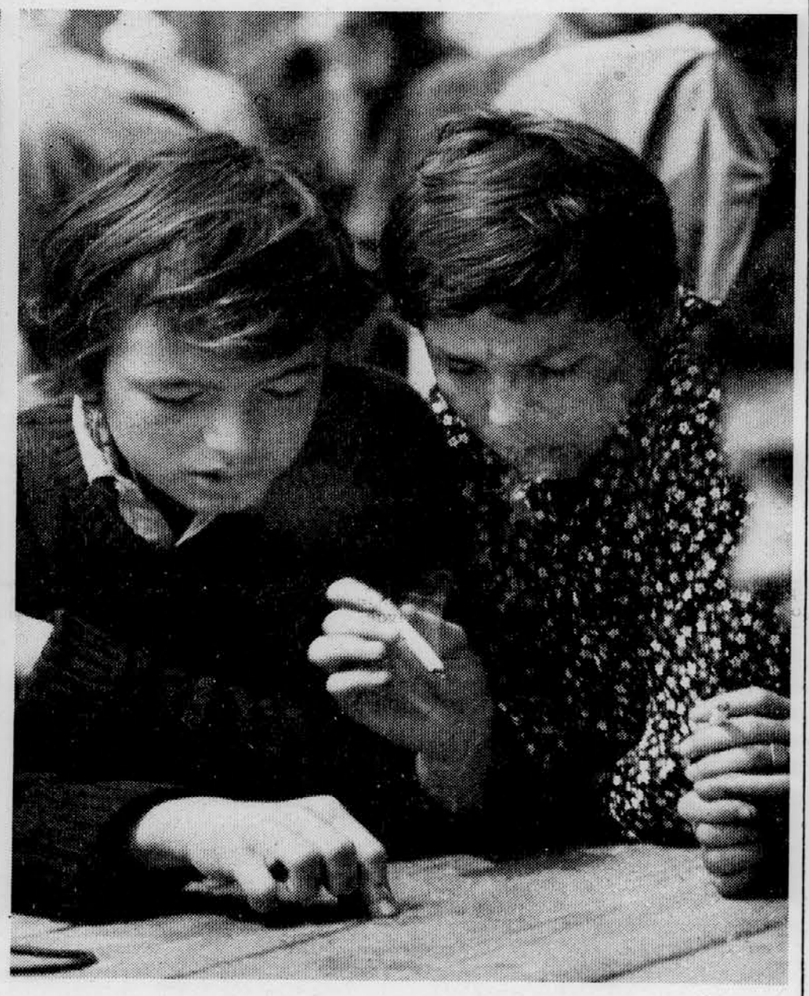

Prvi poskus (foto Joco Žnidaršič)

— Kakšna razlika pa je že omembe vredna?

Žana Pavlovna se je zmedla. Ne bi rada odgovorila na moje vprašanje, zato se je izmikala.

— Veste, to je različno. Odvisno od številnih okoliščin. Poleg tega računamo čisto po svoje. Delimo, množimo, odštevamo ...

— Računate kvadratne korene ...

— Ne norčujte se. Raje pokažite svoj fibrom.

Pri aparatu z več številčnicami je stala bolniška postelja. Položiti bi me morali na to ležišče; tako bi ležal na postelji, gledal v strop in z Žano Pavlovno bi se pogovarjala med onimi štirimi kontrolnimi minutami, ne da bi videl številčnice aparata ali list papirja, na katerega bi si Žana s svinčnikom zapisovala podatke. Kdove zaradi česa pa jim je bilo neprijetno, da bi mi ukazali, naj ležem na posteljo, zato so mi dovolili sesti nanjo, čeprav je bilo to na moč neudobno. Na koncu so me posadili na stol in tako sem se znašel z obrazom, obrnjenim proti aparatu. List papirja, še čisto prazen. brez ene same številke, je ležal na postelji pred mojimi očmi.

•

Kovinska cev se je približala moji črni otrdlinici, Pavlovna je obrnila ročko in še isti hip se je v steklenem okencu aparature pokazala podolgasta zelena lučka. Opazoval sem jo Najprej so se druga za drugo prižigale po dve, tri lučke, včasih je bil vmes premor, potem so se lučice poredkeje prikazovale, nato spet hitreje, kot da bi se lovile med seboj. Ob vsaki na novo prižgani lučki se je na drugi številčnici pomaknil kazalec malo naprej.

Žana Pavlovna je najbrž spoznala svojo napako, ki jo je zagrešila v prenagljenosti, in poskušala je odvrniti mojo pozornost od številčnic. Vpraševal me je:

— Zdaj ste torej v letovišču? V katerem kraju že? V Karačarovu?

— Ja. Ko bom opravil preiskave, pojdem spet tja. Ali pa bom moral na operacijo?

— Vsekakor bo to treba odstraniti. Toda dejala bi, da se nam nikamor ne mudi. Pozneje. Ko se boste dokončno vrnili iz Karačarova. Najbrž vam bodo to opravili v ambulanti.

— Kako?

— Ne bo vam treba v bolnišnico. Odstranili vam bodo bulico in lahko boste odšli domov. Pa poglejva, kaj sva dobila? 490. Dajte še drugo nogo. Na istem mestu. Bomo videli ...

Nehote sva umolknila in se zazrla v stekleno okence na aparatu. Na redko so se prižigale samotne lučke. Tudi brez kakršnekoli številčnice si precej opazil, da jih je veliko manj kot prvikrat. Pogovor je zastal. Na obrazu Žane Pavlovne in v njenem glasu je bilo zaznati tisto napetost, ki me je zbodla že v prvih minutah najinega znanstva in ki sem jo bolje razumel šele, ko je laboratorij obiskala uboga Nadežda.

•

Žana Pavlovna je vzela v roke list papirja in svinčnik ter sedla k mizi, da bi si tam v miru zapisala številko, ne da bi ji mogel slediti z očmi. Brž pa se je ovedela, da tri dni ne bo mogla skrivati pred menoj tega lista papirja. In kakšen pomen bi tudi imelo, da bi ga skrivala, ko pa sem imel vse številčnice pred nosom? Spet je položila papir na posteljo. Začrtala si je dva stolpca (v treh dneh se bosta napolnila) in na listu so se pojavile številke: 490—80. Kot po naključju je tedaj vstopil šef laboratorija, mladi profesor Agranat.

— No, kako gre? Je vse v redu?

— Pravzaprav ... Poskusili bomo še enkrat.

Ponovljeni rezultat je bil: 500 — 110, potem pa sem se lahko dve uri ukvarjal s svojim delom in čakal na prihodnjo seanso.

Žani Pavlovni se je zmračilo lice. Profesor Agranat je odšel, ne da bi komentiral najine številke. Polotil se me je občutek nelagodnosti in sedel sem za mizo (morda se bo komu to čudno zdelo, pa je bilo vendar res) in se lotil prevajanja proznih zapisov Abutaliva: kratkih zgodb, basni v prozi. Že pred leti sem opazil, da mi gre ob hudo neprijetni stvareh in osebnih nesrečah delo še posebej od rok. Toda kakšne osebne nesreče sem poprej doživljal? Prevare, ločitve, prepire? Ko bi me vsaj zdaj doletelo čim več takih nesreč namesto tele, ki se je spravila nadme, da ne rečem, ki me je zadela in morda že skoraj pokopala.

Med najinimi seansami sem kako uro sedel pri delu za mizo, potlej sem se preselil k telefonu in vmes odšel še domov na kosilo. Stolpca sta se polnila s številkami: 400 — 70, 420 — 75, 390 — 60, 360 — 70. Tako se je končal prvi dan meritev.

Nisem vedel, ali so moje številke dobre ali slabe, opazil pa sem, da so se v laboratoriju nadejali drugačnih rezultatov. Žana Pavlovna je skrivala oči pred menoj, njen obraz je postajal vse bolj tog, in najsi so v laboratoriju še tako skrbno prikrivali vznemirjenje, ga je bilo čutiti že v zraku, pa tudi v njihovih besedah.

Drugi dan se je spet začelo z »dobro jutro«. Žani Pavlovni sem podaril knjigo, za katero me je prosila prejšnji dan, in spet sva sedla k aparatu

— Zdaj torej delate v Karačarovu? je povzela Žana Pavlovna in primaknila cev k moji nogi. — Je ta kraj daleč od Moskve?

— Približno petdeset kilometrov. Ob Volgi.

— Torej spet nameravate tja?

— Na mizi sem še pustil ležati papirje. Zgodbo sem prekinil sredi stavka. Brž ko boste sešteli moje izotope, jo mahnem tja. Mar imate z menoj kake druge načrte?

— Ne. Vendar ... Morda bi bilo bolje, da se najprej znebite tegale? Zakaj bi to nosili po svetu? Mar vam je treba?

— In kako naj se je znebim? Z operacijo? A to bo dolgo trajalo. Ali, kot ste poprej dejali — da mi jo odstranijo v ambulanti.

— Morda bi bilo najbolje, da bi se tega znebili enkrat za vselej. Dokončno. Vendar nimam jaz besede pri tem. Agnesa Petrovna bo odločila. To sem omenila kar takole mimogrede

— In če ne bi šlo ambulantno, koliko dni bi se vleklo?

— Odvisno od tega, kako bi se celilo. Morda dva ali tri tedne. Tako .. In kako kaže danes? Dobro. 300 — 70. Stabilno razmerje. Pojdite zdaj delat. Čez dve uri pa spet ...

•

Pri prevajanju me je zmotil profesor Agranat.

— Kaj sem slišal, Vladimir Aleksejevič! Saj niste hudi, če vas malo zmotim? V pomenku z Žano Pavlovno ste menda izrazili misel, da rak ni bolezen pljuč, jeter, kože, želodca, temveč da je to bolezen vsega organizma. Da obolí ves organizem. A kje se bo pokazala ta bolezen, ali v želodcu ali na koži, po vašem ni pomembno.

— Ja, tako je. Tako sem dejal. Kot na primer spreminjanje ene snovi v drugo. Prišč pri diatezi se lahko pojavi na ušesu ali na nosu, pa na glavi — mar je pomembno, kje? Bolezen je treba zdraviti, pa ne prišča, temveč ravnotežje snovi. Tako je tudi pri raku.

— Saj takega mnenja sem tudi sam! To seveda ne ureja problemov, ker ne poznamo dovolj narave obolenja vsega organizma. Trideset bilijonov celic vas sestavlja. Le predstavljajte si. Vsaka celica pozna svojo nalogo. Natančneje povedano, podreja se nečemu v organizmu, o čemer se nam za zdaj še sanja ne. Odrgnili ste si na primer kožo na roki. Nepomembna rana. Taisti hip se začno deliti celice kože, da bi prekrile rano, da bi obnovile poškodovani del. In ko kožo obnove, se delitev celic v trenutku preneha. Nekdo je ukazal, naj se ne dele več in celice so se pokorile ukazu.

— Vendar se celice dele tudi, ne da bi se ranili. Nekatere zgorevajo, druge jih zamenjujejo. In tako je povsod, v možganih, v krvi, v vranici ..

— Res je. Toda te celice se dele po svojih posebnih zakonitostih. Enake količine kromosomov, natanko določeni red delitve — za vse je vzorno poskrbljeno. A glejte, nekatere celice se ne podrejajo več tistemu neznanemu, kar usmerja njihovo življenje v organizmu. Začno se deliti, pa ne več tako, kot jim je ukazano, temveč po lastni volji. Dele se brez kakršnegakoli reda. Ne sodelujejo več v igri, pri splošnem, vnaprej določenem usmerjanem procesu življenja.

— Kaj pa je z organizmom? Saj mora imeti zaščitna sredstva, s katerimi se postavi v bran?

— Ja. Brž ko v organizem prodre kakršnakoli celica, okužena z boleznijo, bodisi bacil ali virus, bodo zaščitne snovi, ki varujejo organizem, začele boj, boj na življenje in smrt; najpogosteje premagajo neznane napadalce.

— Kako pa je v tem primeru?

— Ta bolezen je tako zahrbtna prav zaradi tega, ker pri njej ne gre za tujke, tujerodna telesa. Organizma ne napadajo nevarne celice od zunaj, temveč lastne celice, ki so se izrodile. Celice — izrodki. Organizem nanje ne reagira, saj so — njegove! K svojemu pogubnemu početju te celice sčasoma pritegnejo vedno več zdravih, nekako vplivajo nanje, jih prisilijo, da se izrode. Organizem je prizadet.

— Odmirajo pa tudi te zločeste celice, kajne?

—Žal je to edina uteha za organizem, ki umira.

— Vrniva se na začetek najinega pogovora. Koga naj bi obtoževali: celice, ki se ne pokoravajo več, ali one centre vodenja, ki so dovolili tako nepokorščino? Mar so v teh centrih opešali nekateri deli? So prezrli nevarnost? Ali pa so morda — kar naj bi bil rezultat prav takega splošnega obolenja — izgubili svojo sposobnost, da bi jasno in precizno upravljali organizem?

— Tega ne vemo. Marsikaj o tej bolezni nam je še neznano. Na primer kožni rak ... Nekaj odstotkov bolnikov je po operaciji povsem zdravih. Ne zasledimo recidivov ne metastaz. Popolnoma nič. Žive tudi po sto let. Toda zakaj nekomu uspe rešiti se, drugemu pa ne — tega še ne vemo. Vendar pa, konec koncev ... Strah pred to boleznijo ima med ljudmi kljub vsemu prevelike oči.

— Kako to?

— Povejte mi, zakaj imajo ljudje tak vtis? Na našem planetu je na prvem mestu umrljivost zaradi srčnih obolenj, kaj ne?

— Ja, poznam te statistične podatke.

— Če človeku poveste, da ima bolno srce, tega ne bo jemal kot smrtno obsodbo. Živel bo kot poprej in pogosto se za bolezen sploh ne bo menil. A brž ko boste nekomu dejali, da ima raka, sledijo zmeda, strah solze. Vendar so smrtni primeri zaradi raka šele na drugem mestu.

—Čudovito, profesor! Ta ugotovitev mi povsem zadostuje. Morebiti pa številke zbujajo tolikšno zaskrbljenost?

— Kakšne številke? Aha, vaše! Saj jih še nismo analizirali. Nič še ne vem.

— Slišal sem, da v Ameriki bolniku povedo, če sumijo, da je zbolel za rakom. Tudi vi včasih računate na odpornost organizma. Saj še ni natanko znano, ali se organizem bolj aktivno bojuje — če možgani vedo, ali pa, če nič ne vedo.

— Ja, tam v Ameriki imajo svojo šolo ... Zares. Glejte, na primer v Franciji ... Naravnost smešno je. Na prvem mestu so po cirozi jeter. In to je tudi razumljivo, saj pri njih ni kosila brez vina. Glejte, pri nas dajemo jetrnim bolnikom le kuhano meso, v Franciji pa je kuhano meso celo prepovedano.

— Kaj pa potem jedo? Najbrž ne pečenega?

— Ja, pečeno. Toda na žaru, popečeno nad ogljem, brez posode, brez maščobe. Menijo, da je tako najbolje. Izvirni so, kajne?

birago diop

tastov dan

Skozi dela Biraga Diopa govorijo afriški ljudje. V pripovedi Tastov dan, ki jo objavljamo, je mojstrsko podal človeške značaje, ki jim usoda pleteta njihova pota in hotenja, ter razgibano orisal vsakdanjik in praznik v afriški vasi, kjer je izročilo še vedno živo.

Luna setve se je bližala.

Vas N'Dimbe ni z obdelovanjem, prekopavanjem polj in s sežiganjem hoste prav nič prehitevala svojih bližnjih in daljnih sosedov. Njenim prebivalcem, N'Dimbenom, ni težki čas povpraševanja nič bolj prizanesel kot onim iz drugih vasi.

Toda ljudje iz N'Dimbeja so od nekdaj sloveli po zdravi modrosti in krotki potrpežljivosti, za nameček pa še po skromnosti, ki je po vsej deželi prešla v pregovor.

Vendar so večerne pogovore, ko so možje modrovali o vsakdanjih težavah, in celo večere žena in otrok, kjer so zaživele stare pripovedke, pogosto in še pogosteje motile baharije in neslanosti, ki jih je govoričil Mor Jasin, se pri tem zibal kot izgubljen fižol v loncu vrele vode ter bahavo in vsiljivo pribijal: »Nihče mi nič ne more.«

Stara Biran in Jasina sta se že pred lunami drug za drugim pridružila bivališču prednikov po dolgem življenju garanja in dobrih delih za bližnje, in se vse do zadnjega diha spraševala, katere Sape so sprejele na ta svet njunega sina Mora Jasina in napravile iz njega neskončno domišljavo bitje sredi tako skromnih sorodnikov in prijateljev.

Biran in Jasina sta odšla, ne da bi dokončala neizmerno srečo, resnično veselje, ko bi zazibala sina svojega sina, kajti Mor Jasin ni vse do njune smrti našel, tako je pravil, niti v N'Dimbeju niti v sosednjih vaseh deklice, ki bi bila vredna deliti njegovo posteljo, mu kuhati kosilo, ga spremljati na polje.

Na očetove in materine prošnje, na predloge sorodnikov in prijateljev, v začudenje enih in drugih je vse do tedaj odgovarjal z ošabnim: »Nihče mi nič ne more!«

Toda zgodilo se je, da je bivališče, ki sta ga zapustila oče in mati, postalo zanj preveliko, tudi če bi v njem le prenoče val, možje njegovih treh sestra pa so se več kot naveličali nemogočega svaka, in tako je Mor Jasin poslal sorodnike, prijatelje in muzikante, mlado in staro snubit v vas N'Diajen, kjer je stari Vali Kuredija, ki je imel vsaj toliko, če ne več premoženja kot najmanj ubožni v N'Dimbeju, med katerimi je bil tudi Mor Jasin, sam njegov nečak, videl svojo hčer Jamo zavrniti vse snubce in začel obupavati podobno kot rajna Biran in Jasina in še bolj, da na oslabelih kolenih ne bo zibal hčere ali sinka Jame Najdražje ali poslušal z vsak dan manj in manj tankimi ušesi jasen otroški smeh ali pridušen jok.

Mor Jasinove sle, ki so v veliko presenečenje vseh, teh iz N'Dimbeja in teh iz N'Diajena iz sosednjih vasi, prinesli veselo vest o privolitvi strica, starega Valija Binje Kuredija in njegove hčere Jame, te preponosne sle je sprejel razkačen »nihče mi nič ne more« iz ust njihovega domišljavega sorodnika in prijatelja.

V N'Dimbeju, ki ga okoličani in celo tujci, ki jih je zaneslo mimo ali so tu bivali daljši ali krajši čas, niso imenovali drugače kot Ker-Munj, vas Potrpežljivosti, je bil nekdo navadno manj potrpežljiv kot drugi. To je bil Matar Gumba, slepec.

Morda je Matar Gumba zato, ker je živel v večni temi, »videl«, kar tisti, ki jim je dano videti, vidijo samo v sanjah, če imajo srečo — ali nesrečo — da sanjajo. Morda se je Matar Gumba, bistra glava kot vsi njemu enaki, ki so prikrajšani za luč, včasih, pravzaprav velikokrat razjezili zaradi Mor Jasinovega širokoustenja, ker je slišal tudi druge šume, ki napolnjujejo tišino, v katerih se kopajo tisti, ki živijo v svetlobi.

Mor Jasin pa ni le vedel za pregovor, ki zahteva največjo pozornost do tistih, ki ne vidijo kot drugi: »Če že ne daš vbogajme slepemu, mu vsaj ne jemlji miloščine,« ampak je dajal Matarju Gumbi mogoče celo pogosteje kot drugi, čeprav je bil res premožnejši, toda dajal je slabo, dajal je očitno, in večkrat poudaril svoj belič z izzivalnim: »Nihče mi nič ne more.«

Matar Gumba, ki ni bil nikomur nič dolžan razen zahval (sicer pa ni treba misliti, da so vsi slepci zanesljivo vljudni), in blagoslovov, Matar Gumba si je že zdavnaj obljubil, že ob smrti Birana in Jasine, Mor Jasinovega očeta in matere, da ga bo že naučil kozjih molitvic.

Zgodilo se je, da je nekega petkovega večera lepi, bogati Mor Jasin, ki mu je stari Vali, stric iz vasi N'Diajena, obljubil roko hčere Jame, naznanil vsej vasi N'Dimbe med dvema gromovitima »nihče mi nič ne more«, da se je pravkar sešel s prijatelji, vrstniki in brati iz kolib bližnjih in daljnih in najbolj oddaljenih vasi, N'Diobena, M'Bajena, N'Diba, Niore; in da so mu obljubili roko in pomoč za dan dela na polju, ki ga je bil kot dober snubec dolžan bodočemu tastu. In nepreklicno so določili prihodnjo sredo, kajti Luna setve se je bližala.

Besede, ki jih je Mor Jasin izrekel pod daritvenim drevesom starim in manj mladim, so dosegle tudi uho slepca, ki ni bil gluh, in Matar Gumba je »videl« v teh besedah enkratno priložnost ki jo je iskal že lune in lune, da pouči bahača kot zasluži, tako da se bo tega zanesljivo spominjalo še njegovo morebitno potomstvo.

Matar Gumba ni čakal jutra z malho čez ramo, z debelo gorjačo v roki se je odpravil iz N'Dimbeja — Ker Munja. Po stezah, poteh, kolovozih je v treh dneh prepotoval deželo, se ustavil v vaseh naokoli.

Matar Gumba je ob vznožju slehernega daritvenega drevesa, potem ko je pospravil znatno miloščino, očistil bučo in odžebral nekaj molitvic, blagoslovil otroke, ki so se morali v mraku vrnit: v svoja bivališča; nato je ravnodušno in resno pristavil: »In še, da ne pozabim, Mor Jasin iz N'Dimbeja Ker-Munja mi je naročil, naj vas vse obvestim, da bo delo na polju bodočega tasta Valija N'Diajena, ki ga je določil za sredo preloženo na drug dan, ki vam ga bo prišel sam določit; in da se vam vseeno zahvaljuje in vas pozdravlja.«

Koga vendar zanima slabo počutje ali bolehanje vaškega slepca, kdo bi se vznemirjal zaradi njegove odsotnosti pri večernih pogovorih?

Matar Gumba, ki se je četrti večer vrnil v N'Dimbe, je odprl na debelo gorjačo vendarle dal vedeti v Vasi, da so ga hude trebušne bolečine zadnje tri dni prikovale na posteljo.

Sonce je vzšlo v jutranjem somraku, zašlo v večerni zarji in prišla je sreda, ki jo je Mor Jasin dolgoval bodočemu tastu Valiju Kurediju.

Oblečen v zelo kratke, široke in dobro krojene hlače, v srajco, ki se je ob najmanjšem gibu napolnila s svežim zrakom kot mehovi kovača Matiam-Teuga, je kot hraber vojščak sulico čvrsto držal v roki grebljico, čisto novo železno grebljivo, žarečo v zadnjih plamenih ognja, ki je pogrel zajtrk pred zoro.

Na desni v spremstvu nečaka, ki je za konopec vlekel dva koštruna iz kolibe, na levi nečakinje, ki je držala na glavi lončen vrč z oljem.

Priganjaje osla Falikeja, katerega hrbtenica se je upogibala pod bremenom ogromnega meha, nabasanega z rižem je Mor Jasin krenil na polje Valija N'Diaje, svojega bodočega tasta, veliko prej, preden si je Nebo umilo obraz.

Sonce je ob prvem vzponu preseglo tri človeške velikosti, ko so Jama, Mor Jasinova nevesta, vse njene prijateljice iz vasi N'Diajena in vaški muzikanti, obdani s tam-tami in tamaji prišli na polje Valija N'Diajena.

Petje mladih žena, zamolklo udarjanje tam-tamov in žvrgolenje tamajev je začudeno zamrlo, medtem ko so zmeraj nesramni muzikanti že godrnjali, osupli, ker niso našli polja, na katerem bi mrgolelo delavcev.

Koštruna pa sta bila zaklana in ženske so začele pripravljati meso, riž in olje z močnimi začimbami, medtem ko so muzikanti jezno tolkli na napeto in tožeče ali vreščečo kožo tam-tamov.

Toda

Mor Jasim je bil sam!

Pa prav sam

Na svoji zemlji.

Kako so to objokovali tamburini in razglašali tam-tami.

Sonce se je dvigalo, dvigalo in pričelo močno žgati, a niti en sam orač se ni prikazal izza ovinka.

Mor Jasin je bil sam!

Pa prav sam

Na svoji zemlji!

Bil je sam, čisto sam pred širnim poljem, prekritim s plevelom in nametanimi rogovilastimi koreninami.

Sonce mu je zdaj nad glavo, njegova senca pa ukopana v tla pri njegovih nogah

Mor Jasin je bil sam!

Pa prav sam

Na svoji zemlji!

Znojil se je od sramu, se metal ob suho travo ob roganju muzikantov, ki so se zatekali k ženskam v senco velike tamarinde, kjer se je kuhal riž z rejenim koštrunom za orače, ki se

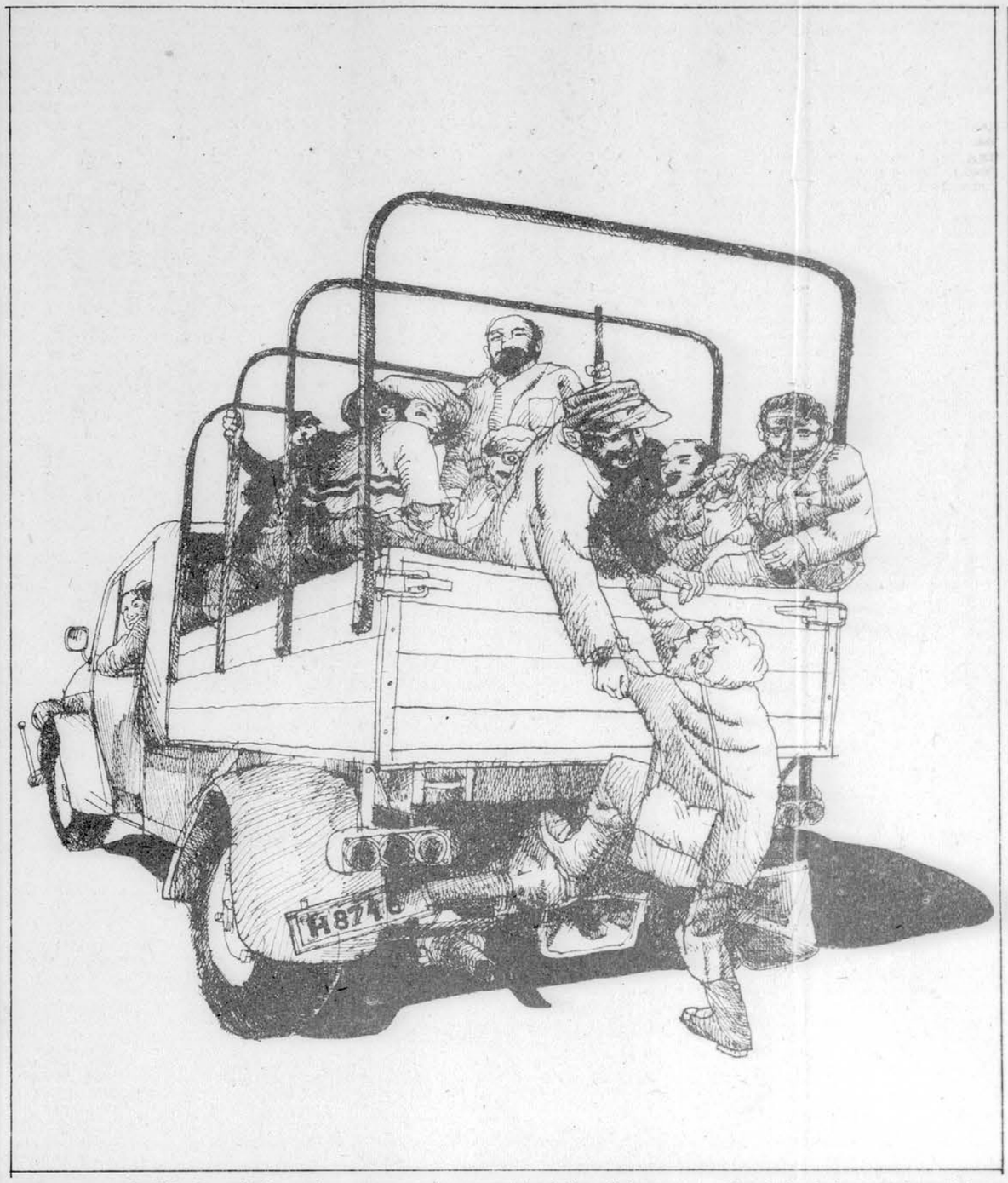

očitno niso odločili, da pridejo orat to sredo ...

Sonce se je začelo spuščati. Možje iz vasi N'Diajen so opravili Tisbarjevo molitev in se napotili na Vali N'Diajenovo polje, da bi, kot je bilo v navadi, voščili bodočemu zetu in njegovim marljivim tovarišem.

Še dandanes pomnijo njihovo začudenje, njihovo osuplost, njihovo zgražanje, ko so našli le mlade ženske, ki so kričale, in muzikante, ki so se drli in

Mora Jasina čisto samega

Pa prav samega

Na njegovi zemlji
ko je stopal od sramu sredi polja.

In to nesrečno, usodno in žalostno sredo je Mor Jasin izgubil nevesto, klepetavo in domišljavo.

Od tedaj je odrinil ograda le, kadar je šel po opravkih ali k daritvenemu drevesu, kjer ni več odprl ust, razen ko je mrmral hvalnice ali šepetaje prikimaval.

Čas setve je minil. Okopali so tolikokrat, kot je bilo potrebno. Ostalo naj bi opravilo Nebo: ozorelo naj bi, kar je Zemlja sprejela iz rok mož (ali bolje žena, saj one sejejo).

In boj kot kdajkoli je bil ponedeljek dan počitka za poljskega človeka, mladega in manj mladega.

Tako je nekega ponedeljka sredi mož iz N'Dimbeje Ker-Munja, ki so se pomenkovali pod daritvenim drevesom, Matar Gumba pomolil svojo palico za slepce proti skupini, od koder so prihajali glasovi mladih, in povprašal:

»O, vi, ki vidite, kaj se je vendar pripetilo mojemu prijatelju Moru Jasinu — ‚Nihče mi nič ne more'? Je bolan, je mogoče odpotoval?«

Vzdevek: »Nihče-mi-nič-ne-more« je sprožil smeh, Matarju Gumbi pa so odgovorili:

»Mor Jasin je lepo med nami in te posluša Vendar še ni prebavil buče sramu, s katero so mu postregli njegovi vrstniki tisto sredo za njegovega bodočega tasta.«

Tedaj Matar Gumba, ki je še vedno stegoval palico proti skupini mladih, na pol porogljivo na pol strogo zaklical:

»Mor Jasin! Jasin Kuredija! Zajahaj zgodaj zjutraj osla Falikeja, prepotuj vse vasi v Savani in na vzpetinah in videl boš, kako se ti bodo vrstniki zahvaljevali za ljubeznivost, ker si jih obvestil z glasom slepca Gumbe, da je delavnik, namenjen tvojemu bodočemu tastu, preložen na drug dan, ki jim ga boš še določil. Po tem potovanju se vrni sem, v N'Dimbe, pod to daritveno drevo, pa nam boš povedal. Mor Jasin, če:

»TEBI RES NIHČE NIČ NE MORE!«

Prevedla Mojca Terseglav

sergio chaple

brito

Sergio Chaple se je rodil leta 1938 v Havani. Po diplomi iz španskega jezika in književnosti je začel objavljati povesti (1969) in eseje iz literarne teorije, ki jo je študiral v Pragi in s katero se poklicno ukvarja na kubanski akademski znanosti. Objavljeni odlomek sodi v zbirko kratkih povesti s skupnim naslovom K svetlemu siju, za katero je bil leta 1974 tudi nagrajen.

To samotno pripoved o dnevu, ko se je naša brigada približala milijonu, posvečam doktorju Zoilu Marinellu. Vsem tovarišem iz tabora »Esperanza«.

Ker že deset dni zaradi živčne napetosti ob koncu žetve zjutraj po četrti uri nisem več mogel niti mižati (še posebej pa tistega jutra po nočnem zborovanju), sem bil edini, ki sem ga videl oditi iz tabora.

Mraz je lezel v kosti. Tako dolgo sem se premetaval v postelji, da nisem več vzdržal in sem vstal. Do glave sem se omotal v odejo in se napotil proti jedilnici, da bi si izgovoril kavo pri kuharjih, ki so že pripravljali zajtrk. Tedaj sem ga videl, ko je zapuščal barako prve brigade. Pravzaprav bi bilo bolje, če rečem, da sem zaslutil nekoga na vratih barake, saj v polmraku pa tisti megli nisem mogel natanko razločiti, kdo je. Toda medtem ko je iskal izhodna vrata, se je za lučaj približal jedilnici in tedaj sem ga uspel prepoznati. »Notri si privezujejo dušo, pridite na požirek, Brito!« sem mu rekel. Pa nisem dobil odgovora. Izpod levice mu je binglja paket, na desno ramo pa si je nataknil torbo. Povesil je glavo in se napotil na stezo, ki je vodila do ceste. Hotel sem ga poklicati nazaj, pa sem odnehal. Videl sem, kako se je pogreznil v meglo. Postalo mi je jasno, kaj se dogaja v glavi tega človeka, in jutranji hlad mi je prodrl še globlje pod kožo.

»Mučne so tovrstne odločitve, toda ta žetev je življenjskega pomena za naš narod. Živimo v vojni in tu je pravzaprav naš obrambni jarek. Brita vsi poznamo. Videvali smo se dolga leta v skupščini. Dobro vemo, s kakšnimi napori je ta tabor povzdignil do današnje urejenosti. Poznamo njegov bratovski odnos do vseh vas. Vendar pa v trenutku letošnje žetve ne moremo popuščati pred napakami, kakršne so se dogajale leta 70. Potrebni sta budnost in odločnost. Kdor je danes v vodstvu, si ne more dovoliti česarkoli. Sicer pa nihče ne misli izvajati sankcij proti njemu. Njegov dosje bo ostal nedotaknjen, seveda pa menimo, da med to žetvijo ne sme biti več na čelu tabora.«

»Centralni komite je zasedal do desetih,« nas je nekdo obvestil, medtem ko smo se odpravljali v tabor na kosilo. »Točno 15. Ne ustreza zahtevam. Sladkor je treba spet predelati v melaso. Trsa je že dovolj na tleh in dali nam bodo dva prosta dneva.« To smo slišali ob pol dvanajstih in nekaj resnice je moralo biti v vsem tem razpredanju, ker je načelnik tabora Britu baje rekel, preden sta se lotila dnevnega reda, da je zadeva z dopustom v zvezi z dejstvom, da so že preklicali prvotno odločitev, po kateri bi ljudi od predelave preusmerili na prosto, na čelu s prvo brigado, najresnejšo tekmico za milijonti trs.

Preklic ni naletel na najboljši odmev. Fito, odgovorni v tej brigadi, je izjavil, da je vse skupaj veliko sranje, da ga bo zaradi spremenjenega tempa kdo še z mačeto po glavi, da se žetev bliža začetku, skratka tralala, da se bo pač vdal, že disciplini na ljubo, pa spet godrnanje gor in dol. Brito ga je prosil, naj se pomiri, češ da bo popoldne osebno stopil na upravo, da zve za dokončno odločitev, in zagotovil, da bo nemudoma sporočil taboru, če bo dopust sprejet.

Ljudje so se torej spet zagrizli v goščo. Popoldansko nebo je prikril svinec. Delovnik je v hladnem in vlažnem zraku postal znosnejši. Prišel je ukaz, da je treba prej končati delo. Ko smo se okoli pete vračali v tabor, je brigadni tovornjak skoraj podrl načelnika. Tovariš ni hotel dati nobene dokončne izjave, vseeno pa je dal vedeti, da bo po njegovem mnenju dopust odobren. Prišli smo v tabor in se odpravili v umivalnico. Brita še ni bilo nazaj. Prišli so tudi s centralnega ekonomata in nakazali, da bo z dopustom vse v redu, le da zdaj še ni rešeno vprašanje prevoza, čeprav o njem prav zdaj razpravljajo. Najbolj optimistični in najbolj vznemirjeni, pa tudi najmanj zagreti med nami so pozabili na dolžnosti, čakajoč na odločitev, ki naj bi prišla z Britom.

Toda Brita ni in ni bilo. Medtem so ljudje kajpak začeli premlevati. Srce je bilo — enim bolj, drugim manj — le še v pričakovanju, da se Brito vrne in da strese iz rokava tistih oseminštirideset ur ženske topline, otročje nagajivosti, materinske nežnosti, zaljubljenih pogledov zaročenke, lagodnega svitanja pod pernico, jutranje kave v postelji, obiskov pri tovariših v mestu, ledenih pijač iz avtomatov, premišljevanja o pletenkah, v katerih se pijača nikoli ne pokvari, o filmih, peloti, skratka o vseh vsakdanjih rečeh, ki so v našem plemenitem odrekanju zrasle tako visoko, da si jih želimo dosti bolj kot poprej. Dva prosta dneva, zlate sanje vsakega mačetarja. Le kaj počne ta prekleti Brito, da ga ni od nikoder?

In Brito je končno prišel. Ob pol devetih, z novico o dvodnevnem dopustu. Možje so ga tako rekoč obkolili že pri vhodu v tabor in nekateri so kar odtod odjadrali v neznano. Ob desetih naj bi prispela dva tovornjaka, ki bi nas potem odpeljala v Havano. Toda upravi je bilo treba zagotoviti oddelek desetih ljudi, ki bodo ostali v taboru in se drugi dan priključili drugim pri obiranju paradižnika, kateremu je v tem predelu že slaba predla. Možje so zagnali tak hrup, da se skoraj ničesar ni več slišalo. Trli so se proti barakam, da bi pobrali svoje stvari. Brito je poklical dežurna v obeh brigadah. Dvema tovarišema tako in tako ni bilo nič do dopusta. Tudi Brito je nameraval ostati. Deset tovarišev je bilo že od prej na dopustu in bi morali priti še to noč (eden izmed njih se je že vrnil s posebnim sindikalnim avtobusom, drugi pa bodo prišli na svoje stroške, da bodo lahko čim dlje ostali z domačimi). V oddelku za pomoč je bilo torej dovolj ljudi. Brito je predvidel vse potrebno.

Toda tovornjakov ni bilo od nikoder. Ljudje so zmrzovali v blaznem pričakovanju odhoda. Nekateri so predlagali, da bi se šlo po cesti do avtobusa (ki je vozil do naselja Guines). Drugi so besedičili o tem, da se bo na poti že našlo kakšno prevozno sredstvo. Brito je spodbujal k potrpežljivosti. Tovornjak bo prišel. Med ljudmi je začelo vreti. Tovornjaka ni bilo na spregled. Nekateri so jo mahnili na cesto. Vznemirjenje je naraščalo. Brito ni izgubljal časa z razgrajači, ker je skušal čim dlje zadržati tovariše. Nazadnje pa je rekel: »Sicer naj se pa vsak znajde, kakor ve in zna.« In čez pet minut je ostala le še peščica tistih, ki se iz previdnosti niso zagnali v lov na srečo, ker so še zmeraj računali na tovornjak.

Toda stvari so se hudičevo zamotale. Prvi, ki so oddirjali po cesti in se nekako prepeljali do Guinesa, so se na postaji avtobusa, katerega proga je sicer peljala mimo tabora, srečali s tovariši, ki so se vračali z dopusta in jih prepričali, da se pripravlja izlet do Havane brez vmesnih postankov. Do drugega jutra se je tabor popolnoma izpraznil. Tako so nam rekli ob vrnitvi. Zvedeli smo tudi, da bo še isti večer ob osmih zbor, na katerega bodo prišli tudi tovariši z uprave, da prežvečimo vprašanje našega samuraja.

»... med to žetvijo ne sme biti več na čelu tabora... ne sme biti na čelu...« Nihče od nas ni črhnil besedice. Občutek kolektivne krivde se je zagrizel pod kožo še globlje kakor hladen veter, ki je prodiral v jedilnico skozi oknice. Pogledal sem Brita. Šlo mu je na jok.

Potem smo izvolili novega vodjo. Zborovanje je bilo končano. Ko smo zapuščali jedilnico, je tovariš z uprave, ki je podal sklepno izjavo, Brita potrepljal po rami... Uspelo mi je prestreči njegove besede: »Ni šlo drugače, Brito.« Tiho smo se spravili spat.

Vrnil sem se v barako še s svežim okusom po kavi na ustnicah. Previdno sem splezal na ležišče, da bi zbudil tovariša pod sabo. Pokril sem se čez glavo. Za hipec sem celo zadremal, potem pa so zagodli budnico. Pozajtrkovali smo. Prišli so tovornjaki. Vkrcali smo se. Peljali smo se na novo, nedotaknjeno polje. Tovornjak je zavil na cesto proti Guinesu.

V daljavi se je nenadoma prikazal iz megle. Tovornjak se mu je že čisto približal. »Brito,« sem zavpil tokrat na ves glas. »Brito,« se je oglasilo iz vseh grl. Tovornjak je zmanjšal hitrost. Tako se je za Brita končala žetev 74.

Prevedel Vladimir Pogačnik

Ilustriral Matjaž Schmidt